

**TEMBANG IRINGAN KESENIAN GRASAK
KANTHI TEMA ALAM LINGKUNGAN (WISNU VS DURGA)
ING DHUSUN PETUNG KIDUL PAKIS MAGELANG**

SKRIPSI

Kaaturaken dhumateng Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negri Yogyakarta

Minangka Salah Satunggaling

Sarat Pikantuk Gelar

Sarjana Pendidikan

dening

Linda Agusta Indra Widiastuti

NIM 09205244027

**PROGAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2013**

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Tembang Iringan Kesenian Grasak kanthi Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing Dhusun Petung Kidul Pakis Magelang*” menika saged dipunujekaken awit sampun pikantuk palilah dening *pembimbing*.

Yogyakarta, 29 April 2013
Dosen Pembimbing I,

Dr. Suwardi, M. Hum
NIP. 19640403 199001 1 004

Yogyakarta, 29 April 2013
Dosen Pembimbing II,

Drs. Afendy Widayat, M. Phil
NIP. 19620416 199203 1 002

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Tembang Iringan Kesenian Grasak kanthi Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing Dhusun Petung Kidul Pakis Magelang*”
menika sampun dipunandharaken ing pendhadharan wonten sangajenging Dewan
Penguji ing tanggal 10 Mei 2013 saha dipuntetepaken LULUS.

DEWAN PENGUJI			
Asma	Jabatan	Tagak asma	Surya kaping
Drs. Hardiyanto, M. Hum.	Ketua Penguji		14 Mei 2013
Drs. Afendy Widayat, M. Phil.	Sekretaris Penguji		14 Mei 2013
Dr. Purwadi, M. Hum.	Penguji I		13 Mei 2013
Dr. Suwardi, M. Hum.	Penguji II		13 Mei 2013

Yogyakarta, Mei 2013

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani

NIP.19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ing ngandhap samenika, kula :

Asma : LINDA AGUSTA INDRA WIDIASTUTI

NIM : 09205244027

Program Studi : PENDIDIKAN BAHASA JAWA

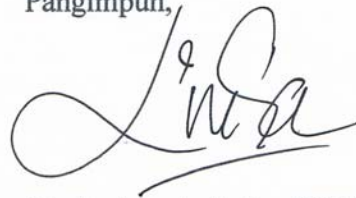
Fakultas : BAHASA DAN SENI

mratelakaken bilih karya ilmiah samenika saking asiling pedamelan kula piyambak. Wosing karya ilmiah menika sanes seratan materi ingkang dipunserat dening tiyang sanes, kejawi perangan – perangan tartamtu ingkang kula pendhet kangge acuan, temtunipun anggenipun methik utawi nyuplik seratan kanthi adhedhasar tata cara saha etika anggenipun nyerat karya ilmiah ingkang *lazim*.

Menawi wonten ing kasunyatanipun benjing kabukti bilih wedharan menika boten leres, sedayanipun dados tanggel jawabipun kula minangka panaliti.

Yogyakarta, 29 April 2013

Pangimpun,

Linda Agusta Indra Widiastuti

NIM. 09205244027

SESANTI SAHA PISUNGSUNG

SESANTI

*Urip mung sepisan mula aja padha gawe dedosan,
polahing manungsa sing Kuwasa pirsu, tansah gawe
cidra sapa dha - padha uga gawe kuciwa marang wong
liya, eling manungsa ana surga-neraka!!*

*Ngalah ora mesthi kalah, wong kang sabar narima
mesthi bakal mulya!!!*

PISUNGSUNG

*Kanthi ngucapaken sukur alhamdulillah marang Gusti
Kang Maha Agung, karya ilmiah menika kula aturaken
dhumateng:*

*Rama saha Biyung, matur sembah nuwun awit sampun
paring donga saha pangestunipun*

*Kangmas kula, ingkang saben dintenipun maringi
greget semangat*

*Sesepuh saha Ketua paguyuban seni “Lumaras Budaya”
dhusun Petung Kidul Pakis Magelang ingkang sampun
kersa nampi kula saha mbiyantu panaliten samenika*

*Panganggit tembang iringan grasak ingkang sampun
kersa kula suwuni pirsu*

*Para kanca paguyuban seni “Lumaras Budaya” ingkang
sampun mbiyantu panaliten menika*

PRAWACANA

Inggih awit saking kanugrahaning Gusti ingkang Maha Agung, skripsi kanthi irah – irahan “*Tembang Iringan Kesenian Grasak kanthi Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing Dhusun Petung Kidul Pakis Magelang*” menika saged paripurna. Skripsi menika minangka syarat pikantuk gelar sarjana. Sholawat sarta salam ugi kula haturaken dhumateng junjungan kita Nabi Agung, Nabi Muhammad SAW ingkang sampun paring patuladhan dhumateng kula saha panjenengan sedaya saking jaman jahiliyah dumugi jaman samenika.

Pangimpun menika sadhar bilih kawontenanipun seratan karya ilmiah awujud skripsi menika, boten namung saking usahanipun pangimpun piyambak, ananging ugi wonten cecawe saking pihak – pihak ingkang sampun paring pambiyantu. Awit saking menika, wonten ing kawedhangan samenika pangimpun badhe ngaturaken matur sembah nuwun dhumateng :

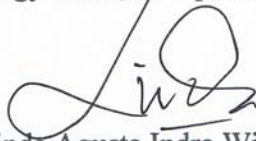
1. Bapak Prof. Dr. Zamzani minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni, ingkang sampun paring pangesahan anggenipun nyerat saha ujian skripsi menika.
2. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum minangka Ketua Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun maringaken ijin panaliten saha greget semangat kangge mungkasi anggenipun studi.
3. Bapak Dr. Suwardi Endraswara, M. Hum minangka Dosen Pembimbing I ingkang sampun kersa mbimbing, maos, ngoreksi saha maringi ide – ide ingkang sae wonten ing salebeting nyerat skripsi menika.
4. Bapak Drs. Afendy Widayat, M. Phil minangka Dosen Pembimbing II ingkang sampun kersa mbimbing, maos, ngoreksi saha maringi ide – ide ingkang sae wonten ing salebeting nyerat skripsi menika.
5. Sedaya Dosen Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa ingkang sampun paring kawruh ingkang manpangat wonten ing salebeting kuliyah.
6. Rama, Biyung saha Kangmas kula ingkang sampun paring donga pangestu saha semangat.

6. Sedaya Dosen Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa ingkang sampun paring kawruh ingkang manpangat wonten ing salebeting kuliyah.
7. Rama, Biyung saha Kangmas kula ingkang sampun paring donga pangestu saha semangat.
8. Sedaya warga dhusun Petung Kidul saha para kadang paguyuban seni “Lumaras Budaya” ingkang sampun kersa mbiyantu saha maringaken wekdalipun kangge nyerat skripsi menika.
9. Para kanca klas G angkatan 2009 saha para kanca setunggal bimbingan ingkang sampun mbiyantu kula anggenipun nyerat skripsi menika.

Pangimpun sadhar bilih seratan skripsi menika taksih tebih saking sampurna, pramila dhumateng para kadang ingkang mumpuni ing babagan kabudayan mliginipun seni tradhisional, kula tansah nyuwun pitedah saha pamrayoginipun, amrih langkung saenipun tuwin sampurnanipun skripsi menika.

Pungkasaning atur kula, mugi – mugi karya ilmiah awujud skripsi menika saged mbiyantu tumrap sinten kemawon, ugi saged migunani tumrap panaliten salajengipun. Nuwun.

Yogyakarta, 29 April 2013

Linda Augusta Indra Widiastuti

WOSING ISI

	Kaca
KACA IRAH-IRAHAN	i
KACA PASARUJUKAN	ii
KACA PANGESAHAN	iii
KACA WEDHARAN	iv
SESANTI SAHA PISUNGSUNG	v
PRAWACANA	vi
WOSING ISI	viii
DAFTAR DENAH	xi
DAFTAR BAGAN	xii
DAFTAR TABEL	xiii
DAFTAR GAMBAR	xiv
DAFTAR LAMPIRAN	xvii
SARINING PANALITEN	xviii
BAB I PURWAKA	1
A. Dhasaring Panaliten	1
B. Underaning Perkawis	6
C. Watesaning Perkawis	7
D. Wosing Perkawis	7
E. Ancasing Panaliten	7
F. Paedahing Panaliten	8
BAB II GEGARAN TEORI	9
A. Deskripsi Teori	9
1. Hakekat Kabudayan Kesenian Tradhisional	9
2. Kesenian Grasak	11
3. Tembang Macapat	12
4. Kidung.....	21
5. Sulukan.....	23
6. Makna Tembang Iringan	24

B. Panaliten ingkang Relevan	26
BAB III CARA PANALITEN.....	30
A. Jinising Panaliten	30
B. Panggenan saha Wekdal Panaliten.....	31
C. Data Panaliten saha Sumbering Data.....	32
D. Nemtokaken Informan.....	33
E. Caranipun Ngempalaken Data.....	34
F. Pirantining Panaliten.....	36
G. Cara Nganalisis Data.....	37
H. Cara Ngesahaken Data	40
BAB IV ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN.....	42
A. Kesenian Grasak.....	42
1. Sejarahipun Kesenian Grasak	42
2. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)	51
B. Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga).....	70
1. Transkripsi Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga).....	70
2. Terjemahan Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga).....	73
3. Makna Tembang Iringan miturut <i>Konteks</i> Tema	78
4. Makna Tembang Iringan Dipungayutaken kaliyan Seni Beksanipun	90
5. Makna Tembang Iringan Dipungayutaken kaliyan StrukturIringanipun	101
6. Makna Tembang miturut Tema, Seni Beksan,Struktur Iringan Dipungayutaken kaliyan Cariyosipun Babad Kadewatan	108
7. Makna Tembang miturut Tema, Seni Beksan,Struktur Iringan	112

Dipungayutaken kaliyan Sejarah Kesenian Grasak ...	117
BAB V PANUTUP	117
A. Dudutan.....	120
B. Pamrayogi.....	121
DAFTAR PUSTAKA	
LAMPIRAN	

DAFTAR DENAH

Kaca

Denah 1 : Peta Denah Desa Petung 124

Denah 2 : Peta Denah Panggenan Panaliten saha Panggenan Pagelaran

Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ... 127

DAFTAR BAGAN

	Kaca
Bagan 1 : Ruang Lingkup Seni	9
Bagan 2 : Tata Urutaning Kesenian Campur	43
Bagan 3 : Tata Urutaning Paraga Tari Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)	53

DAFTAR TABEL

	Kaca
Tabel 1 : Bedanipun Kesenian Grasak Kontemporer kaliyan Kesenian Grasak Klasik Babagan Tembang Irian.....	46
Tabel 2 : Terjemahan Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem	73
Tabel 3 : Terjemahan Tembang Mijil Gagad Waspa	74
Tabel 4 : Terjemahan Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang	74
Pada 1	74
Pada 2	75
Tabel 5 : Terjemahan Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang	76
Tabel 6 : Terjemahan Tembang Bidhalan Wadyabala	76
Tabel 7 : Terjemahan Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam	77

DAFTAR GAMBAR

	Kaca
Gambar 1 : Ubarampe Sesajen Kesenian Grasak.....	50
Gambar 2 : Paraga Tari Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga).....	54
Gambar 3 : Durga Mandhap saking Kahyangan kanthi Seni Beksan Ulat – ulat.....	58
Gambar 4 : Sang Hyang Durga Ngutus Wadyabala Lumantar Joromoyo....	59
Gambar 5 : Sang Panglima Joromoyo Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam....	60
Gambar 6 : Wadyabala Ageng Bidhal kanthi Seni Beksan Tata – tata.....	60
Gambar 7 : Wadyabala Alit Bidhal kanthi Seni Beksan Rampogan.....	61
Gambar 8 : Senopati Maling Suksma Paring Komandho Para Wadyabala...	61
Gambar 9 : Wadyabala Alit Wiwit badhe Ngrisak Alam kanthi Seni Beksan Mbantheng Ngamuk.....	62
Gambar 10 : Para Wadyabala Alit sami Ngrisak Alam.....	62
Gambar 11 : Para Wadyabala Alit sami Ngracuni Sumber Tirta.....	63
Gambar 12 : Dewa Wisnu Mandhap saking Kahyangan Mbekta Cupu.....	64
Gambar 13 : Wadyabala Alit Nantang Perang Dewa Wisnu.....	64
Gambar 14 : Joromoyo Adhep – adhepan kaliyan Dewa Wisnu.....	65
Gambar 15 : Para Wadyabala Perang kaliyan Dewa Wisnu.....	65
Gambar 16 : Dewa Wisnu Kondur dhateng Kahyangan sinambi Nyebaraken Tirta Kamandanu.....	67
Gambar 17 : Durga Ulat – ulat Mirsani Para Wadyabalanipun.....	68

Gambar 18 : Durga Dipunbopong Kondur dhateng Kahyangan	
Gondomayit.....	68
Gambar 19 : Pirantos Iringan Kesenian Grasak Tema Alam	
Lingkungan (Wisnu Vs Durga).....	69
Gambar 20 : Durga Mandhap kanthi Seni Beksan Trisik.....	93
Gambar 21 : Dewa Wisnu Mandhap saking Kahyangan.....	98
Gambar 22 : Paguyuban Lumaras Budaya.....	128
Gambar 23 : Pak Tri Medharaken Konsep Tema saha Cariyos Kesenian	
Grasak.....	137
Gambar 24 : Mas Nur Paring Tuladha Joromoyo Mbidhalaken Para	
Wadyabala.....	138
Gambar 25 : Pak Tri paring tuladha adhegan mandhapipun Dewa Wisnu.....	139
Gambar 26 : Seratan Orek – orek Tembang IringanGrasak Tema Alam	
Lingkungan.....	142
Gambar 27 : Alas Pinus Kasanrejo.....	153
Gambar 28 : Pola Seni Beksan Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan...	158
Gambar 29 : Ageman Bathara Wisnu sapengadeg.....	160
Gambar 30 : Ageman Bathari Durga sapengadeg.....	160
Gambar 31 : Ageman Wadyabala Alit sapengadeg.....	161
Gambar 32 : Ageman Wadyabala Ageng sapengadeg.....	161
Gambar 33 : Sajen Tukon Pasar Komplit.....	181
Gambar 34 : Dupa.....	182
Gambar 35 : Sekar Setaman.....	182
Gambar 36 : Jungkat, kaca, saha sapiturutipun.....	183

Gambar 37 : Kreweng Isi Lawe kaliyan Lisah Mambet.....	183
Gambar 38 : Kreweng Isi Bahan Pokok Uвос kaliyan Tigan Jawi.....	184
Gambar 39 : Kendhi Alit.....	184
Gambar 40 : Gelas Isi Toya Pethak, Sekar Mawar Pethak kaliyan Abrit.....	185
Gambar 41 : Tumpeng Pitu.....	185
Gambar 42 :Lawuhan.....	186
Gambar 43 : Palawija.....	186
Gambar 44 : Unjukan toya pethak, teh pait, kopi pait, tegan ijo legi.....	187
Gambar 45 : Sesipun utawi rokokipun.....	187
Gambar 46 : Paraga Tari Grasak saweg Rias saha Gantos Ageman.....	190
Gambar 47 : Mas Nur, Mas Agus, Sedaya Paraga Tari Grasak Breafing saderengipun Pentas Kawiwitan.....	190
Gambar 48 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Bapak Timbul.....	204
Gambar 49 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Bapak Triyono.....	219
Gambar 50 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Mas Nuryanto.....	239
Gambar 51 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Mas Agus Priyono.....	247
Gambar 52 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Bapak Haryadi.....	256
Gambar 53 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Bapak Kardi.....	263
Gambar 54 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Mas Sulis.....	268
Gambar 55 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Bapak Kuwat.....	273
Gambar 56 : Wawanrembag Panaliti kaliyan Mas Eko.....	278

DAFTAR LAMPIRAN

	Kaca
Lampiran 1 : Cathetan Lapangan Observasi Partisipasi	123
Lampiran 2 : Cathetan Wawancara Mendalam	204
Lampiran 3 : Surat Wedharan saking Informan	284
Lampiran 4 : Surat Ijin Panaliten	293

***Tembang Iringan Kesenian Grasak kanthi Tema Alam Lingkungan
(Wisnu Vs Durga) ing Dhusun Petung Kidul Pakis Magelang***

dening Linda Agusta Indra Widiastuti

NIM 09205244027

SARINING PANALITEN

Panaliten menika ngandharaken babagan sejarahipun kesenian grasak saha maknaipun tembang iringan wonten ing salebeting kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing Dhusun Petung Kidul Pakis Magelang. Ancasing panaliten menika kangge ndeskripsikaken sejarahipun kesenian grasak saha ndeskripsikaken makna tembang iringan kesenian grasak.

Cara panaliten ngginakaken pendekatan etnografi. Data awujud primer saha sekunder. Data primer dipunpangghikaken saking informan kunci (ketua, sesepuh paguyuban, pengrajin sekar, *koreografer*, panata iringan, paraga tari saha panata ageman), dene data sekunder dipunpangghikaken saking informan biyasa (pamirsa pentas kesenian grasak). Caranipun ngempalaken data menika kanthi observasi partisipasi, wawancara mendalam saha dokumentasi. Pirantining panaliten menika panaliti piyambak kanthi ambyur langsung dados paraga utami Bathari Durga saha ngginakaken pirantos pambiyantu kangge ngrekam *video*, kamera foto, cathetan lapangan saha pirantos kangge nyerat. Cara nganalisis data kanthi *open coding*, *axial coding* saha *display coding*. Cara ngesahaken data ngginakaken triangulasi sumber, triangulasi metode saha *check data*.

Asiling panaliten inggih menika: (1) Sejarahipun kesenian grasak wiwit taun 2003 dipunrintis Bapak Timbul minangka ketua Paguyuban Lumaras Budaya. Asal usulipun grasak methil saking kesenian campur bawur (raja, piyayi, alusan, cakil, kethek saha buta), dipunpendhet butanipun kemawon amargi larenipun kanton sekedhik, lajeng dipunwastani grasak, amargi wujudipun buta – buta ingkang tumindak sarwa kasar, bedhigasan saha brangasan, kesenian grasak kesenian ingkang *fleksibel*, (2) Maknanipun sedaya tembang iringan kesenian grasak awit saking Pangkur dumugi Durma inggih menika kangge ngemutaken para manungsa babagan tandha – tandha risaking alam, gegambaran medalipun Sang Durga (*atasan*) lajeng ngutus wadyabala (*bawahan*) ngrisak alam, ananging dipunalang-alangi Dewa Wisnu (malaikatipun Gusti) saha kangge ngajak dhateng manungsa supados nglestantunaken alam. Gayutipun makna tembang kaliyan seni beksan saha struktur iringanipun menika tembang kangge nyariosaken seni beksan saben adheganipun, dene struktur iringan njumbuhaken makna utawi cariyosipun tembang saha njumbuhaken *temponipun* tembang. Kesenian grasak wiwit taun 2003 saking kesenian campur bawur ingkang dipunpethil butanipun kemawon. Makna sedaya tembang iringan inggih menika para pamirsa saged mangertos watak manungsa ing alam donya menika wonten 2: becik (Wisnu) saha ala (Durga), pramila pamirsa sageda nuladhani watak sabar narima, gandrung kaliyan alam saha prihatos ingkang ageng kados Dewa Wisnu.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Indonesia menika salah satunggaling negari ingkang kagungan maneka warna jinis kabudayan ingkang saged nggambaraken corak khas wonten ing salebeting bebrayan masarakat. Perangan kabudayan menika antawisipun inggih adat istiadat, upacara adat, kesenian tradhisional lan sapanunggalanipun. Salah satunggaling peranan kabudayan ing nginggil awujud kesenian tradhisional. Saking kawontenanipun wadhah kesenian tradhisional ing saben dhaerah, para seniman mliginipun seniman ingkang dumunung wonten ing ndesa – ndesa, sami nggadhahi greget saha krenteg kangge hanyengkuyung para kawula mudha supados saged nyiptakaken *variasi* enggal saha *kreatif* kangge manjengaken sarta nglestantunaken kesenian tradhisional.

Wondene, salah satunggaling seniman ndesa kasebat inggih menika para seniman paguyuban “Lumaras Budaya” saking dhusun Petung Kidul, Pakis Magelang. Kasunyatanipun bilih para seniman menika sampun nyipta salah satunggaling kesenian tradhisional enggal ingkang dipunsebat kesenian Grasak. Kesenian Grasak menika dipuncipta piyambak dening masarakat lereng Merbabu ing salebeting paguyuban kesenian “Lumaras Budaya” wiwit taun 2003 dumugi samenika. Kesenian Grasak menika dipuncipta dening panjenenganipun Bapak Timbul minangka ketua paguyuban. Kesenian grasak rumiyin saking kesenian campur bawur inggih menika wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek saha

butanipun. Lajeng mirsani lare – larenipun kanton sekedhik pramila dening Pak Timbul menika dipunpendhet buta – butanipun kemawon, lajeng dipunwastani grasak. Saged dipunparingi nami grasak amargi dipunpirsani saking jogetanipun para buta menika boten saged alus, sarwa sarwi kasar. Saged dipungambaraken menawi wonten ing wayang tiyang menika “*Wong kok grasakan*,” ateges tiyang kasebat boten saged tumindak alus, ananging bedigasan, brangasan. Kesenian grasak menika cariyosipun saha paraganipun menika methil saking cariyos wayang tiyang.

Kesenian Grasak menika pisanan pentas nalika ndherek Karnaval Solo. Kesenian Grasak menika dipuntunjuk dening pamarentah Kota Magelang kangge makili karnaval wonten ing Solo, amargi saingan saha peserta karnaval menika kathah sanget, pramila Bapak Timbul menika ngginakaken konsep kontemporer. Ageman-rias, seni beksan, iringanipun menika dipunreka saha dipunvariasi piyambak. Awit grasak menika wonten 2 jinis, grasak klasik saha grasak kontemporer. Grasak klasik tuladhanipun rampak kurawa saha blindren. Dene grasak kontemporer menika antawisipun wonten grasak acapella, grasak sarung saha grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga). Kesenian grasak ingkang kontemporer menika kalebet kesenian ingkang unik, amargi sedaya awit saking ageman-rias, seni beksanipun saha iringanipun menika dipundamel, dipunreka piyambak, dados pyur *kreativitasipun* para anggota paguyuban Lumaras Budaya.

Kados ta salah satunggalipun kesenian grasak kontemporer kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) ingkang pentas dinten Minggu surya kaping 16 Desember 2012, kesenian grasak tema menika sejatosipun mendhet cariyos babad

kadewatan, inggih menika Bathara Wisnu Vs Bathari Durga Cs. Bathari Durga menika dewaning pangrusak alam utawi jagad, dados trep sanget menawi ngginakaken paraga kasebat. Wonten ing donya menika mesthi wonten manungsa ingkang tumindak becik saha wonten ingkang tumindak ala, pramila saged kagambaraken menawi manungsa ingkang gadhah watak ala menika Durga, dene ingkang gadhah watak becik saha saged nentremaken sesami menika kagambaraken Wisnu. Sang Durga menika gadhah niyatan kangge ngrisak alam kanthi ngutus para wadyabalanipun kangge ngracuni sumbering tirta saha ngrisak tetanduran, kanthi pangajab para manungsa pejah sedaya. Ananging Sang Hyang Tunggal boten mirna bilih alam menika badhe dipunrisak dening Durga, lajeng Sang Hyang Tunggal ngutus dewaning katentreman nun inggih Wisnu kangge ngalang – ngalangi niyatanipun Sang Durga kasebat, supados jagad utawi alam menika tansah ayem tentrem, lestantun saha saged migunani tumrapping para manungsa.

Wiwit saking kula mangertos tema saha cariyosipun kesenian grasak ing nginggil, kula lajeng ningali saking ageman-riasipun menika unik sanget saha kendel anggenipun riasan. Ageman menika saking debog garing, ron – ron simbar, klaras, rami menika sedaya dipunrakit piyambak supados dados ageman sapengadeg ingkang beda saha unik menawi dipunpirsani, dene riasipun menika kendel amargi ngginakaken cet. Menawi saking seni beksanipun tetep boten saged alus, brangasan ingkang pyur dipundamel piyambak dening *koreografer*ipun supados jumbuh kaliyan cariyos saha temanipun. Saking tembang iringanipun tetep ngginakaken tembang pakem, ananging wonten ingkang dipundamel

piyambak titilaras saha cakepanipun supados trep kaliyan temanipun saha gadhahi makna kangge pamiarsa, salah satunggaling tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang ingkang gadhah makna kangge pangajak dhateng pamiarsa supados sareng – sareng nglestantunaken alam, saha taksih kathah tembang – tembang sanesipun ingkang gadhah makna ugi. Dene pirantos iringanipun menika dipunkolaborasi antawisipun pirantos iringan tradhisional kaliyan pirantos iringan modern, ingkang tansaya damel regenging swasana. Dados sedaya ingkang dipunginakaken menika saged jumbuh kaliyan konsep temanipun inggih menika alam lingkungan. Temtunipun saderengipun pagelaran kesenian grasak kawiwitan, kedah wonten sesajenipun kangge nyuwun ijin dhateng para pepundhen, seniman saha dhayangipun Petung Kidul, supados pagelaran saged lumampah kanthi sae, lancar, saged regeng, gayeng boten wonten alangan setunggal menapa.

Awit saking andharan kula wonten ing nginggil, pramila kula mendhet dudutan bilih kesenian grasak menika kula dadosaken objek panaliten menika, amargi kula mirsani kesenian grasak menika kesenian ingkang beda kaliyan kesenian sanesipun, unik saha gadhah makna saben tetembanganipun. Para seniman Petung Kidul gadhah pamanggih, bilih ing jaman samenika kathah tiyang ingkang boten mangertos babagan wayang tiyang, saha wayang menika *identik* mboseni sarta kirang dipunremeni dening para masarakat. Awit saking perkawis kasebat, para seniman Petung Kidul nyiptakaken *variasi* enggal lumantar kesenian grasak kangge nepangaken malih cariyos – cariyos wayang tiyang dhateng masarakat supados masarakat menika kersa nguri – uri saha boten nilaraken

kabudayan Jawi. *Variasi* enggal menika awujud caranipun ngemas utawi ngonsep tema supados boten mboseni saha nggadhahi makna utawi nilai ingkang saged dipunpendhet nalika dipunpirsani. Amargi saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema ingkang beda - beda, supados para pamiarsa boten bosen saha saged tepang kaliyan cariyos – cariyos wayang tiyang.

Panaliti menika gadhah pangajab dhumateng pamiarsa saha sinten kemawon supados boten namung mirsani kesenian Grasak kemawon, ananging saged mangertos makna saben tembang ingkang dipunsekaraken kangge ngiringi anggenipun nari grasak. Kajawi samenika, ugi saged kangge nguri – uri kabudayan Jawi, nglestantunaken kabudayan Jawi mliginipun seni beksan grasak menapa dene tembang – tembangipun, supados kesenian grasak menika boten ical saha saged rahayu salaminyo.

Salah satunggaling kabudayan awujud kesenian tradhisional ingkang sampun dipuncipta dening masarakat Petung Kidul piyambak, mliginipun kesenian grasak saha tetembanganipun kedah dipunjagi, dipunrembaka saha dipunlestantunaken supados boten ical, amargi wonten sainganipun inggih menika kabudayan modern ing jaman *globalisasi* ingkang awujud tetembangan pop, luwar lan sapanunggalanipun. Sejarah kesenian grasak saha makna tembang iringan kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan ingkang dados kunci utami panaliti kangge ngandharaken sejatosipun kadospundi ta asal usulipun kesenian grasak saha kadospundi makna tembang ingkang dipunginakaken ing salebeting kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) miturut konteks temanyipun saha makna tembang dipungayutaken kaliyan seni beksan saha struktur iringanipun.

Awit saking menika, kanthi seratan saha panaliten menika, panaliti badhe ngangkat babagan kadospundi sejarahipun kesenian grasak saha makna tembang iringan ingkang dipunginakaken ing salebeting kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga). Wangsulan kasebat badhe kababar kanthi gamblang wonten ing Bab IV.

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten ing nginggil, mila panaliti saged ngrakit underaning perkawisipun, antawisipun inggih menika :

1. Sejarah kesenian Grasak “Lumaras Budaya” ing dhusun Petung Kidul Pakis Magelang.
2. Perangan – perangan salebeting kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).
3. Sesajen ingkang dipunginakaken ing salebeting kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).
4. Seni beksan kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).
5. Ageman saha *make up* paraga tari kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).
6. Pirantos kangge ngiringi kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).
7. Tembang kangge ngiringi kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).

C. Watesaning Perkawis

Adhedhasar underaning perkawis ing nginggil, mila panaliti saged ngrakit watesaning perkawisipun, antawisipun inggih menika :

1. Sejarah kesenian Grasak “Lumaras Budaya” ing dhusun Petung Kidul Pakis Magelang.
2. Maknanipun tembang iringan wonten ing salebeting kesenian Grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga).

D. Wosing Perkawis

Adhedhasar watesaning perkawis ing nginggil, mila panaliti saged ngrakit wosing perkawisipun, antawisipun inggih menika :

1. Kadospundi sejarahipun kesenian Grasak “Lumaras Budaya” ing dhusun Petung Kidul Pakis Magelang menika?
2. Kadospundi maknanipun tembang iringan wonten ing salebeting kesenian Grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten Tembang Iringan Kesenian Grasak Pakis Magelang menika nun inggih antawisipun kangge :

1. Deskripsikaken saha ngandharaken kanthi gamblang sejarahipun kesenian Grasak “Lumaras Budaya” ing dhusun Petung Kidul Pakis Magelang.
2. Deskripsikaken saha ngandharaken kanthi gamblang makna tembang iringan kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).

F. Paedahing Panaliten

Paedahing saking panaliten tembang iringan kesenian Grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing dhusun Petung Kidul, Pakis, Magelang inggih menika :

1. Paedahing Teoritis

Kaajab saged maringi sumbang surung nganalisis kangge ngrembakaken donya ngelmu kabudayan, mliginipun donya kabudayan babagan kesenian tradhisional Grasak ingkang wujudipun mula bukanipun utawi sejarahipun saha makna tembang iringan kesenian Grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) ingkang ngandhut pesen utawi wejangan kangge masarakat mliginipun masarakat Indonesia.

2. Paedahing Praktis

- a) Koleksi dokumentasi awujud kalawarti saha koran ingkang ngliput saha ngrembag babagan kesenian Grasak.
- b) Wujud dokumentasi ingkang sinerat kangge ngupaya nglectantunaken kabudayan ingkang ngandhut nilai budaya Jawi inggih menika kesenian tradhisional Grasak kanthi tema Lingkungan (Wisnu Vs Durga) awujud tembang iringanipun ingkang nggadhahi makna kangge masarakat mliginipun babagan Alam Lingkungan.
- c) *Dinas kebudayaan Kota Magelang*, kaajab mugi – mugi saged mbiyantu saha ngrembakakaken ngelmu babagan kesenian tradhisional enggal inggih menika kesenian Grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) saking dhusun Petung Kidul, Pakis, Magelang.

BAB II

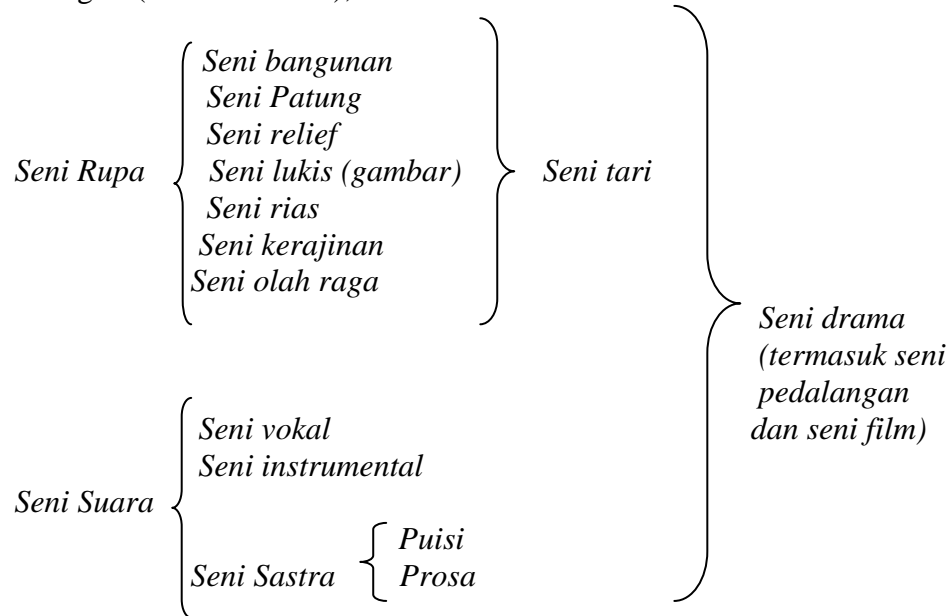
GEGARAN TEORI

A. Deskripsi Teoritik

1. Hakekat Kabudayan Kesenian Tradhisional

Kabudayan kesenian tradhisional miturut Yoeti (1985: 2), *Seni Budaya Tradisional adalah seni budaya yang sejak lama turun temurun telah hidup dan berkembang pada suatu daerah tertentu. Seni tradisional semacam ini merupakan seni budaya bangsa, yang telah banyak menarik wisatawan untuk berkunjung pada suatu daerah tujuan wisata di Indonesia.* Wonten ugi pamanggih babagan seni saking TIM MK. Apresiasi Seni (2005: 4), inggih menika *Mempertahankan substansi seni adalah suatu hal yang penting. Mengingat “roh” kesenian berasal dari tradisi budaya setempat, baik seni rupa, seni tari, seni musik maupun seni teater. Dari sumber tradisi itulah berbagai ekspresi seni bisa dikembangkan ke dalam bentuk lain yang bersifat kreasi atau modern.* Dene miturut Koentjaraningrat (1974: 2), kesenian menika kalebet salah satunggaling unsur kabudayan ingkang *universal* utawi umum, unsur *universal* minangka wosing saking sedaya kabudayan ing alam donya inggih menika *sistem religi saha upacara keagamaan, sistem saha organisasi kemasyarakatan, bahasa, kesenian, sistem mata pencaharian hidup sarta sistem teknologi saha peralatan.*

Dene seni menika gadhah ruang lingkup piyambak inggih menika miturut Koetjaraningrat (1974: 114-115),

Bagan 2 : Bidang – bidang Kesenian

Miturut pamanggihipun Yoeti, Koentjaraningrat saha TIM MK. Apresiasi Seni ing nginggil, panaliti saged mendhet dudutan bilih kawontenanipun kabudayan kesenian tradhisional menika minangka salah satunggaling unsur kabudayan ingkang *universal* ingkang turun temurun (warisan) saking para leluhur ingkang sampun dipunewahi sekedhik amargi jaman ingkang sampun ngrembaka kanthi ruang lingkup ingkang boten winates saha kathah babagan seni ingkang prelu dipunrembaka. Kabudayan kesenian tradhisional ugi saged nyongsong utawi ndhukung anggenipun ngrembakakaken wisata budaya ing Indonesia. Masarakat Indonesia kedah sadhar menapa kabudayan mliginipun kesenian kedah dipunlestantunaken? Amargi “roh” seni menika adhedhasar tradhisi budaya dhaerah tartamtu ingkang temtunipun budaya tradhisi seni kasebat

saged dipunrembakaken dados kabudayan kesenian ingkang saged nemtokaken ciri khasipun saben negara mliginipun saben dhaerah tartamtu.

Kabudayan seni tradhisional ingkang dados objek panaliten menika kalebet ruang lingkup saking seni suara mliginipun seni sastra awujud puisi utawi geguritan. Objek panaliten menika ingkang dipunkajengaken wujudipun geguritan rakyat ingkang gadhah ciri khas saha kaiket metrum ingkang dipunwastani tembang macapat.

2. Kesenian Grasak

Pangertosan Grasak miturut Poerwadarminta (1939: 162), Grasak inggih menika kasar. Wondene kesenian grasak miturut ketua paguyuban seni “Lumaras Budaya” inggih menika Bapak Timbul, bilih kesenian grasak inggih menika salah satunggaling kesenian kreyasi enggal ingkang dipunciptakaken dening seniman Petung Kidul, ingkang sejatosipun kesenian menika dipunpedhet saking kesenian campur bawur, wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek saha butanipun, lajeng amargi larenipun ingkang nari kanton sekedhik pramila dipunpendhet buta – butanipun kemawon dipunwastani grasak, amargi grasak menika kesenian ingkang gadhah ciri khas anggenipun nari boten saged alus kangge nggambaraken watakipun buta. Dene kesenian grasak menika cariyosipun methil saking cariyos wayang tiyang. Kesenian grasak menika wonten 2 jinis, grasak kontemporer saha grasak klasik. Bedanipun grasak kontemporer kaliyan grasak klasik miturut bapak Timbul inggih menika saged dipunpirsani saking ageman-riasipun, seni beksanipun, pirantos saha struktur iringanipun. Grasak kontemporer sedaya

ingkang dipunginakaken saged dipunvariasi piyambak, dene grasak klasik sedaya ingkang dipunginakaken menika sampun pakem boten saged dipunewahi malih, kedah jumbuh gumathok kados wayang tiyang.

Miturut pamanggihipun Poerwadarminta saha Bapak Timbul, saged dipunpendhet dudutan bilih kesenian grasak inggih menika salah satunggaling kesenian tradhisional kreyasi enggal ingkang dipuncipta dening seniman Petung Kidul wonten ing salebeting Paguyuban Lumaras Budaya, ingkang wujudipun buta – buta ingkang tumindak sarwa sarwi kasar, boten saged alus anggenipun nari. Kesenian grasak menika wonten 2 jinis inggih menika grasak kontemporer saha grasak klasik. Kekalihipun menika saged katingal bedanipun wonten ing seni beksanipun, tembang saha struktur iringanipun, ageman-riasipun, ananging menawi cariyos wonten ing salebeting kesenian grasak menika tetep pakem methil saking cariyos wayang tiyang.

3. Tembang Macapat

Tembang macapat miturut Endraswara (2010: 138), inggih menika geguritan rakyat ingkang kagungan ciri khas, wujud saha aturanipun kedah dipungatosaken sanget. Dene miturut Poerwadarminta (1939: 299), macapat inggih menika tembang ingkang loemrah ing lajang – lajang anjar. Wonten malih pamanggih babagan tembang macapat miturut Saputra (2010: 27), *Tembang macapat adalah puisi yang terikat pada persajakan dan mengandung titilaras “nada”, baik persajakan maupun titilaras pada pola persajakan yang digunakan.*

Tembang macapat miturut Endraswara (2010: 133-134), kalebet salah satunggaling tembang yasan. Tembang yasan menika tembang awujud

geguritan ingkang adhedhasar metrum baken, boten saged ewah saha biyasanipun ngginakaken basa Jawi Kina ugi tradhisional. Tembang yasan menika wonten 5 jinis antawisipun (1) kakawin, (2) kidung, (3) tembang gedhe, (4) tembang tengahan saha (5) tembang macapat. Tembang macapat menika kalebet tembang ingkang dipuremeni sanget kaliyan masarakat Jawi, mliginipun para seniman ingkang hanyengkuyung kabudayan mliginipun seni tradhisional antawisipun jathilan, kethoprak, wayang saha sanes – sanesipun. Tembang macapat biyasanipun asring dipunginakaken sesarengan kaliyan tembang gedhe kados ta suluk saha bawa.

Saking pamanggihipun Endraswara, Poerwadarminta saha Saputra, panaliti saged mendhet dudutanipun bilih tembang macapat inggih menika salah satunggaling jinis sekar utawi lelagon ingkang anggenipun nyekaraken menika kedah sekawan – sekawan wanda kanthi ngginakaken titilaras saha cakepan ingkang gumathok saha jumbuh kaliyan metrum tembang macapat. Tembang macapat menika kalebet saking salah satunggaling tembang yasan. Tembang yasan menika tembang awujud geguritan ingkang kaiket metrum baken, boten saged ewah saha ngginakaken basa Jawi Kina saha tradhisional. Tembang macapat biyasanipun dipunginakaken sesarengan kaliyan tembang gedhe kados ta tembang suluk menapa dene bawa. Tembang macapat menika biyasanipun dipunginakaken wonten ing salebeting wahana ekspresi seni rakyat antawisipun jathilan, kethoprak, wayang saha kesenian grasak ingkang dados objek panaliten menika.

Tembang macapat menika wonten 11 jinis miturut Susantina (2009: 2), inggih menika Tembang macapat menika Dhandhanggula, Sinom, Asmaradana, Kinanthi, Pangkur, Durma, Mijil, Maskumambang, Pocung, Gambuh saha Megatruh. Saben tembang macapat ing nginggil menika gadhah watak piyambak – piyambak, miturut Purwadi (2009: 18), jinising tembang setunggal kaliyan

tembang sanesipun menika gadhah irama saha swasana khas ingkang dipuntuwuhaken ingkang dipunwastani watak ingkang beda – beda. Wataking tembang macapat menika miturut Purwadi (2009: 18),

Mijil (gandrung, prihatin, susah), Kinanthi (pelipur lara, seneng, ngajab – ajab), Sinom (prasaja, susah, ujaran), Asmaradana (kagum, gandrung), Durma (semangat, murka, marah), Gambuh (ngajari, ngandharaken, pitaken), Dhandhanggula (adiluhung, luwes, pitutur sae), Maskumambang (susah, prihatin, nelangsa), Pangkur (gandrung, semangat, ujaran), Megatruh (kecewa, susah) saha Pocung (sembrana, humor, tebakan).

Tembang macapat kejawi gadhah watak, ugi gadhah perkawis – perkawis ingkang prelu dipungatosaken sanget, antawisipun inggih menika miturut Saputra (2010: 5), titilaras, laras, pathet, pedhotan, cengkok, lagu saha wirama.

a. Titilaras

Sinau nyekar macapat prayogi menawi mangertosi titilarasipun, amargi anggenipun nyekar macapat menika boten namung prelu kangge ngudi kawruh saha kesagedan gendhing kemawon, ananging wigatos dhateng raos kawiraman gesang kebatosan, awit tansah nenuntun dhateng raos runtut, patut, titi, pratitis, tetep, tatag, antep, manteb lan sapanunggalanipun. Titilaras menika miturut Saputra (2010: 95), dipunsebat *nada* utawi *notasi* minangka polaning tembang. Saben tembang macapat menika gadhah titilaras piyambak – piyambak saha sampun gumathok utawi pakem boten saged dipunewah – ewahi, amargi sampun gumathok pramila tembang macapat menika kaiket dening metrum macapat, ing antawisipun inggih menika miturut Susantina (2009: 3), guru gatra = cacahing gatra utawi larik saben sapada, guru wilangan = cacahing wanda saben gatra – gatrane ing sekar, guru lagu = dhong – dhinging swara ing wekasaning gatrane ing sekar.

b. Laras

Laras tuwin pathet miturut Susantina (2009: 7), sejatosipun menika kalih – kalihipun dados tetangsulipun swaraning gendhing utawi swara ingkang saged damel tumata, menapa dene pantes luwesing sedaya lagu. Awit saking pamanggih ing nginggil, Susantina (2009: 7), paring pangertosan bilih laras inggih menika urutan – urutan swara wiwit ingkang ageng piyambak dumugi ingkang alit piyambak, ingkang tetep tuwin runtut ‘swarantaranipun’ (swarantara = elet antawisipun swara setunggal kaliyan sanesipun). Laras miturut Saputra (2010: 98-99), dipunsebat ‘*nada dasar*’, inggih menika laras slendro saha laras pelog, kejawi bedanipun andhap, inggilipun nada saha cacahing nada, ugi dipunbedakaken saking sipatipun gendhing – gendhing ingkang adhedhasar kekalihipun laras kasebat. Gendhing slendro sipatipun gagah, tegar, agung, segar saha bingah, dene gendhing pelog sipatipun alus, sendu saha minir. Laras slendro menika langkung sepuh tinimbang laras pelog, slendro menika miturut Susantina (2009: 12), selendro asal saking Sailendra, asmaning para nata ingkang yasa Borobudur. Laras slendro kaliyan laras pelog menika gadhah wilahan piyambak – piyambak, miturut Saputra (2010: 99), laras slendro wonten 6 wilahan utawi nada inggih menika barang (nada 1), gulu utawi jangga (nada 2), dhadha (nada 3), lima (nada 5), nem (nada 6) saha barang alit (nada 1 utawi 7). Dene laras pelog menika gadhah 7 nada utawi wilahan, antawisipun bem (nada 1), gulu utawi jangga (nada 2), dhadha (nada 3), pelog (nada 4), lima (nada 5), nem (nada 6), barang (nada 7). Tembang macapat menika asipat pentatonis sanes diatonis, pramila kedah ngginakaken laras ingkang sampun kaandharaken ing nginggil. Wonten ing

panaliten menika ngginakaken tembang macapat laras pelog, antawisipun tembang Pangkur saha tembang Durma. Ateges tembang Pangkur kaliyan Durma menika gadhah sipat alus, sendu saha minir trep kangge suka pitutur dhateng pamiarsa kesenian grasak.

c. Pathet

Pathet miturut Saputra (2010: 100), *adalah ukuran tinggi rendahnya nada yang dijadikan dasar gendhing atau tembang*. Dados pathet menika kangge ngukur andhap inggilipun nada kangge dhasaring gendhing utawi tembang, supados sedaya lagu swara saha lagu gendhing amrih saged trep saha sekeca. Sedaya pathet slendro saha pelog menika gadhah 3, inggih menika pathet nem, pathet sanga saha pathet manyura (Susantina; 2009: 14-15). Wonten ing panaliten menika, tembang macapat ingkang dipunginakaken menika pathet wonten ing salebeting laras pelog, pathet – pathet wonten ing salebeting laras pelog miturut Susantina (2009: 16-17), inggih menika :

Pathet Gangsal (laras barang utawi laras bem) minggah utawi kaalitaken dados $\frac{1}{2}$ laras kangge wanci sonten, raos nglangut, sedhih, melas asih, ingkang dados pathokan pathet menika laras gangsalipun, Pathet Nem kangge wanci tengah ndalu, raos sabar, sumeleh, boten patos nglangut, pathokanipun menika saking laras enem saha Pathet Barang (pathet 7) kangge wanci enjing, raos bingah, tangi, ngenem – enem, pathokanipun menika pitu.

Pathet ingkang dipunginakaken salebeting tembang macapat ing panaliten menika, antawisipun wonten tembang macapat Pangkur Laras Pelog Pathet Nem saha Durma Laras Pelog Pathet Barang. Ateges tembang pangkur menika pathokanipun saking laras enem ingkang gadhah raos sabar, sumeleh saha boten patos nglangut. Dene tembang Durma menika pathokanipun laras pitu ingkang

gadhah raos bingah. Pramila, trep sanget menawi tembang pangkur dipundadosaken tembang wiwitan ing salebeting kesenian grasak, amargi tembang pangkur menika suka pitutur kanthi sabar saha boten nglangut, dene tembang durma menika ugi trep kangge tembang pungkasan, amargi *ending* pagelaran kesenian grasak menika *happy ending* utawi bingah awit kasilipun Bathara Wisnu nentremaken alam jagad saking polahing Durga Cs ingkang badhe ngrisak alam.

d. Pedhotan

Pedhotan menika wigatos sanget wonten ing salebeting nyekar macapat, pedhotan menika andhegan salebeting nyekar utawi maos tembang macapat kanthi menggal utawi medhot – medhot tetembungan kanthi trep (Saputra; 2010: 96). Dene miturut Endraswara (2010: 83), pedhotan inggih menika andheging lagu kangge ngaso napas supados boten krenggosan, pedhotan wonten 2 jinis, inggih menika (1) pedhotan kendho, inggih menika pedhotan wonten ing pungkasaning tembung, (2) pedhotan kenceng, inggih menika pedhotan ing tengahing tembung ingkang boten wutuh. Wondene wonten kaidah – kaidah ingkang prelu dipungatosaken nalika medhot saben wanda wonten ing salebeting larik sekar macapat, inggih menika miturut Saputra (2010: 96), wonten 5 kaidah (1) pedhotan larik isinipun 5 wanda: $\frac{3}{2}$ utawi $\frac{2}{3}$, (2) pedhotan larik isinipun 6 wanda: $\frac{4}{2}$, $\frac{2}{4}$ utawi $\frac{3}{3}$, (3) pedhotan larik isinipun 7 wanda: $\frac{4}{3}$, $\frac{3}{4}$ utawi $\frac{2}{3/2}$, (4) pedhotan larik isinipun 8 wanda: $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{3/2}$ utawi $\frac{2}{3/2}$, (5) pedhotan larik isinipun langkung saking 8 wanda: dipunpendhet 4 wanda rumiyin, salajengipun ndherek pola 1, 2, 3 utawi 4.

e. Cengkok

Cengkok menika wonten gegayutanipun kaliyan pedhotan, awit saking anggenipun medhot saben wanda saged trep, pramila saged nemtokaken cengkokipun utawi gaya anggenipun nyekar. Cengkok miturut Saputra (2010: 96-97), inggih menika luking swara utawi mandhap minggahing swanten adhedhasar susunan titilaripun. Dene miturut Endraswara (2010: 85), cengkok inggih menika wujud ing kreativitas seni tembang, cengkok menika kangge paring hiasan wonten ing salebeting nyekar macapat. Saben tiyang menika anggenipun ngeluk utawi nyengkok wonten ing salebeting nyekar macapat menika saged beda – beda, sanadyan pola sajakipun saha titilarasipun sami. Cengkok menika saged mawarni – warni wujudipun gumantung tiyang ingkang nyekar macapat, dene laras, pathet, titilaras menika pokok utawi tetep sami. Supados anggenipun nyekar macapat menika saged endah saha wonten hiasan – hiasanipun menika nggatosaken sapta gupita, sapta ateges pitu, gupita ateges kaendahan tembang. Miturut Endraswara (2010: 85-87), sapta gupita inggih menika cengkok, gregel, nges, sengsem, luk, wilet, sliring. Pitu kaendahan ing nginggil kasebat ingkang saged ndadosaken tembang nalika dipunsekaraken dados endah saha apik.

f. Titi Lagu

Titi lagu menika miturut Saputra (2010: 102), lagu menika nemtokaken balunganing titilaras utawi *susunan nada – nada pokok*. Titi lagu menika kangge mujudaken setunggal – setunggaling lagu utawi gendhing ingkang sarwi pepak prelu dipunwontenaken titi lagu utawi dipunsebat ugi titi gendhing. Titi lagu menika kedah nggatrakaken balunganipun wirama tuwin lagunipun, dados

wujuding titilaras tuwin titi wirama menika namung nggambar pokokipun kemawon, amargi saben tiyang menika kedah ngecakaken saha saged mangertos supados saged gampil anggenipun sinau tembang menapa dene gendhing.

g. Wirama

Wirama menika irama utawi ukuran banter lirihipun nada wonten ing salebeting tembang (Saputra; 2010: 107), wirama wonten 3 jinis inggih menika (1) wirama lamba, wirama rikat, wirama siji (gendhing – gendhing alit), (2) wirama rangkep, wilet, utawi alon (gendhing – gendhing ageng), (3) wirama mardika, wirama bebas (alon banteripun nada gumantung tiyang ingkang nyekar). Awit saking pamanggih ing nginggil, pramila anggenipun nyekar macapat menika adhedhasar wirama – wirama ing nginggil, senadyan wonten wirama mardika utawi bebas, menika boten ateges anggenipun nyekar menika wiramanipun sakarepipun piyambak, tetep nggatosaken aturan – aturanipun supados menawi dipunmirengaken menika tetep sae saha sekeca.

Tembang macapat menika saged dipunvariasi piyambak kados ingkang dipunwatani tembang garap. Tembang garap menika miturut Endraswara (2010: 34-35), inggih menika tembang Jawi ingkang sampun dipunselaraken kaliyan swasana jumbuh kaliyan kahananipun.

Tembang garap menika wonten tigang pangertosan antawisipun inggih menika (1) garap titilaras inggih menika garap adhedhasar titilarasipun saengga nuwuhaken gregel, cengkok, pedhotan, (2) garap lagu inggih menika garap adhedhasar tiyang ingkang nyekar kangge maringi pepaes ing lagu saha (3) garap cakepan inggih menika garap adhedhasar tembang utawi lirik supados saged trep utawi jumbuh kaliyan kahananipun saha langkung gampil dipunmangertos.

Dados tembang macapat menika saged dipunvariasi piyambak, miturut garapan titilarasipun, garapan lagu saha garapan cakepanipun. Senadyan tembang macapat saged dipungarap piyambak, ananging anggenipun nggarap menika boten ngawur sakarepipun piyambak, kedah nggatosaken larah – larahan utawi aturan wonten ing tembang macapat, supados menawi dipunsekaraken menika boten blero, saged sekeca dipunmirengaken saha boten blero.

Dados sedaya andharan babagan tembang macapat ing nginggil saged dipuntarik dudutan bilih tembang macapat menika tembang ingkang kaiket dening metrum guru lagu, guru wilangan saha guru gatra ingkang sampun gumathok utawi pakem boten saged dipunewah – ewahi malih. Tembang macapat menika wonten 11 jinis ingkang saben tembang menika gadhah watak piyambak – piyambak. Perkawis ingkang kedah dipungatosaken wonten ing salebeting tembang macapat menika wonten 7 inggih menika babagan titilarasipun (*notasi*), larasipun (pelog saha slendro), pathet (pathet gangsal, nem, manyura), pedhotan wanda saben larik kedah trep, cengkok salah satunggaling sapta gupita (pitu pepaes tembang), titi lagu saha wirama. Sedaya perkawis 7 kasebat kedah dipungatosaken sanget, amargi perkawis setunggal kaliyan sanesipun menika gadhah gegayutan ingkang rumaket sanget. Tembang macapat ugi saged dipunvariasi piyambak inggih menika dados tembang garap titilaras, lagu saha cakepanipun.

Wonten ing kesenian Grasak menika tembang garapipun nun inggih tembang garap cakepan inggih menika cakepan dipundamel piyambak supados wosing tembang saged jumbuh kaliyan swasana saha jumbuh kaliyan tema Alam

Lingkungan (Wisnu Vs Durga). Tembang kasebat wonten 3 inggih menika tembang macapat Pangkur Laras Pelog Pathet Nem, Mijil Gagad Waspa saha Durma Laras Pelog Pathet Barang. Panaliten menika ugi ngginakaken tembang garap titilaras, amargi wonten salah satunggaling sekar ingkang dipundamel piyambak cakepan saha titilarasipun inggih menika tembang bidhalan para wadyabala.

4. Kidung

Kidung miturut Endraswara (2010: 7), inggih menika tembang utawi lelagon ingkang dipun*format* ngginakaken tetembungan kawi campuran kaliyan basa Jawi enggal.

Endraswara (2010: 134), paring pamanggih bilih kidung menika kalebet salah satunggaling tembang yasan. Tembang yasan menika tembang awujud geguritan ingkang adhedhasar metrum baken, boten saged ewah saha biyasanipun ngginakaken basa Jawi Kina ugi tradhisional. Tembang yasan menika wonten 5 jinis antawisipun (1) kakawin, (2) kidung, (3) tembang gedhe, (4) tembang tengahan saha (5) tembang macapat.

Dene miturut Purwadi (2009: 9), kidung menika kalebet genre puisi ing jaman tengahan jamanipun pujangga Majapahit, cirinipun kidung menika cacahing pada tetep, cacahing wanda saben setunggal larik tetep. Wonten malih pamanggih babagan Kidung saking Saputra (2010: 2),

Bilih kidung menika sami kaliyan macapat inggih menika sami – sami sajakipun saking Jawi asli, bedanipun ingkang mutlak wonten ing basa saha panggenan kangge nyebaraken adhedhasar geografis budaya. Kidung menika ngginakaken basa Jawi tengahan saha langkung kathah dipunserat wonten ing Bali, dene macapat menika ngginakaken basa Jawi enggal, dipunsebaraken wonten ing Jawi Wetan, Tengah, Kilen, Madura saha Lombok.

Dados saking pamanggiipun Endraswara, Purwadi saha Saputra ing nginggil, mila panaliti saged mendhet dudutan bilih kidung menika salah satunggaling jinis tembang yasan ingkang cakepanipun ngginakaken basa kawi kaliyan basa Jawi enggal, dados basanipun dipuncampur ingkang nggadhahi ciri cacahing pada tetep, cacahing wanda saben setunggal larik tetep. Kidung menika sejatosipun sami kaliyan macapat, amargi sami ngginkaken sajak Jawi asli, ananging bedanipun namung wonten ing basa saha panggenan anggenipun nyebaraken, menawi kidung menika ngginakaken basa Jawi tengahan, dene macapat ngginakaken basa Jawi enggal. Kidung menika dipunsebaraken wonten ing Bali, dene macapat menika ing cacahing pada tetep, cacahing wanda saben setunggal larik tetep. Biyasanipun kidung ing jaman rumiyin menika kangge dedonga tolak balak, dene kidung samenika dipunginakaken kados dene macapat, perkawis kasebat dipunsebabaken amargi ngrembakaning jaman rumiyin dumugi samenika. Tembang kidungan wonten ing panaliten kesenian Grasak menika dipunginakaken nalika Dewa Wisnu mandhap saking kahyangan mbekta cupu isi tirta kamandanu kangge ngusir para wadyabala buta utusanipun Dewi Durga ingkang saweg ngrisak alam, tembang kidungan ingkang dipunginakaken inggih menika Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang. Menawi dipungayutaken antawisipun kidung asmaradana kaliyan Bathara wisnu menika wonten gegayutanipun, amargi dewa wisnu menika dewaning umat Hindu. Agami Hindu menika mayoritas manggen wonten ing Bali, lajeng trep sanget menawi dipuniringi kaliyan kidungan kangge donga tolak balak ngusir Durga Cs ingkang saweg ngrisak alam.

5. Suluk

Tembang sulukan miturut Endraswara (2010: 27), inggih menika *hiasan tembang yang digunakan ki Dalang dengan diiringi gender berirama bebas menyertai irama pathetan, iringan garap, pinantut yaitu dengan gender, rebab, gambang dan suling*. Dene miturut Poerwadarminta (1939: 571), suluk inggih menika kekidoenganing dhalang arep njritakake (ngotjapake) wajang. Endraswara (2010: 134), ugi paring pamanggih bilih tembang suluk menika kalebet tembang gedhe. Suluk menika biyasanipun minangka gegambaran swasana utawi kahanan ingkang saweg kedadosan. Tembang suluk biyasanipun ewah, amargi dipunsebaraken kanthi lisan saking tiyang setunggal tumuju tiyang sanes. Tembang suluk menika asring dipunginakaken wonten ing salebeting pagelaran wayang kulit menapa dene wayang tiyang, miturut Bapak Triyono minangka pengrakitipun sekar ing Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) gadhah pamanggih bilih suluk kaliyan ada-ada menika beda, menawi ginipun menika sami kangge ngandharaken kahanipun ing salebeting cariyos wayang, dene bedanipun suluk kaliyan ada-ada inggih menika menawi ada-ada menika ingkang dados pratandha utawi titikan ngginakaken pirantos dhodhog kangge ngiringi anggenipun nyuluk, dene sulukan menika boten ngginakaken dhodhog dados anggenipun nyuluk menika boten wonten iringanipun utawi dhodhoganipun. Dene miturut (Poedjosoedarmo; 1986: 127 & 136) lumantar Suwarna (2009: 34), suluk inggih menika syair ingkang dipunsekaraken kaliyan dhalang, kanthi dipuniringi pirantos gamelan utawi boten kados ta gender, rebab,

suling saha gong. Suluk menika wonten 2 gaya inggih menika gaya Surakarta saha gaya Ngayogyakarta. Miturut Suwarna (2009: 35),

Suluk gaya Surakarta menika wonten 3 golongan, inggih menika (1) *pathetan*, (2) *sendhon* saha (3) *ada-ada*, dene suluk gaya Ngayogyakarta menika wonten 4 golongan, inggih menika (1) *sendhon*, (2) *ada-ada*, (3) *lagon* saha (4) *kawin*. Sejatosisipun suluk Surakarta kaliyan Ngayogyakarta menika sami mawon, menawi ing gaya Surakarta menika wonten *pathetan* dene ing Ngayogyakarta menika dipunpilah dados *lagon* saha *kawin*. *Pathetan* dipunginakaken kangge gegambaran raos tenang, *sendhon* gegambaran sedhih, trenyuh, iba, *ada-ada* kangge gegambaran manah ingkang greget semangat, duka, *lagon* kangge gegambaran raos prihatin, susah, *kawin* gegambaran greget, bingah.

Awit sampun kaandharaken pangertosan suluk, pramila suluk menika gadhahi fungsi miturut (Poedjosoedarmo; 1986: 134-135) lumantar Suwarna (2009: 35) inggih menika

(1) supados anggenipun pindhah utawi gantos adhegan boten wonten kejutan ingkang kirang nyekecakaken manah, (2) nggampilaken dhalang, ateges dhalang langkung gampil *adaptasi* kaliyan kahanan adhegan saha gendhingipun, (3) maringaken *efek kesan* ingkang jero babagan adhegan tumraping pamirsa, (4) kangge wekdal jeda ngaso kangge dhalang saha pamirsa sarta (5) minangka sarana njumbuhaken antawisipun gamelan, adhegan, kaliyan unsur sanesipun.

Saking dhasaring pamanggih Endraswara, Poerwadarminta, Triyono saha Suwarna ing nginggil saged dipunpendhet dudutan bilih tembang sulukan menika salah satunggaling jinis tembang Jawa ingkang dipunginakaken kangge ngiringi prastawa cariyos wonten ing salebeting kesenian wayang. Tembang suluk menika kalebet tembang gedhe. Tembang sulukan menika biyasanipun ngginakaken basa pewayangan ingkang tegesipun dereng mesthi dipunmangertosi kaliyan tiyang ingkang mirsani wayang kasebat, amargi basanipun awrat sanget. Tembang suluk menika biyasanipun sampun ewah, amargi dipunsebaraken kanthi lisan saking tiyang setunggal tumuju tiyang sanes. Wondene ingkang dipunginakaken kangge

nyariosaken kahananipun wonten ing kesenian grasak kanthi tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika ngginakaken sulukan kalebet golongan ada-ada, amargi suluk kasebat kangge nyariosaken gegambaran manahipun Sang Hyang Durga ingkang greget semangat, duka badhe ngrisak alam kanthi ngutus wadyabalanipun lumantar Joromoyo. Dipunsebat suluk amargi nalika suluk dipunsekaraken boten wonten iringan dhodhoganipun dados namung tembang sulukan kemawon.

6. Makna Tembang Irian

Panaliten menika anggenipun mangertosi makna tembang iringan kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika miturut konteks cariyosipun utawi temanipun. Teori anggenipun mangertosi makna tetembangan inggih menika miturut Maryaeni (2005: 25), kanthi dipunmaknai setunggal mbaka setunggal gatra (*makna sensikal*) lajeng dipunmaknai sedaya cakepan tembang.

Dene miturut Endraswara (2009: 99), kunci sukses kangge mangertosi makna ngginakaken 2 teknik inggih menika (1) transkripsi saha (2) terjemahan. Teknik transkripsi miturut Endraswara (2011: 138-139), inggih menika cara ngewahi teks lisan dados teks sinerat. Transkripsi wonten 2 inggih menika (1) transkripsi kasar, inggih menika menapa ingkang dipunmirengaken saking asiling rekaman utawi cathetan lapangan menika dipunjlentrehaken kanthi apa anane saha (2) transkripsi sampurna, inggih menika dipunjumbuhaken kaliyan asiling rekaman menawi wonten data ingkang kirang cetha dipunambali ngantos cetha saha saged dipunsuwunaken pirsu dhateng informan babagan *perwajahan teks*.

Dene teknik terjemahan miturut Endraswara (2009: 97), inggih menika ngewahi basa setunggal dados basa sanesipun supados saged langkung gampang dipunmangertosi maknaipun dening tiyang sanes. Terjemahan menika kanthi nerjemahaken saben tembung kangge nedahaken makna leksikal tetembungan ingkang sami rumaket saha saged kanthi terjemahan bebas kangge nedahaken makna tembung wonten ing ukara utawi kangge nedahaken makna kias utawi makna ingkang boten leres wonten ing salebeting teks.

Teknik terjemahan menika gampang – gampang awrat miturut saben tiyang ingkang badhe nindakaken terjemahan. Pramila Endraswara (2009: 98), gadhah kiyat – kiyat kangge nerjemahaken teks lisan supados gampang inggih menika :

(1) sebaiknya pahami dulu kata – kata yang kurang dikenal (unfamiliar), (2) bisa menggunakan beberapa kamus yang komunikatif, (3) kendati menggunakan kamus, terjemahan teks bukan kata perkata, (4) penyajian hasil terjemahan hendaknya ke dalam bahasa yang mudah dipahami oleh orang lain, (5) pemahaman gaya bahasa dan isi teks harus terkuasai dan (6) penerjemahan hendaknya kontekstual.

Saking pamanggihipun Maryaeni saha Endraswara ing nginggil, panaliti saged mendhet dudutanipun bilih kangge mangertosi makna tembang kesenian grasak menika ngginakaken teknik transkripsi lajeng teknik terjemahan. Awit, data ingkang dipunpanggihiaken menika awujud data lisan lajeng dipunewahi dados data sinerat jumbuh kaliyan ingkang dipunpocapaken, teknik menika dipunsebat transkripsi. Transkripsi ingkang dipunginakaken menika transkripsi kasar saha sampurna, data menika apa anane saking asiling rekaman lajeng dipunsampurnakaken menawi wonten data ingkang boten cetha. Lajeng dipunterjemahaken ngginakaken basa ingkang langkung gampang dipunmangertosi kaliyan tiyang sanes, ngginakaken Basa Indonesia. Anggenipun nerjemahaken teks lisan kanthi dipunmaknai saben gatra ngginakaken Basa Indonesia, ingkang

pungkasan inggih menika dipunmaknai sedaya teks miturut konteksipun ngginakaken basa Jawi standar (krama).

B. Panaliten ingkang Relevan

Panaliten ingkang relevan kaliyan panaliten menika nun inggih panaliten ingkang sampun dipuntindakaken dening :

1. Ari Pratiwi taun 2011 angkatan 2007 Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta. Panaliten Ari Pratiwi menika kanthi irah – irahan *Kearifan Lokal dan Fungsi Kesenian Rodat di Desa Bateh, Kecamatan Candimulyo, Kabupaten Magelang, Jawa Tengah*. Panaliten Ari Pratiwi kaliyan panaliten menika sami – sami nliti babagan kesenian tradhisional. Wondene bedanipun inggih menika babagan subjek saha objekipun. Wonten ing panaliten Ari menika, subjekipun warga paguyuban kesenian Rodat ing desa Bateh, Kecamatan Candimulyo, Magelang. Dene objekipun panaliten Ari Pratiwi inggih menika kearifan lokal saha fungsi kesenian Rodat. Menawi panaliten menika, subjekipun inggih menika warga paguyuban kesenian grasak Petung Kidul, Pakis Magelang. Dene Objekipun inggih menika kesenian grasak saha tembang iringan ingkang dipunginakaken wonten ing salebeting kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga).

Ancasing panaliten Ari pratiwi inggih menika kangge ndeskripsikaken kearifan lokal ingkang gayut kaliyan asal usul, rantamaning (urut – urutaning) kesenian Rodat, makna simbolik sesajen, nilai kearifan lokal saha fungsi

kesenian Rodat. Metode utawi cara panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika ngginakaken panaliten kualitatif. Dene caranipun ngempalaken data menika kanthi observasi partisipasi saha wawancara mendalam kaliyan anggota paguyuban kesenian Rodat, sesepuh saha warga desa Bateh ingkang ndherek kesenian Rodat kasebat. Pirantining panaliten menika panaliti piyambak kanthi ngginakaken pirantos pambiyantu antawisipun inggih menika pirantos kangge ngrekam suwanten saha gambar (*video*), cathetan lapangan, cathetan wawancara, kamera foto saha pirantos kangge nyerat. Cara nganalisis data ingkang dipunginakaken inggih menika *kategorisasi* saha *perbandingan berkelanjutan*. Anggenipun ngesahaken data ngginakaken triangulasi sumber saha metode. Asiling panaliten Ari Pratiwi inggih menika:

- 1) Asal usul kesenian Rodat inggih menika saking cariyos Mbah Sayidi ingkang gadhah pepenginan nyebaraken agami Islam kanthi ngginakaken kesenian Rodat kangge pirantos pambiyantu dakwah.
- 2) Rantaman acara kesenian Rodat :
  - Nyameptakaken sesajen, pirantos kangge pentas kesenian Rodat.
  - Nindakaken kesenian rodlat : pambuka, pambagyaharja/sesorah, slametan, luwaran lajeng njoged kesenian Rodat.
  - Kesenian Rodat dipunpungkasi kanthi doa dening Rawi.
- 3) Makna simbolik sesajen inggih menika tumpeng, golong, ingkung, luwaran saha kemenyan.

- 4) Nilai kearifan lokal kesenian rodan inggih menika wujud iman marang Panguwasa ingkang inggil piyambak, kangge ngungkapaken raos sukur, kangge pakurmatan marang roh.
  - 5) Fungsi kesenian Rodan inggih menika spiritual, sosial, nglestunaken tradhisi saha ekonomi.
2. Jurnal kalawarti *Berita Daerah Suara Gemilang* (Volume 14 No. 9 September-Oktober 2011, halaman 22-23) rubrik *Wisata dan Budaya* kanthi irah – irahan *Festival (Kesenian) Komunitas Lima Gunung ke-X Menggelar “Tembang Kautaman”*. Wosing jurnal kasebat inggih menika ngandharaken bilih festival kesenian 5 gunung menika dipunwiwiti taun 2002, ingkang dipunadani saben setaun sepisan. Festival menika dipunsengkuyung dening para seniman saking lereng 5 gunung inggih menika Gunung Merbabu, Sumbing, Andhong, Merapi saha Sindoro. Seniman – seniman ndesa tebih saking kitha, ananging nggadhahi greget saha tekad kangge nglestunaken seni budaya saha unggah – ungguh tata krama. Festival lima gunung kaping 10 menika dipunadani wonten ing wilayah Gunung Merbabu, dhusun Keron, Krogowanan, Sawangan, Magelang. Dipuntindakaken kalih dinten tanggal 9 saha 10 Juli 2011. Wondene tema festival menika inggih tembang kautaman, kaajab para seniman gunung ngajengaken kautaman gesang patembayatan ing madyaning masarakat tinimbang pecah belahing kangge ngrebataken kuwasa. Kesenian saking Merbabu ingkang makili inggih menika kesenian Grasak saking Petung Kidul kaliyan kesenian Jazz Gladiator Gunung saking Gejayan, Banyusidi Pakis.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika ngginakaken pendekatan etnografi. Miturut (Danandjaja; 1990: 98) lumantar Endraswara (2011: 106), metode kualitatif wonten ing bidang budaya asring dipunsebat metode etnografi. Metode etnografi menika metode ingkang njlentrehaken tetembungan saha ukara boten ngginakaken etang – etangan statistik. Metode menika jumbuh saha trep sanget menawi dipunginakaken wonten ing salebeting panaliten sastra lisan mliginipun kesenian rakyat. Awit metode etnografi menika nggadhahi ciri khas inggih menika sipatipun *holistik-intregatif, thick description* saha analisis kualitatif kangge manggihaken *native's point of view* (Spradley; 1997: vxi-vxii). Teknik etnografi menika kanthi observasi partisipasi, wawancara terbuka, mendalam saha dangu wekdalipun ngantos dumugi puncak jenuh utawi manggihaken data ingkang bulat saha akurat dhateng informan sarta dokumentasi.

Awit saking pamanggih ing nginggil, jinising panaliten menika ngginakaken pendekatan etnografi kanthi teknik observasi partisipasi, wawancara terbuka saha mendalam sarta dokumentasi. Teknik ing nginggil menika temtunipun gadhah ancas supados saged manggihaken data holistik saha akurat. Ateges data ingkang sampun dipunpanggihaken kasebat, lajeng dipunpilah – pilah, dipunanalisis saha dipunjlentrehaken mawi tetembungan saha ukara ingkang trep kanthi nggantosaken aspek etnografinipun.

B. Panggenan saha Wekdal Panaliten

Panaliten punika dipuntindakaken kanthi observasi partisipasi saking sasi November dumugi Desember. Observasi partisipasi pentas kesenian grasak wonten ing Alas Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah, Kecamatan Pakis, Kabupaten Magelang. Pagelaran Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) dipuntindakaken dinten Minggu surya kaping 16 Desember 2012, saking jam 08.00 dumugi jam 12.00. Rias saha gantos ageman paraga ingkang nari saking jam 08.30 dumugi jam 09.30, lajeng breafing sekedhap saderengipun pentas jam 09.30 dumugi jam 10.00, pentas kawiwitan jam 10.00 dumugi jam 10.30. Pentas sampun paripurna, ngaso sekedhap dumugi jam 11.00, lajeng mberesi pentas ngantos dumugi jam 12.00.

Paraga ingkang nari menika cacahipun 11 tiyang, antawisipun Wisnu, Durga, Wadyabala ageng cacahipun 4 dene wadyabala alit cacahipun 5. Paraga tari ingkang dados Durga menika panaliti piyambak, dene paraga tari sanesipun menika saking anggota paguyuban “Lumaras Budaya”. Wondene ingkang nembang wonten 2 tiyang. Ingkang ngiringi gamelan menika wonten 7 tiyang. Dados cacahipun sedaya ingkang nyengkuyung pentas menika wonten 20 tiyang. Proses anggenipun pentas menika namung setunggal puteran utawi setunggal babak, boten wonten babak sanesipun. Pentas menika saking panyuwunanipun panaliti supados anggenipun mendhet gambar saged sae. Dene anggenipun nindakaken wawancara mendalam menika bibar pentas nun inggih sasi Februari dumugi Maret 2013.

C. Data Panaliten saha Sumbering Data

Data wonten ing panaliten menika awujud data primer saha sekunder. Miturut Endraswara (2011: 106), data primer inggih menika inventarisasi langsung wonten ing salebeting masarakat, dene data sekunder inggih menika inventarisasi sedaya irah – irahan seratan sastra lisan wonten media massa. Wonten ing panaliten menika, data panaliten awujud data primer saha data sekunder. Data primer dipunpanggihaken saking informan kunci, dene data sekunder dipunpanggihaken saking informan biyasa utawi pendukung.

Miturut Endraswara (2009: 101), sumber data menika gegayutan kaliyan wujudipun data saha kadospundi data kasebat dipunpendhet kanthi ilmiah. Wonten ing panaliten menika sumber data dipunpendhet saking *latar* utawi *setting* ingkang dipuntliti inggih menika panggenan panaliten (paguyuban kesenian), dhasaring sosial panggenan panaliten, tiyang ingkang nindakaken kesenian, sejarah kesenian Grasak, maknaipun tembang iringan kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga). Wondene kangge manggihaken data kasebat dipunginakaken teknik wawancara mendalam dhateng informan babagan sejarah kesenian grasak saha makna tembang iringan kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga), observasi partisipasi saderengipun pentas saha nalika pentas, dokumentasi nalika pentas kesenian grasak saha nalika wawancara.

D. Nemtokaken Informan

Panaliten menika anggenipun manggihaken saha ngempalaken data kanthi wawancara mendalam saha terbuka dhateng narasumber utawi ingkang dipunsebat informan. Peranan informan wonten ing panaliten budaya mliginipun tradisi lisan menika wigatos sanget. Kangge nemtokaken informan dipunginakaken konsepipun (Spradley; 1997: 61) saha (Bernard; 1994: 166) lumantar Endraswara (2006: 203), prinsipipun ngajengaken informan ingkang mangertos kanthi saestu tumrapping budaya ingkang dipunbetahaken, anggenipun nemtokaken informan menika ngginakaken teknik *snowballing*, inggih menika adhedhasar informasi informan saderengipun kangge manggihaken informan salajengipun ngantos dumugi data jenuh utawi boten wonten informasi enggal malih. Pramila, informan miturut Endraswara (2011: 104), wonten 2 inggih menika informan kunci saha informan biyasa. Informan kunci inggih menika figur ingkang nyepeng utawi gadhah peranan ingkang wigatos wonten ing salebeting sastra lisan. Dene informan biyasa inggih menika tiyang ingkang dados panyengkuyung utawi pandhukung sastra lisan. Awit saking pamanggihipun Endraswara kasebat, panaliti saged nemtokaken informan ingkang badhe dipunpilih dados narasumber kangge ngorek sedaya perkawis wonten ing panaliten menika.

Informan kunci wonten ing panaliten menika antawisipun ketua paguyuban seni “Lumaras Budaya”, sesepuh paguyuban seni “Lumaras Budaya”, tiyang ingkang nganggit tembang iringan, *koreografer*ipun, panata iringan, panata ageman-rias saha paraga ingkang nari grasak. Dene informan biyasanipun saking pamirsa ingkang saweg ningali pentas kesenian grasak. Awit saking

kawontenanipun informan kunci saha informan biyasa menika sageda manggihaken data ingkang holistik, akurat jumbuh kaliyan kasunyatan.

E. Caranipun Ngempalaken Data

Saderengipun ngempalaken data, panaliti ngraketaken pasedherekan rumiyin kaliyan masarakat Petung Kidul, mliginipun para informan kunci wonten ing salebeting paguyuban seni “Lumaras Budaya”, supados panaliti anggenipun pados informasi utawi anggenipun ngempalaken data saged gampil saha katon akrab. Miturut (Danandjaja; 1991: 98) lumantar Endraswara (2011: 106), cara anggenipun ngempalaken data kanthi pendekatan etnografi menika dipuntindakaken kanthi *pengamatan terlibat (observasi partisipasi)*, *wawancara mendalam* saha *dokumentasi*.

1. Observasi Partisipasi

Panaliten menika dipuntindakaken kanthi ngamati langsung objek panaliten inggih menika mirsani saha ngamati piyambak kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan, nyatet perkawis – perkawis ingkang penting kanthi lengkap saha nemtokaken informan ingkang badhe dipunwawancarai supados data saged holistik saha akurat. Cara anggenipun ngempalaken data kados menika gadhah ancas kangge manggihaken data primer saha data sekunder wonten ing salebeting panaliten.

Format Cathetan Lapangan Observasi Partisipasi 01 (CLOP 01)

Dinten/ Surya kaping :

Wekdal :

Panggenan :

Perkawis ingkang dipunrembag :

Cathetan refleksi (01)

2. Wawarembag kanthi Mendalam saha Terbuka

Cara wawancara ingkang dipuntindakaken inggih menika wawanrembag kanthi mendalam saha terbuka. Wawanrembag dipuntindakaken kanthi kepanggih kaliyan *responden*. Wawanrembag kanthi mendalam dipuntindakaken supados wangsulan ingkang dipunandharaken jumbuh kaliyan pangajabipun panaliti, kareben data ingkang dipunkempalaken menika saged *holistik* saha akurat. Awit saking menika, panaliti ngginakaken pitakenan ingkang dipundamel adhedhasar panaliten observasi ingkang sampun dipuntindakaken. Wawanrembag kanthi mendalam miturut Endraswara (2006: 168), biyasanipun dipunsebat wawanrembag baku etnografi utawi wawanrembag kualitatif. Wawanrembag menika dipuntindakaken kanthi santai, *informal* saha sedaya pihak boten wonten beban *psikologis*. Dene wawanrembag kanthi terbuka miturut Endraswara (2006: 167), menika dipuntindakaken kanthi terbuka, narasumberipun mangertos menawi saweg dipunsuwuni pirsa saha mangertos ancasing wawanrembag kasebat. Wawancara dipuntindakaken kanthi ngginakaken basa Jawi Krama supados langkung *komunikatif* saha trep kaliyan unggah – ungguh marang tiyang sanes.

Format Wawancara Mendalam

a. Identitas Informan ing antawisipun :

- Nama Informan
- Umur
- Padamelan
- Alamat
- Hari/Tanggal
- Panggenan
- Wekdal
- Jabatan ing salebeting paguyuban

b. Wosing wawanrembag panaliti kaliyan informan (narasumber)

c. Refleksi (Kesimpulan)

3. Dokumentasi

Cara ngempalaken data dokumen ingkang dipunpanggiaken saking pihak ingkang gadhahi gegayutan sambungrapetipun kaliyan kesenian grasak supados langkung kiyat saha sampurna. Dokumen – dokumen menika awujud *video cassette* kesenian grasak (tarianipun saha tembang iringanipun), buku ingkang nunjang, gambar utawi foto nalika pentas sarta wawanrembag kanthi mendalam saha terbuka

F. Pirantining Panaliten

Pirantining utami panaliten menika nun inggih panaliti piyambak. Dipunsebat panaliti piyambak amargi panaliten menika panaliti ambyur langsung wonten ing pentas kesenian grasak dados paraga ingkang nari inggih menika “Durga”. Kajawi samenika, panaliti ugi ngamati langsung urut – urutanipun

pentas kesenian Grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) lajeng *interaksi* kaliyan *responden*. Panaliti dipuntuntut supados saged adhaptasi kaliyan situasi saha kahanan ingkang saweg kedadosan ing lapangan. Pirantos ingkang dipunginakaken kangge nunjang panaliti kangge manggihaken data primer saha sekunder wonten ing salebeting panaliten inggih menika dipunbiyantu mawi pirantos kangge nyerat kangge nyathet perkawis – perkawis ingkang wigatos nalika observasi partisipasi saha pirantos kangge ngrekam sarta kamera foto. Pirantos ngrekam kangge ngrekam video tembang saha tari kesenian Grasak nalika pentas, wawanrembag kanthi mendalam saha terbuka, dene kamera foto kangge observasi partisipasi saha mendhet gambar utawi fotonipun nalika pentas sarta wawanrembag kanthi mendalam saha terbuka.

G. Cara Nganalisis Data

Cara anggenipun nganalisis data panaliten sastra lisan menika miturut Endraswara (2011: 106- 107), wonten 3 inggih menika :

open coding, axial coding saha display coding. Open coding adalah membuka diri agar memperoleh variasi data yang lengkap diantaranya dengan proses memerinci, memilah mana datang pendukung dan yang bukan, memeriksa satu per satu data yang akan digunakan, membandingkan antara catatan lapangan, wawancara dan rekaman, mengkonseptualisasikan dan mengkategorikan. Axial coding adalah pengorganisasian kembali data yang telah terklasifikasi rapi agar tidak terjadi pengulangan dan harus berkiblat pada pendapat informan tidak mendewakan teori belaka. Display coding adalah peneliti menyajikan hasil kajian dalam tabel atau bukan tabel. Sajian langsung memaparkan kategori dan analisis mendalam disertai gambar atau foto yang komunikatif.

Awit saking pamanggih ing nginggil, pramila anggenipun nganalisis panaliten menika panaliti ngginakaken 3 teknik inggih menika :

1. *open coding*, manggihaken variasi data komplit kanthi tliti saha premati, milah milih data primer saha sekunder, mriksa data kanthi premati pundi ingkang badhe dipunginakaken, nandhingaken data antawisipun wawancara mendalam, observasi partisipasi saha asiling rekaman, lajeng ngrakit konsepipun ingkang pungkasan nglompokaken miturut kategorinipun.
2. *axial coding*, ngecek saha nglompokaken malih data – data ingkang sampun dipunklasifikasikaken supados boten wonten data ingkang kaambali malih sarta data menika langkung cetha. Temtunipun nalika nganalisis menika gumathok kaliyan pamanggihipun para informan, boten gumathok kaliyan teori kemawon.
3. *display coding*, panaliti njlentrehaken asiling kajian wonten ing salebeting tabel menapa seratan. Wonten ing panaliten menika boten ngginakaken tabel, dados panaliti menika langsung njlentrehaken kategori saha nganalisis kanthi mendalam. Nalika njlentrehaken menika dipunsukani gambar utawi foto komunikatif ingkang saged ndhukung andharanipun panaliti.

Wondene kangge ngungkap sejarah saha maknanipun wonten ing tradhisi lisan arupi Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika ngginakaken teknik analisis kualitatif etnografik, ateges panaliti menika ndeskripsikaken kanthi etnografik babagan tetembungan (cakepan) ingkang dipundamel dening anggota paguyuban Lumaras Budaya wonten ing salebeting tembang iringan saha tumindakipun para anggota paguyuban Lumaras Budaya ingkang nyengkuyung kesenian Grasak kanthi holistik saha mendalam. Dene data menika dipunsajikaken kanthi cara deskriptif ingkang mendalam. Proses

nganalisis data dipuntindakaken kanthi terus – terusan sae menika wonten ing lapangan menapa dene sasampunipun ing lapangan.

Analisis dipuntindakaken kanthi cara ngatur utawi milah milih data ingkang sipatipun primer (awujud sejarahipun grasak saha menapa kemawon tembang iringan ingkang dipunginakaken salebeting kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) utawi kadospundi cakepanipun sedaya tembang ingkang dipunginakaken, vidheo asiling rekaman pentas kesenian grasak tema alam lingkungan) saha data ingkang sipatipun sekunder (deskripsi panggenan panaliten, latiyen – latiyen kesenian grasak, komentar saking pamiarsa nalika mirsani kesenian grasak tema alam lingkungan) temtunipun data primer saha sekunder menika dipunpanggihaken wonten ing salebeting wawancara mendalam, observasi partisipasi saha asiling rekaman awujud vidheo, sasampunipun manggihaken saha milah – milah data, ngrakit konsepipun ingkang badhe dipunrembag wonten ing salebeting sejarah kesenian grasak saha maknaipun tembang iringanipun, anggenipun manggihaken saha nemtokaken makna tembang iringan kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) kanthi cara nglompokaken miturut kategorinipun inggih menika makna tembang iringan miturut konteks temanipun, makna tembang iringan dipungayutaken kaliyan seni beksanipun, makna tembang iringan dipungayutaken kaliyan struktur iringanipun, tiga kategori kasebat dipunmaknai miturut kategorinipun lajeng dipuntarik dudutan piyambak – piyambak, sasampunipun dipundudut miturut kategorinipun lajeng dipuntarik dudutan sedaya kategori dipungayutaken kaliyan cariyosipun Babad Kadewatan saha sejarahipun kesenian grasak. Dene anggenipun nyajikaken data awujud

kategori kalawau, kanthi ndeskripsikaken langsung saha mendalam dipunsukani gambar utawi *foto* ingkang komunikatif supados saged nyengkuyung andharanipun panaliti.

H. Cara Ngesahaken Data

Cara kangge ngesahaken data wonten ing panaliten tradisi lisan menika miturut Endraswara (2011: 107), wonten 4 inggih menika *triangulasi (triangulasi data/sumber, triangulasi metode saha triangulasi teori), check data, member check* saha *riview mitra bestari*. Kanthi sekawan teknik ing nginggil, pramila panaliti saged milih teknik ingkang trep saha jumbuh menawi dipunginakaken kangge ngesahaken data panaliten sejarah saha iringan tembang kesenian grasak menika. Teknik kangge ngesahaken data kasebat inggih menika triangulasi saha *check data*. Triangulasi miturut Endraswara (2009: 224), inggih menika ngambali utawi *klarifikasi* kanthi aneka sumber.

Model triangulasi ingkang dipunginakaken menika triangulasi sumber saha triangulasi metode. Miturut Endraswara (2006: 110), Triangulasi sumber inggih menika cara ngempalaken data saking sumber *informan* utawi narasumber ingkang sampun katemtokaken saha dipunanggep saged maringi katrangan babagan objek ingkang dipuntliti inggih menika sejarah kesenian grasak saha tembang iringan ing salebeting kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga). *Informan* kasebat menika ketua paguyuban, tiyang ingkang damel saha nyekaraken tembang iringan kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga), sesepuh, paraga ingkang nari grasak, tata seni beksan, tata

iringan saha tata ageman-rias. Dene triangulasi metode miturut Endraswara (2006: 110), inggih menika ngempalaken data kanthi ngginakaken mawarni – warni metode. Wonten ing panaliten menika ningali saha ngecek malih anggenipun observasi partisipasi, wawanrembag kanthi mendalam saha terbuka sarta dokumentasi. Kajawi triangulasi, kangge ngesahaken data panaliten menika ugi ngginakaken *check* data miturut Endraswara (2011: 107), kanthi data dipunccek malih dening informan, sasampunipun data sampun kasusun sedaya lajeng panaliti dhateng lapangan malih kangge nedahaken *display data* dhateng informan. Menawi informan sampun acc ateges data – data kasebat sampun sah.

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN

A. Kesenian Grasak

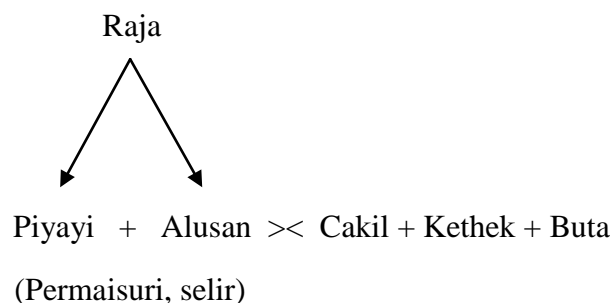
1. Sejarahipun Kesenian Grasak

Kesenian Grasak menika madeg sampun sewelas taunan, kesenian grasak menika wiwit taun 2003 ngantos dumugi samenika. Kesenian Grasak menika salah satunggaling jinising kesenian wonten ing salebeting Paguyuban Lumaras Budaya, dhusun Petung Kidul, Pakis, Magelang. Kawontenanipun kesenian grasak menika dipuncipta dening panjenenganipun Bapak Timbul minangka ketua paguyuban. Dene paguyuban menika sampun madeg dangu wiwit saking suwargi Pak Darmo minangka tiyang sepuhipun Pak Timbul, rikala taun 60an. Lajeng Pak Darmo menika tilar donya, paguyuban dipunpasrahaken saha dipunlajengaken panjenenganipun Bapak Timbul. Paguyuban Lumaras Budaya menika asal usulipun saking nama Mbah Petung Lumaras, Mbah Petung Lumaras menika minangka seniman saking Solo ingkang ngembara saha manggen ing Dhusun Petung Kidul, lajeng ndherek ngrungkebi saha paring berkah dhateng paguyuban kasebat.

Dene sasampunipun Mbah Petung Lumaras menika tilar donya, lajeng kangge ngenang jasanipun saha supados paguyuban kasebat saged regeng, gayeng saha pikantuk berkahipun Mbah Lumaras Budaya menika Bapak Darmo ngginakaken naminipun Lumaras. Dados supados sedaya kesenian wonten ing

salebeting Paguyuban Lumaras Budaya menika saged lestantun, regeng, greget saha saged laras boten ngaya. Jinising kesenian ing salebeting paguyuban Lumaras Budaya antawisipun wonten kesenian Soreng, Topeng Ireng, Grasak saha Warok Bocah. Ingkang taksih *aktif* utawi asring dipuntanggap menika Topeng Ireng, Grasak saha Warok Bocah. Amargi naminipun kesenian tradhisional menika saged ewah gingsir miturut karemenanipun para masarakat, langkung dangu kesenian kasebat dipunremeni dening masarakat ateges kesenian kasebat saged awet saha pikantuk *point plus* wonten ing madyaning masarakat.

Asal usulipun kesenian Grasak menika saking kesenian campur bawur, kesenian campur bawur menika tegesipun kesenian ingkang paraga tarinipun campuran wonten rajanipun, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan butanipun. Kesenian campur ugi nyariosaken babagan wayang uwong ananging paraganipun campur utawi kathah jinisipun. Saged dipunpirsani bagan tata urutanipun kesenian campur bawur saking paraga tari ingkang gadhah drajat inggil dumugi paraga tari ingkang gadhah drajat andhap saha saking tingkat awrat gampilipun paraga anggenipun nari :

Bagan 1.1 Tata Urutaning Kesenian Campur

Awit saking bagan ing ngajeng kalawau ingkang dipundadosaken pathokan Bapak Timbul saged methil utawi mendhet buta – butanipun kemawon, amargi dipunpirsani saking tingkat awrat gampilipun seni beksan paraga tari saking raja, piyayi, alusan, cakil, kethek dumugi buta, paraga buta menika seni beksanipun langkung gampil tinimbang paraga tari sanesipun, awit seni beksanipun buta menika boten wonten pathokan ingkang maton namung gedrugan, bedhigasan, brangasan, boten saged alus. Kejawi amargi seni beksan ingkang gampil ugi dipunsebabaken lare – larenipun menika sampun boten kathah kados rumiyin. Sampun sami kerja wonten ing luwar Jawi, dados lare – larenipun menika namung kanton sekedhik. Awit saking seni beksan ingkang gas – gasan, namung gedrugan, bedhigasan, boten saged alus kalawau, pramila kesenian ingkang dipundamel Bapak Timbul menika dipunsebat Kesenian Grasak.

Ancasipun dipundamel kesenian grasak menika boten damel menapa – menapa, ananging namung kangge hiburan kemawon, awit bibar joget tiyang satus kok lajeng namung kalih dasa buta kemawon. Dene cariyosipun kesenian grasak menika methil saking cariyosipun wayang uwong, amargi sedaya ageman-rias, seni beksanipun menika kados wayang uwong. Paraga ingkang nari grasak menika boten katemtokaken, saged dipuntambahi saged dipunkirangi, sejatosipun langkung kathah menika langkung sae amargi tambah gayeng, rame. Grasak menika saged pentas namung 3 tiyang, saged 5 tiyang, saged ugi 100 tiyang menika mirsani larenipun, acaranipun menapa, wonten pundi, panyuwunanipun tiyang ingkang nanggap saha temanipun. Paraga ingkang nari grasak menika

sedaya sampun boten sekolah, padamelan saben dintenipun menika wiraswasta. Dados kesenian grasak menika *fleksibel* utawi laras kemawon, boten ngaya wara.

Kesenian Grasak menika rumiyin pisanan pentas wonten ing Solo Carnival, kesenian Grasak menika nate dados *icon* kangge makili Kota Magelang ndherek karnaval wonten ing Solo. Lajeng konsep ingkang dipundamel Pak Timbul menika ngginakaken konsep kontemporer, awit dipunpirsani saking ageman ngginakaken merang, damen, klaras lan sapiturutipun, dene saking riasan ngginakaken cet, seni beksanipun menika bebas dipundamel piyambak ananging tetep rampak utawi sami, dene gamelanipun ngginakaken dipunkolaborasi antawisipun bendhe cacahipun 10 kaliyan bedhug cacahipun 3. Cacahipun ingkang nari grasak menika wonten 100 buta. Konsep ingkang dipundamel pak Timbul menika awur – awuran kemawon, amargi pak Timbul mangertos bilih sainganipun menika kathah sanget, dados kontemporer awur – awuran ananging malah dados juara II kaping pisanan ndherek karnaval. Lajeng kaping kalihipun ndherek karnaval Solo malih pikantuk juara I. Ngantos dumugi samenika grasak menika taksih kondhang ing kalangan masarakat sakiwa tengenipun saha ing lingkup Magelang. Kesenian Grasak menika sampun nate pentas wonten ing luar kitha, antawisipun kitha Jakarta, Solo, Jogja, Surabaya. Dene wonten ing adicara tanggapan biyasa menika nate pentas ing adicara supitan, pitulasan, merti dhusun, manten saha sukuran nazar. Kesenian Grasak menika bebas dipuntanggap wonten ing adicara menapa kemawon. Kesenian grasak menika durasinipun namung setengah jam, dene menawi wonten ingkang nanggap menika milih setunggal paket wekdalipun saged ngantos setunggal dinten, setunggal paket

menika wonten tigang kesenian antawisipun grasak, topeng iring kaliyan warok bocah.

Kesenian Grasak menika wonten 2 jinisipun inggih menika saged grasak kontemporer saha saged grasak klasik, miturut kabetahan ingkang nanggap, kahanipun, adicaranipun menapa saha larenipun wonten menapa boten. Ananging tetep dipunusahakaken ndherek panyuwunanipun tiyang ingkang nanggap kesenian grasak kasebat. Grasak kontemporer kaliyan grasak klasik ingkang pakem utawi sami menika namung cariyosipun ingkang mendhet saking cariyos wayang tiyang. Dene ingkang mbedakaken menika saged dipunpirsani saking perangan tembang iringanipun inggih menika :

Dipunpirsani saking	Grasak Kontemporer	Grasak Klasik
Tembang iringan	- Tembang ingkang dipunginakaken menika bebas, saged ngginakaken tembang macapat ingkang dipunewahi cakepanipun, saged ngginakaken tembang ingkang titilaras saha cakepanipun dipundamel piyambak, saged ugi ngginakaken tembang cakepanipun	- Tembang ingkang dipunginakaken menika pakem, ngginakaken tembang macapat, titilarasipun saha cakepanipun menika sampun wonten, boten saged dipunewah – ewahi. - Tuladhanipun : grasak rampak kurawa (sedaya

Tabel salajengipun

	Basa Indonesia sanes macapat. - Tuladhanipun : grasak acapella, grasak tema alam lingkungan Wisnu Vs Durga saha grasak sarung lan sapiturutipun	sami dados kurawa), blindren (buta ingkang saweg dipunlatih denin cakil) lan sapiturutipun

Perangan ingkang mbedakaken antawisipun grasak kontemporer kaliyan grasak klasik kejawi tembang iringanipun, bedanipun ugi saged dipunpirsani saking perangan sanesipun antawisipun ageman-rias, seni beksanipun saha pirantos iringan. Grasak kontemporer menika ageman-riasipun bebas saged ngginakaken suket – suket awujud debog garing, rami, merang, ron simbar lan sapanunggalanipun, dene riasan ngginakaken cet kangge awakipun (*body painting*) saha pigmen werni kangge pangraupanipun, beda kaliyan grasak klasik ageman-riasipun ngginakaken ageman ingkang prasaja, pakem kados wayang tiyang, dene riasan namung rias pangraupan ngginakaken pigmen werni lajeng ngginakaken topeng jumbuh kaliyan paraganipun menika sinten.

Perangan sanesipun ingkang saged kangge mbedakaken antawisipun grasak kontemporer kaliyan grasak klasik menika dipunpirsani saking seni beksanipun, seni beksan grasak kontemporer menika saged dipundamel, dipunreka piyambak supados boten monoton wonten *variasi – variasinipun*. Etanganipun anggenipun nari boten pakem saged dipunewah – ewahi miturut *kreativitasipun* piyambak,

seni beksan grasak kontemporer menika langkung awrat tinimbang seni beksan grasak klasik, amargi seni beksan grasak kontemporer menika bebas boten wonten pathokanipun kados grasak klasik, dados paraga tari kedah saged *eksplor* piyambak tuladhanipun boten kedah ngginakaken sabetan utawi sabetan saged dipunicalaken utawi dipungantos ulat – ulat lan sapiturutipun. Menawi seni beksan grasak klasik menika langkung gampil, amargi sampun gumathok kaliyan seni beksan ing salebeting wayang tiyang, dados anggenipun nari menika sampun gadhah pathokan kanton mekaraken sekedhik. Boten saged dipunewah – ewahi, etangan tari pakem, tuladhanipun kedah ngginakaken sabetan, ulat – ulat, trisik menapa sanesipun.

Dene peranan pungkasan ingkang saged mbedakaken antawisipun grasak kontemporer kaliyan grasak klasik inggih menika pirantos iringanipun, menawi grasak kontemporer pirantos iringanipun saged dipunkolaborasi antawisipun pirantos iringan tradhisional kaliyan pirantos iringan modern, anggenipun nabuh bebas dipundamel piyambak, tuladhanipun bendhe dipunkolaborasi kaliyan sener drum saha bass drum. Beda kaliyan grasak klasik, pirantos iringan grasak klasik menika sampun pakem ngginakaken pirantos gamelan, anggenipun nabuh ugi miturut titilaras ingkang sampun wonten, tuladhanipun gamelan kendhang, saron, demung, bendhe, gong lan sapanunggalanipun.

Awit saking sedaya peranan kesenian grasak kangge mbedakaken antawisipun grasak kontemporer kaliyan grasak klasik ing nginggil, pramila saged dipunpendhet dudutan bilih kesenian grasak kontemporer menika langkung gayeng, saha saged kangge nyiptakaken *kreativitas – kreativitas* enggal miturut

pangangen – angenipun piyambak, kados ta damel ageman piyambak saking suket – suket utawi tetanduran dipunrakit supados dados ageman, seni beksanipun menika dipundamel seni beksan enggal saha *dipunvariasi* piyambak supados jumbuh kaliyan tema saha cariyosipun, tembang saha iringanipun ugi boten pakem dados saged dipunewah – ewahi piyambak saha saged dipunkolaborasi kaliyan pirantos iringan sanesipun. Dene grasak ingkang klasik sedaya awit saking ageman-rias, seni beksan, tembang saha iringanipun menika sampun wonten pathokanipun kados wayang tiyang, dados menawi dipunpirsani menika kados mboseni, boten saged nuwuhaken *kreativitas* unik kados grasak kontemporer kalawau.

Dene nalika saben pentas kesenian grasak utawi kesenian sanes – sanesipun ing paguyuban Lumaras Budaya menika boten wonten ritualipun rumiyin dados namung kedah ngginakaken sesajen menawi pentasipun sipatipun pribadi, dene menawi pentasipun sipatipun sareng – sareng utawi rame boten ngginakaken sajen boten dados menapa. Awit menawi pentas rame – rame kados pitulasan menika boten ngginakaken sesajen, amargi para dhayang, seniman saha pepundhen Dhusun Petung Kidul menika sampun mangertos bilih pentas wonten ing adicara kamardikan Indonesia menika kangge ngrayakaken saha kangge bingahing sedaya para manungsa ing Negari Indonesia menika. Menawi nalika pentas ingkang sipatipun pribadi menika ubarampe sesajenipun kedah komplit, antawisipun wonten Tukon pasar komplit (gedhang raja temen, arta kalihewu, rambutan, jambu, mundhung, timun, criping, kacang, tape, enten pepakan: jadah, wajik, jenang, bumbon: tempe, lombok, brambang, bawang, kambing), dupa, Sekar

setaman, Jungkat, kaca alit, dupa kina, lawe, pupur/wedhak *make up*, Kreweng isi lawe kaliyan lisah mambet, Kreweng isi bahan pokok uwos kaliyan tigan jawi, Kendhi alit, Gelas isi toya pethak kaliyan sekar mawar pethak kaliyan abrit, Tumpeng pitu, Lawuhan (jenang pethak, jenang abrit, kelan lumbu cemeng, kelan tahu abrit, tempe glepong, krupuk), Lawuhan (jenang pethak, jenang abrit, kelan lumbu cemeng, kelan tahu abrit, tempe glepong, krupuk), Unjukan (toya pethak, teh pait, kopi pait, tegan ijo legi) saha Sesipun utawi rokokipun (jo lali, jeruk, gudang garam kaliyan damel piyambak).

Gambar 1.1 Ubarampe Sesajen Kesenian Grasak

Menawi sesajenipun boten komplit paraga ingkang nari utawi anggota paguyuban Lumaras Budaya kesurupan, dene kangge nambani anggenipun kesurupan kedah dipunpadosaken menapa ingkang dados panyuwunanipun dhayang utawi seniman ingkang nyurupi kasebat. Tuladhanipun “*iki kok ana sing kurang?* (kaliyan nedahaken ubarampe menapa ingkang kirang), lajeng anggota sanesipun medal madosaken ubarampe ingkang kirang kasebat. Sedaya ubarampe sesajen kasebat mesthinipun gadhahi makna saha ancas kangge nyuwunaken ijin

dhateng para pepundhen, dhayang saha seniman Petung Kidul, supados anggenipun pentas samangkih sageda lancar, regeng, gayeng saha boten wonten alangan menapa kemawon. Sasampunipun pentas grasak ubarampe sesajen ingkang saged dipundhahar nggih sami dipundhahar sesarengan, biyasanipun ingkang sami dhahar sesajen kasebat ingkang dados paraga tari, dene menawi ubarampe sesajen ingkang boten sekeca dipundhahar nggih dipunbucal.

2. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

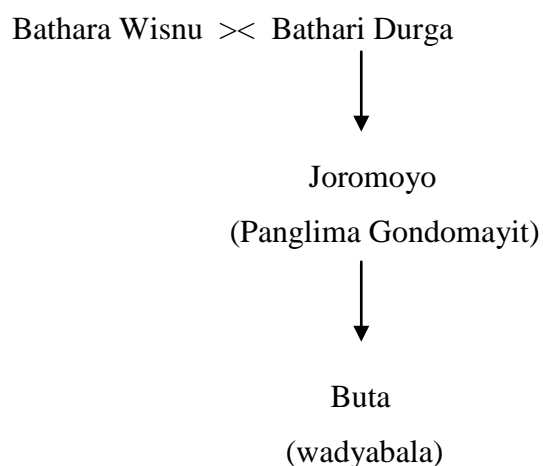
Saking sampun rumaketipun anggenipun njalin pasedherekan kaliyan masarakat Dhusun Petung Kidul mliginipun anggota paguyuban Lumaras Budaya, Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika dipunpilih saha dipuntanggap langsung dening panaliti, supados panaliti saged mendhet vidheonipun kanthi sae saha saged dipuntliti kanthi saestu wiwit saking kawontenanipun grasak, ngonsep tema, cariyos, adhegan, seni beksan saha tembang iringanipun sarta latiyen – latiyen saben badhe pentas ngantos dumugi pentasipun. Wonten ing pagelaran Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika panaliti ndherek ambyur langsung dados paraga ingkang nari inggih menika Bathari Durga. Panaliti menika ndherek langsung amargi pikantuk *rekomendasi* saking Bapak Triyono, supados ingkang dados Bathari Durga menika panaliti piyambak, kejawi samenika panaliti ugi kepengin ngraosaken piyambak kadospundi ta raosipun ndherek nari ing salebeting kesenian tradhisional mliginipun kesenian grasak menika, lajeng supados panaliti

menika saged mangertos kanthi saestu menapa ta sejatosipun kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika.

Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan menika cariyosipun mendhet Babad Kadewatan ingkang ringkesanipun cariyos menika bilih Bathari Durga menika ngawe utawi ngajak kaliyan wadyabalanipun ing antawisipun Joromoyo, patih balanipun maling raga, maling suksma lan sapanunggalanipun menika nampi dhawuh Bathari Durga kepengen ngreka risaking alam supados manungsa menika kathah ingkang sami pejah. Lajeng sasampunipun patih balanipun gondomayit menika nampi dhawuh saking Durga, bidhal wonten ing alam utawi jagad utawi madyapada sawetawis ngrisak wontenipun tuk-tukaning utawi sumbering tirta, awit Durga menika mangertos menawi toya menika minangka salah satunggaling sumber pagesangan umat manungsa lajeng badhe dipunracuni wonten mriku.

Sang Hyang Tunggal boten mirna menawi alam badhe dipunrisak. Lajeng ngutus Bathara Wisnu supados paring wujuding srana kangge tentreming jagad menika, wujudipun cupu ingkang isi tirta kamandanu, tirta tegesipun toya dene kamandanu menika panguripan (toya panguripan) supados jagad menika saged tentrem ayem boten nampi setunggal alangan menapa. Para wadyabalanipun Durga boten remen kawontenanipun Wisnu menika, lajeng perang antawisipun Wisnu kaliyan Wadyabalanipun Durga kalawau, para wadyabala kalah anggenipun perang, lajeng Wisnu Kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebaraken tirta kamandanu wonten ing jagad alam menika supados alam tansah lestantun, rahayu salaminyo. Para wadyabala ngadhep Durga, Sang Durga menika

ngraos kagol manahipun amargi boten kasil anggenipun ngrisak alam, lajeng kaliyan para wadyabalanipun durga menika dipunjunjung, dipunagung – agungaken drajatipun supados boten kagol, lajeng kondur dhateng kahyangan Gondomayit. Saged dipunpirsani bagan paraga tari ing salebeting kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) awit saking drajatipun paraga tari ingkang inggil dumugi drajat paraga tari ingkang andhap :

Bagan 1.2 Tata Urutaning Paraga Tari Kesenian Grasak

Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) pentas ing dinten Minggu surya kaping 16 Desember 2012, manggen wonten ing Alas Pinus Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah, Desa Petung, kanthi ngginakaken cariyosipun Babad Kadewatan, kesenian grasak menika kalebet grasak kontemporer amargi ageman-rias ingkang dipunginakaken buta – butanipun menika saking debog garing, ron simbar, klaras saha rami menika dipunrakit piyambak, lajeng ngginakaken rias cet utawi *body painting* werni – werni wonten ijem, pethak, abrit saha jene. Sedaya werni kasebat gadhah makna piyambak - piyambak, ijem

menika ateges tentrem, pethak menika resik, abrit menika murka saha jene menika hawa nepsu. Senajan ta buta menika nggih kalamangsa saged ngraos tentrem, resik boten namung ala kemawon, awit buta menika nggih titipaning Sang Hyang Tunggal ugi. Sedaya paraga tari kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika cacahipun wonten 11 paraga, antawisipun Wisnu, Durga, wadyabala ageng 4 saha wadyabala alit 5.

Gambar 1.2 Paraga Tari kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Tembang iringanipun menika ngginakaken tembang macapat ingkang dipunewahi cakepanipun supados saged trep kaliyan tema saha adheganipun. Ngginakaken tembang macapat amargi kangge nglegantunaken tembang macapat supados boten ical saha kangge nguri – nguri kabudayan jawi mliginipun tembang macapat sarta kangge nepangaken tembang – tembang macapat wonten ing madyaning masarakat supados masarakat menika mangertos saha remen kaliyan tembang – tembang macapat kasebat. Sejatosisipun tembang ingkang dipunginakaken wonten ing kesenian grasak menika saged ngginakaken tembang macapat menapa kemawon, ananging wonten ing kesenian grasak tema alam

lingkungan menika tembang ingkang gadhah watak saha jumbuh dipunginakaken ing tema alam menika tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem gadhah watak kangge suka pitutur gayut kaliyan tema saha adeganipun menika tembang pangkur menika kangge tembang wiwitan suka *peringatan* dhateng manungsa saha paring gegambaran menawi alam menika sampun rusak saged nuwuhaken dampak ingkang *negatif*. Tembang Mijil Gagad Waspa watakipun netesi tumeluh, ateges sedhih, tembang Mijil menika nggambaraken durga ingkang gadhah raos sedhih nalika badhe ngrisak alam, amargi saben badhe ngrisak alam mesthi wonten ingkang ngalang – ngalangi, kejawi samenika tembang mijil jumbuh sanget menawi dipunginakaken kangge medalipun sang hyang durga saking kahyanganipun, awit mijil menika tegesipun medal. Durma Laras Pelog Pathet Barang watakipun menika nyariosaken perang, ateges bibaripun perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs menika, durga cs kalah.

Kidungan Asmaradana Cengkok Semarangan asmaradana menika watakipun gandrung, wonten kesenian grasak menika boten ateges gandung jaler kaliyan estri, ananging gandrung kaliyan alam lingkungan awit temanipun alam lingkungan, kidungan asmaradana menika jumbuh sanget menawi dipunginakaken kangge ngiringi Dewa Wisnu anggenipun mandhap saking kahyanganipun. Saha wonten Tembang Bidhalan kangge Para Wadyabala ingkang pyur dipundamel dening Pak Tri piyambak, awit saking cakepanipun menapa dene titilarasipun supados saged jumbuh kaliyan adheganipun saha kangge gegambaran anggenipun para wadyabala bidhal. Menawi Sulukan ngutus wadyabala ngrisak alam menika

sampun wonten ing salebeting wayangan, dados namung kantun ngginakaken kemawon boten damel piyambak.

Dene seni beksanipun menika dipundamel kanthi *variasi – variasi* gerak kados dene *atraksi*, dados seni beksanipun menika boten wonten pathokan etanganipun kados dene seni beksan ingkang pakeman, boten kedah ngginakaken sabetan menapa sanesipun, seni beksan menika pyur garapan saking *koreografer*ipun paguyuban Lumaras Budaya piyambak. Wonten ing kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika wonten 4 adhegan kangge nggambaraken tema saha nyariosaken cariyos babad kadewatan ingkang sampun dipundamel saha dipunkonsep kados mekaten :

Saderengipun mlebet wonten ing adhegan ingkang kaping pisan, pagelaran kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika dipunwiwiti kaliyan tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem, geguritan saha padhuan suwanten *Hee..manungsa*, tembang pangkur menika dipunginakaken kangge miwiti pagelaran amargi jumbuh kaliyan watakipun inggig menika suka pitutur, wonten ing pagelaran menika ateges suka pitutur dhateng pamirsa utawi sinten kemawon kangge gegambaran kahanan medeni, kerengipun jagad alam amargi badhe dipunrisak dening Durga cs, sedaya tetanduran dipunrisak, sumbering tirta badhe dipunracuni supados para manungsa ing alam donya menika sami pejah, lajeng saged dipunkuwasani dening Sang Hyang Durga.

Hee...manungsa....hee..manungsa....hee....manungsa.....	
Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem	Geguritan I
Pratandha rusaking jagad	Hee pra manungsa. . .sira kudu eling
Yen ta alam datan den openi	Alam iki dudu mung duwekmu
Tirta asat jurang jugrug	Nanging. . .anak putu mbutuhke
Mangungsi buron wana	warisanmu
Wayang wuyungan manungsa padha bingung	Dudu mutiara lan wujuding bandha
Prasasat kaya kiamat	Nanging. . .wujud lestarining alam
Ngenteni welasing gusti	Gunung, kekayon lan sumbering tirta
	Iku yekti kang dianti – anti
	Hee manungsa. . .slametna alam iki
	Lestarikna kekayon iki, jaganen
	sumber tirta iki
	Rahayu, rahayu, rahayu salaminyo

Adhegan 1 : Durga menika mijil utawi mandhap saking kahyangan menika sejatosipun mebur ananging kagambaraken durga mancik sanginggilipun wadyabala alit lajeng ulat – ulat utawi mirsani kahananipun alam ingkang badhe dipunrisak samangkih kanthi dipuniringi kaliyan tembang macapat Mijil Gagad

Waspa : Sang hyang durga wus katon kumijil

Laku tan wewaton

Ngrusak jagad kang dadi sedyane

Pangajab alam datan lestari

Mrih manungsa kalis

Watekeku mringsun

Gambar 1.3 Durga Mandhap saking Kahyangan kanthi Seni Beksan Ulat - Ulat

Sasampunipun Sang Hyang Durga mirsani kahananipun alam, Durga mandhap wonten ing jagad alam kanthi dipuniringi wadyabalanipun. Durga menika ngutus para wadyabala kangge ngrisak alam kanthi pangajab alam datan lestari, alam menika boten saged lestari saha supados para manungsa sami pejah. Durga menika ngutus wadyabala lumantar tangan tengenipun Durga inggih menika Sang Panglima Joromoyo. Nalika adegan menika dipuniringi sulukan kangge ngutus para wadyabala lumantar Joromoyo kangge ngrisak alam :

Sang Patih sigra anata baris

Nyawiji gumolong

Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing

Binarung swara watak krapyak agathik

Gumelar ngebaki swarane gumuruh

Gambar 1.4 Sang Hyang Durga Ngutus Wadyabala Lumantar Joromoyo

Adegan 2 : Panglima Gondomayit inggih ingkang gadhah asma Joromoyo lajeng nindakaken utusanipun Sang Durga kangge ngrisak alam, Sang Joromoyo menika mbidhalaken para wadyabalanipun. Bidhalan para wadyabala menika dipuniringi kaliyan tembang bidhalan ingkang dipuncipta Pak Triyono piyambak saha tabuhanipun menika rancak nambahi greget kangge ngrisak alam :

Sigra bidhal untabing pra wadya

Wadyabala kang wujud raseksa

Cacahe datan bisa kawaca

Surake mboto rubuh manut aba – aba

Siji loro telu ayo bareng maju

Nunggal karsa sedyane sang durga

Ngrusak alam uga sumber tirta

Ji ro lu pat ayo bareng mangkat

Ji ro lu pat aja nganti kliwat

Gambar 1.5 Sang Panglima Joromoyo Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Anggenipun bidhal menika dipunwiwiti saking panglima kaliyan balanipun, kanthi seni beksan tata – tata. Seni beksan tata menika gambaraken bilih para wadyabala sami tata – tata samepta kangge nindakaken sedyanipun Sang Durga kangge ngrisak alam.

Gambar 1.6 Wadyabala Ageng Bidhal kanthi Seni Beksan Tata – Tata

Dipuntututi dening para wadyabala alit wonten ing sawingkingipun para wadyabala ageng, kanthi seni beksan rampogan.

Gambar 1.7 Wadyabala Alit bidhal kanthi Seni Beksan Rampogan

Sejatosipun ingkang gadhah mandhat babagan ngrisak alam menika senopatinipun, lajeng Joromoyo ngutus senopatinipun kangge ngomandho para wadyabala anggenipun ngrisak alam. Senopati ingkang gadhah mandhat menika senopati maling suksma. Amargi badhe mejahi para manungsa saha alam ingkang sampun dipuncipta marang Gusti.

Gambar 1.8 Senopati Maling Suksma Paring Komandho para Wadyabala

Kalajengaken wadyabala alit ndherek dhawuhipun senopati kalawau kanthi gerak mbantheng ngamuk amargi sampun badhe dipunwiwiti anggenipun ngrisak alam.

Gambar 1.9 Wadyabala Alit Wiwit badhe Ngrisak Alam kanthi Seni Beksan Mbantheng Ngamuk

Para wadyabala sampun dugi wonten ing alam jagad menika lajeng sami ngrisak alam ingkang awujud tetanduran saha sumbering tirta kangge pagesangan tumrapping manungsa.

Gambar 1.10 Para Wadyabala Alit Sami Ngrisak Tetanduran

Gambar 1.11 Para Wadyabala Alit Sami Ngracuni Sumber Tirta

Adegan 3 : nalika para wadyabala durga saweg ngrisak alam awujud tetanduran saha sumbering tirta, Dewa Wisnu mandhap saking kahyangan dipunutus marang Sang Hyang Tunggal supados paring katentreman ing jagad saha ngalang – ngalangi para wadyabalanipun Durga kangge ngrisak alam. Madhapipun Dewa Wisnu menika dipuniringi Kidungan Asmaradana Cengkok Semarangan, supados kahananipun menika nggambaraken kahanan ingkang nyep, *hening*. Dene struktur iringanipun menika namung suling ingkang ngringi tembang Asmaradana Cengkok Semarangan :

Rina pantaraning wengi

Ana dewa nganglang jagad

Nyangking bokor kencanane

Isine donga tetulak

Sandhang kalawan pangan

Yaiku bagiyanipun

Wong melek sabar lan nrima

Gambar 1.12 Dewa Wisnu Mandhap saking Kahyanganipun Mbekta Cupu Isi Tirta Kamandanu

Awit saking mandhapipun Dewa Wisnu ing alam jagad menika, para wadyabalanipun Durga menika ngraos gumun, Wisnu menika sinten? Badhe menapa kok wonten ing mriki? lajeng para wadyabala kasebat nyedhaki Wisnu, lajeng ngodha – ngodha nantang perang.

Gambar 1.13 Wadyabala Alit sami Gumun, Nggodha saha Nantang Perang Dewa Wisnu

Amargi Dewa Wisnu menika sekti, para wadyabala alit kalawau banjur lapor dhateng Panglima saha senopatinipun supados perang kaliyan Dewa Wisnu.

Lajeng Panglima Joromoyo adhep – adhepan dening Dewa Wisnu, kangge miwiti perang.

Gambar 1.14 Joromoyo Adhep – Adhepan kaliyan Dewa Wisnu

Perang kawiwitan antawisipun Dewa Wisnu kaliyan para wadyabalanipun Durga, amargi para wadyabala menika boten trima menawi anggenipun ngrisak alam menika dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu.

Gambar 1.15 Para Wadyabala Ngrubuti/Perang kaliyan Dewa Wisnu

Perang dipunmenangaken dening Dewa Wisnu, lajeng Dewa Wisnu Kondur dhateng kahyanganipun amargi sampun kasil anggenipun nentremaken jagad alam menika. Nalika kondur Dewa Wisnu tansah nyebaraken tirta kamandanu utawi toya panguripan wonten ing jagad menika supados alam menika lestantun, rahayu salaminyo. Anggenipun kondur dhateng kahyanganipun, Dewa Wisnu dipuniringi kaliyan tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang kaliyan dipunsarengi geguritan kangge pangajak dhateng para manungsa supados sareng – sareng nglestantunaken alam boten malah ngrisak alam, supados saged rahayu salaminyo. Dene pirantos iringan nalika tembang durma menika boten dipuntabuh, dados namung kepireng padhuwan suwanten “*Hee..manungsa*” kangge nambahi greget kahanan kemawon.

Hee...manungsa....hee..manungsa....hee....manungsa.....	
Tembang Durma Laras Pelos Pathet Barang	Geguritan II
Pada I : Dha elinga bumi butuh pengayoman Ywo nganti dadi garing Polahing manungsa Ngrusak isining alam Tan nganggo rasa nastiti Kayu lan tirta Temahan dadi kalis	Rep tidhem tan ana sebawaning Walang kutu atogo prasasat mung bisa ngunjal napas Neng – neng kadya arga, ning – ning kadi tirta Yo kaprabawan dayaning swasana Yekti gusti tansah ngayomi Kang sarta ngreksa tentreming jagad

Tabel salajengipun

Pada II :	Tirta kamandanu tumetes nelesi bumi
Pra manungsa aja serakah lan murka	Sura dira jayaningrat, mesthi bakal lebur
Sekar dadi pepeling	dening pangastuti
Yekti alas tirta	Durga mendhag, kala mendhag
Kabutuhke manungsa	Rahayu, rahayu, rahayu sagung dumadi
Mula ayo dipepetri	
Dimen raharja	
Tan rusak kanthi aglis	

Gambar 1.16 Dewa Wisnu Kondur dhateng Kahyangan sinambi Nyebaraken Tirta Kamandanu ing Jagad

Adegan 4 : para wadyabala ngadhep marang Sang Hyang Durga, kangge matur bilih anggenipun ngrisak menika boten kasil amargi dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu. Sasampunipun kepanggih kaliyan Durga, Durga ulat – ulat utawi mirsani kahananipun para wadyabala sampun sami sayah, gerah kados bibar saking perang. Mirsani kahanan kasebat, Durga lajeng gadhah pamikiran bilih anggenipun ngrisak alam menika boten kasil.

Gambar 1.17 Durga Ulat – Ulat Mirsani Para Wadyabalanipun

Pramila sedaya para wadyabalanipun njunjung drajatipun Sang Hyang Durga supados manahipun Durga menika boten kagol, saha Durga saged ngrisak alam malih benjing sasi ngajeng menapa taun ngajengipun. Kagambaraken kanthi mbopong Sang Hyang Durga kondur dhateng kahyangan Gondomayit. Durga kondur menika boten wonten tembangipun namung iringan musik kemawon.

Gambar 1.18 Durga Dipunbopong/Dipunjunjung Drajatipun Kondur dhateng Kahyangan Gondomayit

Dene kangge iringanipun menika ngginakaken *kolaborasi* antawisipun pirantos iringan tradhisional saha pirantos modern kados ta bendhe alit, bendhe ageng, bedhug, suling, trunthung, *bass drum*, *sener drum*. Anggenipun nabuh sedaya iringan kasebat nggih boten wonten pakemipun kados gamelan, dados struktur iringanipun menika dipuntabuh alon banteripun miturut adheganipun kadopundi saha temponipun tembang – tembang ingkang dipunginakaken menika sepinten, temponipun alon menapa banter. Cacahipun ingkang nabuh iringan kesenian grasak menika wonten 6 tiyang, dene vokalipun wonten 2 tiyang minangka tiyang ingkang maos geguritan saha nyekaraken tembang iringanipun.

Gambar 1.19 Pirantos Iringan Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Sedaya peranganipun kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) ingkang sampun kula andharaken ing nginggil kalawau antawisipun cariyosipun, seni beksanipun, tembang saha iringanipun sarta ageman-riasipun, saben perangan setunggal kaliyan perangan sanesipun nggadhahi gegayutan saha sami nyengkuyung, supados saged jumbuh kaliyan konsep temanipun saha cariyos saben adheganipun. Boten saged menawi konsepipun klasik lajeng wonten

saperanganipun menika ngginakaken konsep kontemporer, menawi dipuntingali palah dados lucu. Ananging menawi kontemporer menika bebas, saged dipuntambahi ngginakaken saperangan klasik boten dados menapa. Miturut panaliti ingkang sampun mirsani saha nliti, kesenian grasak ingkang kontemporer menika saged langkung gayeng saha greget tinimbang grasak ingkang klasik.

B. Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

1. Transkripsi Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

- Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Pratandha rusaking jagad

Yen ta alam datan den openi

Tirta asat jurang jugrug

Mangungsi buron wana

Wayang wuyungan manungsa padha bingung

Prasasat kaya kiamat

Nggenteni welasing gusti

- Tembang Mijil Gagad Waspa

Sang hyang durga wus katon kumijil

Laku tan wewaton

Ngrusak jagad kang dadi sedyane

Pangajab alam datan lestari

Mrih manungsa kalis

Watekeku mringsun

- Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

Pada I :

Dha elinga bumi butuh pengayoman

Ywo nganti dadi garing

Polahing manungsa

Ngrusak isining alam

Tan nganggo rasa nastiti

Kayu lan tirta

Temahan dadi kalis

Pada II :

Pra manungsa aja serakah lan murka

Sekar dadi pepeling

Yekti alas tirta

Kabutuhke manungsa

Mula ayo dipepetri

Dimen raharja

Tan rusak kanthi aglis

- Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang

Rina pantaraning wengi
 Ana dewa nganglang jagad
 Nyangking bokor kencanane
 Isine donga tetulak
 Sandhang kalawan pangan
 Yaiku bagiyanipun
 Wong melek sabar lan nrima

- Tembang Bidhalan Wadyabala

Sigra bidhal untabing pra wadya
 Wadyabala kang wujud raseksa
 Cacahe datan bisa kawaca
 Surake mboto rubuh manut aba – aba
 Siji loro telu ayo bareng maju
 Nunggal karsa sedyane sang durga
 Ngrusak alam uga sumber tirta
 Ji ro lu pat ayo bareng mangkat
 Ji ro lu pat aja nganti kliwat

- Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Sang Patih sigra anata baris
 Nyawiji gumolong
 Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing

Binarung swara watak krapyak agathik

Gumelar ngebaki swarane gumuruh

2. Terjemahan Tembang Iringan Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

- Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Pratandha rusaking jagad	<i>Tanda – tanda rusaknya alam</i>
2	Yen ta alam datan den openi	<i>Kalau alam itu kalau tidak dipelihara oleh manusia</i>
3	Tirta asat jurang jugrug	<i>Kalau sumber air itu hilang dan tebing – tebing hancur</i>
4	Mangungsi buron wana	<i>Digambarkan itu bahayanya hewan- hewan pada turun ke perkampungan bisa merusak juga</i>
5	Wayang wuyungan manungsa padha bingung	<i>Ketika hal itu terjadi manusia itu tidak punya pegangan dia lari tidak tau arahnya mau kemana dia bingung mau mencari kehidupan dan penghidupan</i>
6	Prasasat kaya kiamat	<i>Kejadian itu digambarkan seperti kiamat</i>
7	Ngenteni welasing gusti	<i>Bisa tentram ketika Tuhan memberikan Anugerah</i>

- Tembang Mijil Gagad Waspa

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Sang hyang durga wus katon kumijil	<i>Sang Hyang Durga sudah kelihatan</i>
2	Laku tan wewaton	<i>Turun dari kahyangan Gondomayit dia punya watak yang tidak punya aturan</i>
3	Ngrusak jagad kang dadi sedyane	<i>Dia punya niat atau keinginan untuk merusak alam</i>
4	Pangajab alam datan lestari	<i>Dia ingin alam itu hancur biar manusia itu banyak yang meninggal</i>
5	Mrih manungsa kalis	<i>Agar manusia hancur atau mati</i>
6	Watekeku mringsun	<i>Dia punya watak siapa berani aku</i>

- Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

Pada I :

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Dha elinga bumi butuh pengayoman	<i>Manusia harus ingat bahwa bumi sebenarnya membutuhkan suatu pelestarian</i>
2	Ywo nganti dadi garing	<i>Jangan sampai rusak atau tidak terpelihara akan menjadi kering keronta</i>
3	Polahing manungsa	<i>Karena polah atau tingkah laku manusia</i>

Tabel salajengipun

4	Ngrusak isining alam	<i>Yang kadangkala manusia itu suka merusak alam sehingga terjadi eksploitasi</i>
5	Tan nganggo rasa nastiti	<i>Tidak bisa memakai rasa keberhati – hatian dia bertindak semaunya sendiri</i>
6	Kayu lan tirta	<i>Kayu dan air</i>
7	Temahan dadi kalis	<i>Bisa menjadikan sirna dan hancur kayu dan air</i>

Pada II :

Gatra	Cahepan	Terjemahan
1	Pra manungsa aja serakah lan murka	<i>Manusia diharapkan jangan sampai punya watak yang serakah dan berbuat semaunya sendiri</i>
2	Sekar dadi pepeling	<i>Tembang ini sebagai ajakan kepada semua manusia agar ingat kepada alam</i>
3	Yekti alas tirta	<i>Sebenarnya hutan dan air</i>
4	Kabutuhke manungsa	<i>Sangat dibutuhkan oleh manusia</i>
5	Mula ayo dipepetri	<i>Mari kita lestarikan alam ini</i>
6	Dimen raharja	<i>Agar tumbuh hijau dan asri</i>
7	Tan rusak kanthi aglis	<i>Kalau dipelihara dengan bagus dan baik, tidak akan cepat rusak</i>

- Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Rina pantaraning wengi	<i>Siang juga malam</i>
2	Ana dewa nganglang jagad	<i>Ada utusan Tuhan yang selalu melihat suasana di alam</i>
3	Nyangking bokor kencanane	<i>Dia membawa sebuah kendi tapi bentuknya agak panjang berlapis emas</i>
4	Isine donga tetulak	<i>Disitu berisi doa tolak balak</i>
5	Sandhang kalawan pangan	<i>Kadang dia juga memberikan serpihan – serpihan kepada manusia sebuah penghidupan bisa sandang bisa pangan</i>
6	Yaiku bagiyanipun	<i>Semua itu yaitu jatahnya atau bagiannya</i>
7	Wong melek sabar lan nrima	<i>Diberikan kepada orang yang sabar menerima apa adanya dan mau prihatin</i>

- Tembang Bidhalan Wadyabala

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Sigra bidhal untabing pra wadya	<i>Segera berangkat wadyabala dari Gondomayit</i>
2	Wadyabala kang wujud raseksa	<i>Wadyabala yang wujudnya raksasa</i>
3	Cacahe datan bisa kawaca	<i>Jumlahnya tidak bisa dihitung saking banyaknya</i>

Tabel salajengipun

4	Surake mboto rubuh manut aba – aba	<i>Dia sambil berjalan sambil bersorak sorai tapi ngikuti aba – aba</i>
5	Siji loro telu ayo bareng maju	<i>Aba – abanya begini satu dua tiga ayo sama – sama maju</i>
6	Nunggal karsa sedyane sang durga	<i>Menyatukan hati untuk mendukung rencana sang durga</i>
7	Ngrusak alam uga sumber tirta	<i>Si durga punya visi misi merusak alam dan sumber air dengan meracuni air tadi</i>
8	Ji ro lu pat ayo bareng mangkat	<i>Satu dua tiga empat ayo bareng – bareng kita berangkat</i>
9	Ji ro lu pat aja nganti kliwat	<i>Satu dua tiga empat jangan sampai ada yang terlewat</i>

- Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Gatra	Cakepan	Terjemahan
1	Sang Patih sigra anata baris	<i>Patih Joromoyo sedang menata baris</i>
2	Nyawiji gumolong	<i>Agar semua berkumpul jadi satu</i>
3	Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing	<i>Barisannya itu berjajar dengan rasa semangat</i>
4	Binarung swara watak krapyak agathik	<i>Ada suara untuk mengiringi perjalanan wadyabala</i>

Tabel salajengipun

5	Gumelar ngebaki swarane gumuruh	<i>Suara itu terdengar di bumi, menggema dan terdengar dimana – mana</i>

3. Makna Tembang Iringan miturut Konteks Tema

- Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Tembang Pangkur menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *bahwa alam di bumi ini jika sudah rusak maka akan banyak tanda – tanda yang bermunculan yang menggambarkan bahwa alam telah rusak, agar manusia menyadari dan mengetahui jika alam tidak dipelihara oleh para manusia dengan baik dan hati – hati, maka akan muncul tanda – tanda kerusakan alam diantaranya sumber air kering, hilang padahal sumber air sangat penting dan sangat dibutuhkan oleh manusia untuk hidup, tanpa air manusia tidak bisa makan, mandi, minum dan bahkan bisa mati kekeringan, selain itu tanda – tanda yang lain adalah tebing – tebing, bukit atau gunung mulai hancur satu per satu. Jika sampai gunung atau bukit hancur, maka hewan – hewan yang ada di gunung turun semua dan bisa membahayakan kehidupan bagi manusia diperkampungan, karena hewan tersebut bisa memangsa manusia dan bisa memporak – porandakan perkampungan. Dan ketika semua bencana itu terjadi, semua manusia hanya bisa kebingungan tidak tau arah mau mencari kehidupan dan tempat tinggal yang aman dimana, semua kejadian yang digambarkan tadi itu merupakan sebuah peringatan dari Tuhan melalui sebuah kiamat, bumi ini bisa tentram dan kembali damai ketika Tuhan memberikan anugerah dengan memberhentikan semua bencana yang terjadi, karena Tuhan Maha Segalanya*

serta Maha Penguasa Alam Semesta ini, di bumi ini tidak ada yang mustahil bagiNya.

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika bilih alam wonten ing jagad menika menawi sampun rusak, saged nuwuhaken tandha – tandhanipun ingkang nggambaraken bilih alam menika sampun rusak, kawontenanipun tandha – tandha risakipun alam menika supados para manungsa menika sadhar saha mangertos menawi alam boten dipunjagi dening para manungsa kanthi saestu saha nastiti utawi ngati – ati, mila saged nuwuhaken tandha – tandha risakipun alam, antawisipun inggih menika sumbering tirta garing, ical. Satemah sumbering tirta menika wigatos sanget saha dipunbetahaken dening para manungsa, amargi tanpa toya para manungsa boten saged dhahar, ngunjuk, siram saha para manungsa menika ugi saged pejah. Tandha – tandha risaking alam sanesipun inggih menika ardi, tebing saha bukit menika saged remuk, longsor setunggal mbaka setunggal. Menawi ngantos ardi, bukit menika remuk, kewan – kewan ingkang gesang wonten ing salebeting ardi kasebat sami mandhap saha saged nyilakakaken para manungsa ingkang manggen ing dhusun – dhusun, kewan – kewan kasebat saged mangsa manungsa saha damel bbrahipun dhusun. Nalika sedaya prahara kalawau sampun kedadosan, para manungsa namung saged ngraos bingung boten mangertos badhe madosi pagesangan saha badhe manggen wonten ing pundi, manungsa tansah kemrungsung. Sedaya prahara ingkang kagambaraken ing nginggil minangka satunggaling pengetan saking Gusti lumantar saking kiamat alit kalawau, alam jagad menika saged

tentrem, rahayu menawi Gusti menika sampun paring dhateng para manungsa saha mandhegaken sedaya prahara kalawau, amargi Gusti menika Maha Panguwasa menapa kemawon ingkang wonten ing alam jagad, wonten ing alam jagad menika boten wonten ingkang sipatipun mustahil kangge Gusti.

- Tembang Mijil Gagad Waspa

Tembang Mijil menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *Sang Hyang Durga* yaitu *Dewanya Pengrusak alam yang ada di muka bumi ini sudah memperlihatkan dirinya, dengan hati yang sedih karena setiap ingin merusak alam pasti dihalang – halangi oleh Sang Hyang Tunggal, durga keluar dari singgasananya yang bernama Gondomayit, Sang Durga ini mempunyai watak jelek dan tidak punya aturan, bertindak semaunya sendiri. Durga keluar dari Singgasananya karena sudah mempunyai niat jelek untuk merusak isinya alam, yaitu dengan merusak semua tumbuh – tumbuhan, meracuni sumber air yang ada disekitar manusia, dengan tujuan busuknya supaya alam menjadi rusak porak poranda dan semua manusia mati karena sudah tidak bisa mempergunakan hasil dari alam tersebut. Dengan keberanian dan kejahatan yang dimiliki Sang Durga, Sang Durga mempunyai watak menentang terhadap siapa saja termasuk kepada Sang Hyang Tunggal dan utusanNya yaitu Bathara Wisnu. Sang Durga juga selalu menentang hal – hal yang baik dan selalu membuat kekacauan di sana – sini, sehingga mengakibatkan para manusia yang menjadi korbannya.*

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika Sang Hyang Durga minangka Dewaning Pangrusak Alam Jagad, kanthi raos manah sedhih, amargi saben badhe ngrisak alam mesthi dipunalangi – alangi marang Sang Hyang Tunggal, Durga sampun ketingal medal saking singgasananipun utawi kahyanganipun ingkang dipunsebat kahyangan Gondomayit. Sang Durga menika nggadhahi watak ala saha boten gadhah aturan, tumindak sekarepipun piyambak. Durga menika medal saking singgasananipun amargi sampun gadhah niyatan ala, inggih menika badhe ngrisak wosing alam antawisipun kanthi ngrisak tetuwuhan saha ngracuni sumbering tirta ing sakiwa tengenipun para manungsa, ancasing niyatan ala kalawau supados alam menika rusak, bubrah boten saged ngasilaken paedah tumraping manungsa, saengga para manungsa menika sami pejah. Kanthi watak wani saha ala ingkang sampun rumaket wonten ing manahipun Sang Hyang Durga, Sang Hyang Durga menika lajeng nentang dhateng sinten kemawon kalebet nentang marang Sang Hyang Tunggal saha titisanipun inggih menika Bathara Wisnu. Sang Durga ugi asring nentang babagan menapa kemawon ingkang sae saha asring damel reributing wonten pundi – pundi, saengga para manungsa ingkang dados korbanipun.

- Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

Pada I :

Tembang Durma pada 1 menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *semua manusia harus ingat bahwa bumi ini sebenarnya membutuhkan*

suatu pelestarian, jangan sampai alam yang ada di bumi ini menjadi rusak atau bahkan tidak terpelihara yang hanya akan menjadikan alam kering kerontang, semua itu tidak hanya dikarenakan alam itu sendiri tetapi juga dikarenakan tingkah laku manusia, yang kadang kala manusia secara sengaja atau tidak sengaja merusak alam yang mengakibatkan eksploitasi alam, diantaranya hutan menjadi gundul, kebakaran hutan, banjir, tanah longsor dan lain – lain. Semua manusia hidup di bumi ini selalu berdampingan dengan alam, tetapi manusia tidak bisa menggunakan rasa kehati – hatian, manusia malah sering bertindak semaunya sendiri hanya untuk kepentingan pribadi, tidak melihat apa akibat yang akan terjadi nanti, yang terjadi adalah alam yang berisi kayu, air itu akan hancur bahkan sirna ditelan bumi, akhirnya semua manusia yang bersalah maupun yang tidak tahu menahu menjadi korban dan tidak bisa menikmati isinya alam lagi alias kiamat.

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika sedaya manungsa kedah emut bilih jagad menika sejatosipun mbetahaken kalestantunan, boten ngantos alam ingkang wonten ing jagad menika dados rusak utawi boten kajagi kanthi saestu pramila ndadosaken alam garing. Sedaya kedadosan kasebat boten namung dipunsebabaken alam piyambak, ananging ugi dipunsebabaken saking tumindaking manungsa ingkang kalamangsa manungsa sae menika ingkang dipunsengaja menapa dene ingkang boten dipunsengaja sami ngrisak alam ingkang nyebabaken *eksploitasi* alam, antawisipun inggih menika alas gundhul, kobongan alas, banjir, siti lengser lan sapiturutipun. Sedaya manungsa gesang

ing alam donya menika gesang sesarengan kaliyan alam, ananging manungsa boten saged ngginakaken raos ngatos – atos menawi tumindak, manungsa menika tumindak sembrana, sakarepipun piyambak namung kangge kabetahan *individu* utawi pribadi, boten mirsani saha mikir menapa akibatipun ingkang kadadosan samangkih, ingkang kadadosan inggih menika alam ingknag wosipun kekayon saha tirta saged remuk saha sirna kelep dening jagad, pungkasan sedaya manungsa ingkang lepat menapa dene manungsa ingkang sejatosipun boten mangertos menapa – menapa ingkang dados orban saha boten saged ngginakaken asiling alam ateges kiamat.

Pada II :

Tembang Durma pada 2 menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *semua manusia yang hidup di bumi ini diharapkan jangan sampai mempunyai watak atau sifat yang serakah dan berbuat semaunya sendiri hanya demi kepentingan pribadi, karena watak serakah dan berbuat semaunya sendiri itu hanya akan mengantarkan manusia pada kebodohan dan kehancuran. Tembang durma ini sebagai ajakan kepada semua lapisan manusia baik itu dari kalangan atas maupun menengah ke bawah, agar selalu ingat terhadap alam. Karena tidak dapat dipungkiri bahwa sebenarnya alam yang berisi hutan dan air, itu sangat dibutuhkan oleh semua manusia. Maka dari itu, marilah kita lestarikan alam ini! Agar alam seisinya bisa tumbuh hijau dan selalu asri, sedap dipandang mata dan selalu memberikan manfaat kepada kehidupan manusia. Selain itu, dengan kita menjaga dan melestarikan alam, alam akan tidak mudah*

rusak, tetapi jika kita mau memelihara dan merawatnya dengan baik maka niscaya alam akan rahayu selamanya, tidak akan cepat rusak dan terus berguna bagi kehidupan manusia.

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika sedaya manungsa ingkang gesang wonten ing alam donya menika kaajab boten ngantos gadhah watak utawi sipat ingkang serakah saha tumindak sakarepipun piyambak namung kangge kabetahan pribadi utawi *individu*, watak ingkang serakah saha tumindak sakarepipun piyambak menika namung badhe damel manungsa nyuwun sewu bodho utawi remuk, amargi dipungrogoti watak kalawau. Awit saking menika, tembang durma menika minangka pangajak dhateng sedaya manungsa sae menika manungsa saking kalangan nginggil menapa dene manungsa saking kalangan madya mangandhap, supados asring emut kaliyan alam. Amargi boten saged dipunpungkiri bilih sejatosipun alam ingkang wosipun alas saha toya menika dipunbetahaken sanget dening para manungsa. Awit saking menika, pramila sumangga kita lestantunaken alam menika! Supados sedaya wosipun alam saged lestari, ijo royo – royo, ngremenaken menawi dipunpirsani saha saged paring paedah tumrapping pagesangan manungsa. Kejawi samenika, kanthi kita njagi saha nglestantunaken alam, alam boten gampil rusak, ananging menawi kita kersa nggulawentah kanthi saestu, pramila niscaya alam menika saged rahayu salaminyo, boten cepet rusak saha migunani tumrapping pagesangan manungsa.

- Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang

Kidungan Asmaradana menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *Tuhan selalu mengutus utusanNya (malaikat) baik siang maupun malam untuk melihat suasana di alam, apakah alam sedang ada kegaduhan ataukah alam sedang tentram. Utusan Tuhan (malaikat) itu selalu membawa kendi panjang berlapis emas yang berisikan doa tolak balak yaitu untuk menolak atau mengusir hal – hal yang bersifat buruk dan jahat bagi para manusia yang baik. Tetapi terkadang beliau juga memberikan anugerah kepada manusia sebuah penghidupan berupa pakaian dan makanan. Semua itu akan menjadi jatah bagiannya, tetapi dengan syarat mau berusaha secara lahir maupun batin. Lahir berupa kerja keras sedangkan batin berupa kuat tidar tidur semalam, mempunyai watak sabar dan mau prihatin.*

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika Gusti menika boten sare, Gusti menika asring ngutus dhateng utusanipun inggih menika malaekat kangge mirsani kahananipun wonten ing alam, menapa alam saweg wonten reributan menapa alam menika saweg tentrem. Utusaning Gusti (malaekat) kasebat asring mbekta kendhi wujudipun dawa kanthi lapisan emas ingkang wosipun kendhi kasebat donga tolak balak kangge ngusir perkawis – perkawis ingkang sipatipun ala tumrapping manungsa ingkang gadhah watak sae. Ananging kalamangsa panjenenganipun ugi maringi kanugrahan tumrapping pagesangan manungsa arupi sandhang kaliyan pangan. Sedaya kalawau sampun dados jatahipun kangge sedaya manungsa kanthi sarat kersa ikhtiyar secara lair menapa dene batosipun.

Lair arupi nyambut damel kanthi saestu, dene batos arupi betah melek ndalu, gadhah watak ingkang sareh saha kersa prihatin.

- Tembang Bidhalan Wadyabala

Tembang Bidhalan Wadyabala menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *semua pasukan buta milik Bathari Durga setelah menerima perintah Durga, bergegas berangkat dari kahyangan Gondomayit menuju ke alam atau bumi. Pasukan buta itu berwujud raksasa ada yang bewarna kuning, merah, putih dan hijau, yang jumlah raksasa tersebut tidak bisa dihitung karena sangat banyaknya. Mereka semua berjalan sambil bersorak sorai turun ke bumi untuk merusak alam dengan mengikuti aba – aba dari sang patih Gondomayit yaitu Joromoyo, sang Patih memberikan aba – aba yang bunyinya seperti ini satu, dua, tiga ayo sama – sama maju menyatukan hati untuk mendukung rencana Sang Hyang durga yaitu merusak alam dan sumber air dengan meracuni air tersebut, satu dua tiga empat ayo bareng – bareng kita berangkat, satu dua tiga empat jangan sampai ada yang terlewat. Jangan sampai terlewat itu maksudnya dalam merusak alam dan sumber air jangan sampai ada yang terlewatkan agar semua rusak total sampai tidak ada kehidupan lagi bagi manusia.*

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika sedaya para wadyabalanipun Bathari Durga sasampunipun nampi dhawuh saking Durga, lajeng cekat – ceket bidhal saking kahyangan Gondomayit tumuju ing alam jagad. Para wadyabala kasebat

awujud raseksa ingkang mawarni – warni inggih menika wonten ingkang werni abrit, jene, pethak saha ijem, ingkang cacahipun raseksa utawi wadyabala kasebat boten saged kaetang, amargi saking kathahipun. Para wadyabala lumampah sinambi sorak – sorak tumuju ing jagad kangge ngrisak alam kanthi ndherek aba – aba saking Sang Patih Gondomayit inggih menika Sang Patih Joromoyo. Sang Patih Joromoyo maringi aba – aba kanthi tetembungan kados mekaten Siji loro telu ayo bareng maju, nunggal karsa sedyane sang durga, ngrusak alam uga sumber tirta ateges para wadyabala manunggal kangge nindakaken niyatipun sang durga inggih menika ngrisak alam saha sumbering tirta kanthi ngracuni tirta. Ji ro lu pat ayo bareng mangkat, ji ro lu pat aja nganti kliwat. Ateges sesarengan bidhal ngrisak alam saha sumbering tirta menika boten ngantos kliwat, dados sedaya kedah rusak total ngantos boten wonten pagesangan malih tumraping manungsa.

- Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Sulkan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam menika gadhah makna sedaya cakepan inggih menika *Sang Patih Joromoyo yang merupakan kaki tangan dari Sang Durga sedang mengumpulkan para pasukannya dan berbaris berjajar. Sesudah para pasukan berkumpul dan berbaris berjajar dengan rasa semangat yang tinggi untuk melakukan utusan dari Sang Durga, maka berdhuyun – dhuyun dengan suara yang lantang, kencang mengiringi perjalanan para pasukan Durga tersebut. Suara yang lantang, kencang tadi sampai terdengar dimana – mana, menggema di bumi. Suara – suara tersebut untuk menakut – nakuti*

manusia yang sedang menjalankan aktivitasnya di bumi, agar manusia tahu bahwa mereka dan alam yang ada di bumi sedang berada dalam bahaya, karena akan datang pasukan buta yang dikirim oleh durga untuk menghancurkan alam beserta isinya.

Makna wonten ing nginggil kalawau lajeng dipunmaknai kanthi ngginakaken Basa Jawi inggih menika di Kahyangan Gondomayit, Sang Patih Joromoyo minangka asta tengenipun Sang Durga saweg ngempalaken para wadyabalanipun saha saweg ngatur barisan kanthi *berjajar*. Sasampunipun para pasukan kempal manunggal saha baris kanthi raos greget semangat ingkang ageng kangge nindakaken utusaning Sang Durga, pramila sesarengan, nggrombol kanthi suwanten sero tur banter ngringi lumampahing para wadyabala Durga kasebat mandhap wonten ing alam jagad. Suwanten sero tur banter kalawau kepireng ngantos dumugi pundi – pundi, nggema wonten ing jagad. Suwanten – suwanten kalawau supados para manungsa ingkang saweg *aktivitas* ngraos ajrih saha supados para manungsa mangertos bilih saweg piyambakipun saha alam menika badhe cilaka, amargi badhe dhateng para wadyabala titisanipun Sang Durga kangge ngancuraken alam saisinipun.

Sedaya tembang iringan antawisipun Pangkur, Mijil, Durma, Asmaradana, Bidhalan Wadyabala saha Sulukan ing nginggil sampun dipunmaknai setungal mbaka setunggal, pramila saged dipuntarik dudutan awit saking tembang iringan wiwitan dumugi pungkasan bilih sedaya tembang menika gadhah sambung rapetipun antawisipun tembang setunggal kaliyan tembang sanesipun, cakepanipun sedaya tembang ing nginggil menika nggambaraken tema inggih

menika alam lingkungan saha lelampahaning para paraga tari jumbuh kaliyan cariyosipun Babad Kadewatan.

Dene makna ingkang saged dipunpendhet saking sedaya tembang iringan inggih menika kangge pangeling – eling saha gegambaran dhateng para manungsa ing jagad pertiwi menawi alam boten dipunjagi saestu, pramila saged tuwuh tandha – tandha risaking alam ingkang saged nuwuhaken prahara ing madyaning pagesangan, ardi njeblug, jurang jugrug, kewan – kewan sami mandhap ing dhusun, sedaya tandha – tandha kasebat ugi dipunsebabaken amargi polah tingkahe manungsa ingkang gadhah watak ala, wonten ing pagelaran kesenian grasak menika kagambaraken paraga Bathari Durga. Pejabat – pejabat utawi *atasan* menika ngutus *bawahan*ipun (para wadyabala) kangge ngrisak isining alam, awit saking negor wit – witan ing alas ngantos gundhul, njaring isining laut ngantos telas, kewan – kewan ing alas dipunpejahi lan sapanunggalanipun. Sedaya tumindak ala kalawau saged nyebabaken *eksploitasi* alam saha saged nuwuhaken prahara antawisipun banjir, sumbering sandhang saha pangan dados telas, menawi sampun telas – telasan sedaya, manungsa ingkang boten mangertos menapa – menapa bakal urip sengsara, sami tilar donya amargi polahing tiyang – tiyang nginggil ingkang namung badhe nguwasani alam ing jagad menika. Polahing manungsa ingkang sami kekejer badhe nguwasani isining alam kalawau, namung saged dipuncegah marang Gusti Kang Maha Tunggal, awit Gusti menika Maha Panguwasaning Alam ingkang saged paring katentreman tumrapping alam saha para manungsa, sae menika saking panjenenganipun menapa dene ngutus malaikatipun (Bathara Wisnu).

Para manungsa saged gesang kanthi tentrem sanadyan alam menika sampun risak, menawi manungsa kersa prihatin, gadhah watak sabar narima menapa kemawon, nyambut damel kanthi saestu. Sedaya syarat ing nginggil mesthi awrat katindakaken dening manungsa, ananging menawi wonten manungsa ingkang saged nindakaken sedaya syarat kalawau niscaya Gusti paring kanugrahan ingkang matikel – tikel. Awit saking kanugrahan Gusti ingkang sampun kaparingaken, kaajab manungsa ingkang pikantuk kanugrahan saged ngejak manungsa sanesipun supados boten nggadhahi sipat utawi watak ingkang serakah, manungsa saged njagi, nglestantunaken alam sakiwa tengenipun, amargi alam, manungsa, kewan menika dipuncipta marang Gusti kangge gesang sareng – sareng, boten sami ngrugikaken. Awit menawi boten wonten alam, manungsa, kewan boten saged gesang. Pramila alam saisinipun menika kedah dipungulawentah kanthi saestu supados boten risak kanthi cepet saha migunani tumraping pagesangan para manungsa.

4. Makna Tembang Iringan Dipungayutaken kaliyan Seni Beksanipun

Wonten ing salebeting perangan kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) antawisipun tembang iringan kaliyan seni beksan temtunipun gadhah gegayutan ingkang rumaket sanget, amargi tembang iringan menika ngandharaken utawi nyariosaken seni beksanipun, kados ta tembang – tembang ingkang dipunginakaken wonten ing ngandhap menika:

- Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Nalika tembang Pangkur dipunsekaraken menika boten wonten seni beksanipun awit tembang pangkur menika minangka tembang wiwitan wonten ing salebeting Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (wisnu Vs Durga) ingkang sejatosipun tembang pangkur menika gadhah watak salah satunggalipun inggih menika kangge suka pitutur, dados tembang pangkur menika gadhah makna kangge nggambaraken kahananing alam nalika dereng wonten menapa – menapa taksih ayem tentrem, saha maringaken gegambaran dhateng para manungsa babagan tandha – tandhanipun saha akibatipun menawi alam sampun risak, supados para manungsa menika sami njagi saha nglestantunaken alam.

- Tembang Mijil Gagad Waspa

Tembang Mijil Gagad Waspa menika watakipun netesi tumeluh, ateges sedhah, tembang Mijil menika nggambaraken durga ingkang gadhah raos sedhah nalika gadhah pangajab badhe ngrisak alam, amargi saben badhe ngrisak alam mesthi boten kasil saha dipunalang – alangi dening Sang Hyang Tunggal. Mijil menika tegesipun metu utawi medal, pramila dipungambaraken medalipun durga saking kahyangan Gondomayit kaliyan wadyabala kanthi lelakon kang boten aturan, sakarepipun piyambak awit Durga menika gadhah watak ala nantang kaliyan sinten kemawon, Durga boten ajrih kaliyan sinten kemawon. Lajeng durga menika wonten pundi – pundi mesthi damel reributan, durga menika badhe nguwasani jagad ananging Sang Hyang Tunggal boten mirna. Gegayutan antawisipun makna tembang iringan kaliyan seni beksanipun inggih menika

tembang mijil menika nyariosaken seni beksanipun durga nalika badhe medal saking kahyangan, amargi kahyangan menika boten saged dipungambarken kanthi cetha, dipundamel seni beksan medalipun Durga menika mancik wadyabala alit ateges durga menika taksih wonten kahyangan badhe mandhap wonten ing jagad.

Gambar 1.20 Durga Mandhap saking Kahyangan kanthi Seni Beksan Ulat – Ulat Dipuniringi Tembang Mijil Gagad Waspa

Kanthi seni beksan wonten ing gambar nginggil kasebat maknanipun durga menika dipunjunjung istilahipun dipunagung - agungaken drajatipun, durga mandhap kanthi seni beksan ulat – ulat saha trisik, ulat – ulat tegesipun ngulati, mirsani kahananipun alam saha amargi manungsa menika boten saged mebur, lajeng ngginakaken seni beksan trisik tegesipun durga mebur mandhap saking kahyanganipun tumuju ing jagad.

Gambar 1.21 Durga Madhap kanthi Seni Beksan Trisik, Gegambaran Durga Mebur saking Kahyangan Mandhap ing Jagad

- Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Wonten ing sulukan menika seni beksanipun Durga namung kados wayang tiyang nedah – nedahaken ngangge asta, maknanipun menika ngutus dhateng Patih Gondomayit inggih menika Joromoyo, supados Patih Joromoyo ngempalaken para wadyabala manunggal anata baris, baris jejer – jejer kanthi raos greget semangat kangge nindakaken sedayanipun Sang Durga kangge ngrisak alam.

Gambar 1.22 Durga Ngutus Joromoyo Mbidhalaken Para Wadyabala kangge Ngrisak Alam

- Tembang Bidhalan Wadyabala

Sang Patih utawi Panglima Gondomayit inggih menika Joromoyo menika mbidhalaken kangge ngrisak alam. Joromoyo mbidhalaken kanthi tetembungan “*he pra wadyabala, siyaga makarsa, lumaksana magito – gito*” ingkang tegesipun menika para wadyabala supados siyap siyaga sareng – sareng ngrisak alam.

***Gambar 1.23 Sang Patih utawi Panglima Joromoyo
Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam***

Gegayutan antawisipun Tembang bidhalan para wadyabala kaliyan seni beksanipun menika anggenipun para wadyabala bidhal menika wonten gerak tata – ata, rampogan, senopati ingkang saweg ngomandho wadyabala, mbantheng ngamuk. Sedaya seni beksan kasebat dipunandharaken wonten ing tembang bidhalan bilih sedaya para wadyabala ingkang wujudipun raksasa saha cacahipun boten saged kaetang, menika sami lumampah sareng – sareng mandhap ing bumi miturut komandhonipun senopatinipun, awit senopati kasebat ingkang gadhah mandhat saking Joromoyo menika Senopati Maling Suksma, amargi badhe mejahi manungsa saha ngrisak alam. Aba – aba utawi komandho

kasebat awujud seni beksan ingkang kaping pisan menika tata – tata kangge bidhal dhateng ing jagad taksih dipunpimpin dening Joromoyo.

Gambar 1.24 Wadyabala Ageng Miwiti Bidhal kanthi Seni Beksan Tata – Tata

Dene ingkang kaping kalih menika para wadyabala alit ndherek wonten sawingkingipun wadyabala ageng kanthi seni beksan rampogan. Seni beksan rampogan menika gegambaran para wadyabala alit sareng – sareng mlampah perang ngrisak alam, istilahipun menika sareng – sareng ayo ayo ayo.

Gambar 1.25 Wadyabala Alit bidhal kanthi Seni Beksan Rampogan

Seni beksan kangge bidhalan ingkang kaping tiga menika wonten ing madyaning anggenipun lumampah mandhap dhateng jagad menika senopati Maling Suksma paring komandho dhateng para wadyabalanipun

Gambar 1.26 Senopati Maling Suksma Paring Komandho dhateng Para Wadyabalanipun

Amargi sampun pikantuk komandho saking senopatinipun, para wadyabala alit menika lajeng tansaya greget semangat, manunggal karsa sedyanipun Sang Durga kangge ngrisak alam, sareng – sareng bidhal badhe kawiwitan anggenipun ngrisak alam, boten wonten ingkang badhe dipunlirwakaken, alam badhe dipunrisak total, kareben manungsa sami pejah sedaya. Lajeng alam saged dipunkuwasani dening Sang Hyangipun inggih menika Bathari Durga. Para wadyabala alit anggenipun miwiti ngrisak alam ngginakaken seni beksan mbantheng ngamuk, ingkang tegesipun para wadyabala menika ngamuki alam sareng – sareng kanthi raos manah *membabi buta* utawi ngrisak alam ngantos sarisak – risakipun.

***Gambar 1.27 Wadyabala Alit Wiwit badhe Ngrisak Alam
kanthi Seni Beksan Mbantheng Ngamuk***

- Kidungan Asmaradana Cengkong Semarang

Kidungan Asmaradana menika gadhah watak gandrung, wonten ing kesenian menika ateges Wisnu menika gandrung kaliyan alam, Wisnu minangka Dewaning katentreman. Nalika Kidungan Asmaradana menika buta – buta taksih ngamuk ngrisak alam, ngrisak tetanduran kaliyan sumber tirta. Para wadyabala menika ngrisak kanthi ngracuni sumbering tirta, amargi manungsa menika boten saged mebur, lajeng mandhapipun Dewa Wisnu menika dipungambaraken mandhap saking gunung, mandhapipun Dewa Wisnu menika amargi titisanipun saking Sang Hyang Tunggal utawi Gusti kangge nganglang jagad utawi mriksa jagad menika ayem tentrem menapa boten, saha ngalang – ngalangi tumindak alanipun Sang Durga. Dewa Wisnu menika minangka malaekat saking Gusti ingkang dipunutus kangge nentremaken jagad. Mandhapipun Dewa Wisnu ing jagad mbekta cupu ingkang isinipun tirta kamandanu (toya pagesangan), cupu kasebat gegambaran saking bokor kencanane. Anggenipun nentremaken jagad

menika kanthi nyebaraken tirta kamandanu wonten ing jagad, migunani tumrapping alam saha manungsa ingkang kersa ikhtiyar lair saha batos saged kacekapan sedaya sandhang kaliyan panganipun. Mandhapipun Dewa Wisnu menika kanthi swasana ingkang nyep, saha seni beksan ingkang tenang boten regejegan, amargi malaekat menika tumindakipun sae – sae. Gegayutan antawisipun kidungan asamaradana kaliyan seni beksan dewa wisnu menika kidungan asmaradana nyariosaken wataking, tumindakipun dewa wisnu saha ayahanipun dewa wisnu.

Gambar 1.28 Wisnu Mandhap Saking Kahyanganipun

- Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

Tembang Durma menika gadhah watak nyariosaken perang, nalika dipunsekaraken tembang durma menika Wisnu sampun menang perang kaliyan Durga Cs, Wisnu ugi sampun kasil nentremaken jagad. Tembang Durma menika dipungayutaken kaliyan seni beksan, tembang durma kangge nyariosaken seni beksanipun dewa wisnu ingkang sampun kasil anggenipun nentremaken jagad.

Sedaya tembang pada 1 saha pada 2 menika kangge pangajak dhateng manungsa supados tansah nglestantunaken alam, boten gadhah watak serakah saha sakarepipun piyambak, boten malah ngrisak alam, supados alam menika boten gampil saha boten cepet risak. Wonten kesenian samenika Wisnu kondur mbekta cupu wosipun tirta kamandanu utawi toya pagesangan, Wisnu menika paring katentreman dhateng alam supados alam menika tansah lestantun saha migunani tumrapping manungsa. Sasampunipun Wisnu nyebar toya pagesangan kalawau, kaajab para manungsa saged njagi, nggulawentah saha ngelstantunaken alam antawisipun kekayon, alas saha sumbering tirta. Awit, sedaya menika dipunbetahaken sanget tumrapping manungsa, kewan saha makluk sanesipun. Supados boten sirna, pramila dipunjagi kanthi nastiti supados alam menika saged raharja, rahayu. Konduripun Wisnu menika kagambaraken Wisnu minggah meru.

Gambar 1.29 Dewa Wisnu Kondur dhateng Kahyangan sinambi Nyebaraken Tirta Kamandanu ing Jagad

Sampun kaandharaken ing nginggil babagan makna tembang dipungayutaken kaliyan seni beksanipun, pramila saged dipunpendhet dudutan bilih antawisipun makna tembang iringan kaliyan seni beksan menika gadhah gegayutan, ateges tembang iringan menika kangge nyariosaken seni beksanipun. Tembang mijil menika tegesipun medal, “Sang Hyang Durga wus katon kumijil” kangge gegambaran medalipun Sang Hyang Durga saking kahyanganipun, nalika mebur mandhap ing jagad menika durga tansah mirsani kahananipun alam ingkang badhe dipunrisak, mandhapipun durga kanthi mebur kagambaraken wonten ing seni beksan trisik dene mirsani kahanan alam dipungambaraken wonten seni beksan ulat – ulat. Durga nedah – nedahaken drijinipun kangge ngutus wadyabala lumantar Joromoyo supados sami samepta kangge ngrisak alam. Anggenipun bidhal menika para wadyabala menika sareng – sareng, dhampyak – dhampyak ndherek aba – aba utawi komandho saking patih saha senopatinipun, dipunwiwiti kaliyan patih wadyabalanipun kanthi seni beksan gerak tata – tata kangge nyameptakaken sedaya tenaga kangge ngrisak alam, lajeng dipunsusul wadyabala alit kanthi seni beksan rampogan kangge gegambaran para wadyabala alit sareng – sareng mlampah perang ngrisak alam, istilahipun menika sareng – sareng ayo ayo ayo. Para wadyabala dipunkomandho dening senopati maling suksma kangge terjun ing alam, para wadyabal alit wiwit badhe ngrisak alam kanthi seni beksan mbantheng ngamuk, ateges para wadyabala sampun *membabi buta* kepengin ngrisak alam cepet – cepet. Sang Hyang Tunggal boten mirna menawi alam badhe dipunrisak, lajeng ngutus Dewaning Katentreman inggih menika Bathara Wisnu kangge

nentremaken jagad, medalipun Dewa Wisnu menika kagambaraken mandhap saking meru mbekta cupu isi tirta kamandanu, dewa Wisnu menika mandhap ing jagad ugi paring kanugrahan awujud sandhang pangan kangge manungsa ingkang kersa prihatin, gadhah watak sabar narima saha kersa nyambut damel saestu. Sasampunipun jagad tentrem, lajeng dewa wisnu menika kondur dhateng kahyanganipun kagambaraken minggah meru kanthi nyebar tirta kamandanu supados para manungsa boten gadhah watak serakah saha tansah eling menawi alam menika betah pengayoman, kedah dipunlestantunaken boten malah dipunrisak, awit alam menika sumbering pagesangan tumrapping manungsa, pramila kedah dipunjagi kanthi saestu supados boten cepet risak.

5. Makna Tembang Iringan Dipungayutaken kaliyan Struktur Iringanipun

Perangan sanesipun ingkang gadhah gegayutan kaliyan tembang iringanipun inggih menika struktur iringan wonten ing salebeting kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) inggih menika :

- Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Tembang Pangkur menika gadhah watak salah satunggalipun inggih menika suka pitutur. Tembang pangkur menika dados tembang wiwitan, nalika tembang pangkur dipunsekaraken menika boten wonten pirantos iringan ingkang dipuntabuh, namung tembang kasebat dipunsarengi kaliyan geguritan saha padhuwan suwanten "*Hee...manungsa*". Sengaja boten dipunparingi iringan, ananging palah padhuwan suwanten "*Hee...manungsa*", supados tembang pangkur menika nambahi greget swasana medeni kangge para manungsa utawi

pamiarsa. Padhuwan suwanten *Hee... manungsa* menika kangge *peringatan* dhateng manungsa, menawi alam menika badhe dipunrisak kaliyan Durga Cs. Dening panata iringan, padhuwan suwanten *Hee...manungsa* menika ingkang dipundadosaken iringanipun supados anggenipun nyekar pangkur boten katon sepen sanget.

Maknanipun tembang pangkur menawi dipungayutaken kaliyan padhuwan suwanten menika, suka pitutur saha ngemutaken dhateng para manungsa (*hee...manungsa*) babagan tandha – tandha risakipun alam menika kadospundi, supados para manungsa menika saged mangertos saha sadhar bilih menawi alam menika sampun risak, manungsa bakal bingung badhe pados pagesangan wonten ing pundi malih, amargi alam menika wigatos sanget tumraping para manungsa.

- Tembang Mijil Gagad Waspa

Tembang Mijil menika dipunginakaken nalika durga medal kahananipun sereng, ananging durga menika sejatosipun ngraos sedhih, amargi durga gadhah pamikiran saged kasil menapa boten anggenipun ngrisak alam, awit saben badhe ngrisak alam mesthi dipunalang – alangi dening Sang Hyang Tuggal. Struktur iringan nalika tembang mijil menika rancak, banter sero, saha nggambaraken kahanan wonten ing kahyangan menika saweg ribut amargi durga menika ngejak para wadyabala kangge ngrisak alam. Gegayutan antawisipun makna tembang mijil kaliyan struktur iringan inggih menika banter saha seronipun struktur iringan nggambaraken watakipun sang durga inggih menika nantang dhateng sinten kemawon, lelakonipun boten maton, sakarepipun piyambak, kejawi samenika

saking tembang mijil kasebat durga menika gadhah pepenginan ingkang ageng kangge ngrisak alam. Awit saking makna tembang mijil kados mekaten kalawau, pramila struktur iringanipun menika ugi nggambaraken makna mijil ingkang boten maton ugi, dados iringanipun menika banter sero tur damel dheg – dhegan para manungsa amargi sang dewaning pangrusak jagad badhe mandhap saking kahyanganipun kangge ngrisak alam.

- Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Nalika sulukan ngutus wadyabala ngrisak alam menika boten wonten iringanipun, amargi sejatosipun sulukan wonten in pewayangan ugi boten dipuniringi kaliyan gamelan. Pramila, wonten ing kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika ugi boten dipuniringi. Ananging nalika sulukan wonten suwanten ngguyu – ngguyu, suwanten ngguyu – ngguyu menika ingkang dipundadosaken gegambaran Sang Patih Gondomayit inggih menika Joromoyo saweg nyampekaken dhawuhipun durga dhateng wadyabala supados ngrisak alam. Gegayutan antawisipun makna sulukan kaliyan ngguyunipun Joromoyo menika supados anggenipun nyuluk menika saged tambah greget saha kangge nggambaraken swasana kereng para wadyabala nalika nampi dhawuh saking durga kangge ngrisak alam. Boten namung menika, kawontenan suwanten ngguyu sang patih kasebat, supados nalika nyuluk menika raosipun boten kosong saha boten monoton.

- Tembang Bidhalan Ngutus Wadyabala

Gegayutan antawisipun makna tembang bidhalan kaliyan struktur iringan inggih menika struktur iringanipun menika tansaya rancak, tansaya banter sero iringanipun menika, amargi tembang bidhalan menika gadhah makna bilih para wadyabala menika tansaya kereng, sareng – sareng lumampah bengok – bengok, sami greget, semangat, manunggal karsa kangge nindakaken sedyanipun sang durga inggih menika ngrisak alam, bidhalipun para wadyabala menika ndherek komandho saha aba – aba saking sang patih kaliyan senopatinipun. Awit saking maknaipun tembang bidhalan ingkang kereng, lumampah sesarengan bengok – bengok kangge ngrisak alam, pramila struktur iringanipun ugi *temponipun* banter, sero, tansaya rancak. Amargi struktur iringan menika tabuhanipun miturut banter rindhikipun tembang bidhalanipun utawi *temponipun*.

- Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang

Struktur iringan nalika kidungan asmaradana menika namung ngginakaken suling kemawon, dados namung wonten suwanten suling kemawon. Awit kidungan asmaradana maknaipun nyariosaken sang dewa wisnu inggih menika dewaning katentreman jagad, mandhap saking kahyangan kangge nentremaken jagad saha ngalang – ngalangi durga anggenipun ngrisak alam. Wisnu menika tumindakipun sae, alus. Dados kidungan menika dipuniringi kaliyan suling, suling menika pirantos iringan ingkang menawi dipunsebul utawi dipunmainaken kanthi ngginakaken raos manah ingkang jero, suwanten suling kasebat saged nuwuhaken raos ingkang *syhadu* utawi tentram ing manah. Dados gayutipun struktur iringan kaliyan makna kidungan asmaradana menika supados

saged trep kaliyan watakipun wisnu saha kangge nggambaraken kahanan nyep utawi *hening* saha tentrem.

- Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

Tembang Durma menika tembang pungkasan utawi tembang gong – gonganipun saking tembang – tembang sanesipun. Nalika tembang durma dipunsekaraken menika boten wonten iringanipun, ananging namung dipunsarengi kaliyan geguritan saha padhuwan suwanten “Hee...manungsa” kemawon. Tembang durma menika boten dipuniringi amargi tembang durma menika taksih nyariosaken wisnu ingkang sampun kasil anggenipun nentremken saha ngalahaken durga. Tembang durma menika sejatosipun kangge pangajak dhateng para manungsa supados tansah nglestantunaken alam, boten ngrisak alam, supados kekayon saha sumber tirta saged lestari boten risak kanthi cepet. Wonten ing salebeting tembang durma menika wonten cakepan “sekar dadi pepeling” menika ingkang ndadosaken tembang durma menika dados gong – gonganipun tembang sanesipun. Ingkang dados iringan nalika tembang durma dipunsekaraken inggih menika padhuwan suwanten “*hee...manungsa*”, dipuniringi kaliyan padhuwan suwanten kasebat supados tembang durma wau nambahi swasana greget saha boten ketok sepen sarta monoton. *Hee... manungsa* menika kangge pengetan dhateng para manungsa (Hee manungsa) supados boten gadhah sipat utawi watak ingkang serakah saha sakarepipun piyambak, boten sami ngrisak isining alam, kersa nglestantunaken saha njagi isining alam,

supados alam boten cepet risak tur alam ksaged lestantun, ijo royo – royo saha rahayu salaminyo.

Sampun kaandharaken babagan makna tembang dipungayutaken kaliyan struktur iringan ing nginggil, pramila saged dipunpendhet dudutan bilih struktur iringan menika gadhah gegayutan kaliyan makna tembang iringan, amargi saged nemtokaken struktur iringanipun menika kedah mirsani watakipun saha wosipun tembang iringan saha banter rindhikipun tembang (*tempo*). Tuladhanipun menawi maknanipun tembang menika nyariosaken kamurkanipun Bathari Durga kangge ngrisak alam, ingkang jumbuh kangge gegambaran watak kamurkan ngginakaken tembang ingkang *temponipun* tembang banter, tabuhanipun ugi banter. Dene nalika para wadyabala utusanipun Bathari Durga menika badhe ngrisak alam menika temtunipun sami gadhahi greget semangat ingkang smapun boten saged kabendhung malih, pramila tembangipun menika tansaya rancak utawi banter temponipun saha struktur iringanipun ugi tansaya banter temponipun. Beda kaliyan Bathara Wisnu inggih menika Dewaning Katentreman ingkang gandrung sanget kaliyan alam, nalika mandhap saking kahyangan kanthi raos tenang, boten grusah – grusuh, pramila dipuniringi kaliyan tembang saha struktur iringan ingkang *temponipun* tembang rindhik utawi alon, tabuhanipun ugi alon utawi rindhik, dados saged nggambaraken kahanan ingkang nyep, tenang, *hening*.

Sedaya sampun kaandharaken ing nginggil makna tembang iringan miturut konteks tema dipungayutaken kaliyan seni beksan saha struktur iringanipun,

pramila saged dipunpendhet dudutan bilih sedaya inggih menika tembang iringan, seni beksan saha struktur iringan wonten ing salebeting kesenian grasak nggadhahi gegayutan antawisipun setunggal perangan kaliyan perangan sanesipun, saged ketingal bilih tembang iringan menika kangge nyariosaken seni beksanipun supados langkung cetha, seni beksan ugi boten saged ucul saking struktur iringanipun ingkang saged damel gregeting kahanan nalika nari, ananging struktur iringan menika kedah njumbuhaken kaliyan wataking, wosipun, *temponipun* tembang supados saged jumbuh saha boten blero.

Sedaya perangan gadhah gegayutanipun, pramila makna saben tembang nalika dipunsekaraken menika lajeng dipungambaraken wonten ing seni beksanipun saha struktur iringanipun. Tembang mijil menika kangge medalipun Sang Durga utawi gegambaran tiyang nginggil (*pejabat*) ingkang gadhah watak ala badhe ngrisak alam, dipungambaraken medalipun menika kanthi seni beksan ulat – ulat saha trisik ateges mirsani kahananipun alam saha mebur saking kahyanganipun, strukturipun ugi radi rancak amargi durga menika murka sanget badhe ngrisak alam, supados para manungsa sami pejah, alam saged dipunkuwasani. Anggenipun ngrisak alam menika ngutus wadyabalanipun (*bawahanipun*) lumantar patihipun, para wadyabala bidhal menika kanthi tembang ingkang tansaya greget amargi badhe nindakaken sedyanipun Sang Durga, sareng – sareng bidhal dipunpimpin patihipun kanthi seni beksan tata – tata, rampogan sareng – sareng bidhal lajeng dipunkomandho dening senopati kangge ngrisak alam kados mbantheng ngamuk. Sedaya seni beksan kalawau dipuniringi kaliyan struktur iringan ingkang rancak sanget, ananging anggenipun

sami ngrisak alam menika dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu (malaikat) utusan Sang Hyang Tunggal (Gusti) ingkang mandhap saking meru nggadahi watak gandrung kaliyan alam, ayem, tenang, boten grusah – grusuh, pramila struktur iringanipun dipuniringi kaliyan suling kemawon supados kahananipun saged nyep. Sampun kasil anggenipun nentremaken jagad, Dewa Wisnu kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebar tirta kamandanu kagambaraken minggah meru, kanthi dipuniringi tembang durma Dewa Wisnu paring katentreman, supados para manungsa boten gadhah watak serakah ananging tansah njagi, nglestunaken isining alam, supados alam menika boten rusak kanthi cepet. Konduripun wisnu menika dipuniringi tembang durma ananging boten wonten struktur iringanipun, supados para manungsa menika langkung mangertos menapa ta wosipun tembang durma kasebat.

6. Makna Tembang miturut Tema, Seni Beksan, Struktur Irian Dipungayutaken kaliyan Cariyosipun Babad Kadewatan

Pagelaran Kesenian Grasak ing dinten Minggu, surya kaping 16 Desember 2012 kalawingi ngginakaken Tema Alam Lingkungan kanthi mendhet cariyos Babad Kadewatan. Dipunpilih tema alam lingkungan amargi supados gampang dipuntangkep dening pamiarsa, bilih alam lingkungan sakiwa tengenipun menika rumaket sanget kaliyan gesangipun para manungsa. Dene dipunginakaken cariyos Babad Kadewatan, supados saged jumbuh kaliyan temanipun inggih menika Alam Lingkungan kanthi paraga utaminipun inggih menika Bathari Durga, Bathara Wisnu saha Patih Gondomayit Joromoyo. Menawi temanipun alam lingkungan

lajeng badhe dipunginakaken cariyos Ramayana menika boten trep, amargi Ramayana menika nyariosaken babagan katresnan utawi gandrung antawisipun Rama kaliyan Sinta. Rama kaliyan Sinta menika karakteripun boten pangrisak alam dados boten trep kaliyan temanipun.

Menawi Bathari Durga menika langkung cetha saha trep dipunginakaken kangge paraga utami, amargi Durga menika karakteripun dewaning pangrisak alam, gadhah watak sapa wani aku. Bathari Durga menika jumbuh menawi katandhingaken kaliyan Bathara Wisnu ingkang gadhahi watak katentreman, gandrung kaliyan alam saha saged samel tentreming alam saking tumindak ala Bathari Durga. Sejatosisipun ngginakaken paraga utami sinten kemawon saged, ananging dipunjumbuhaken antawisipun watakipun paraga utami kaliyan tema cariyosisipun, boten pareng asal – asalan mangkih boten gathuk saha dipunpirsani saged wagu. Tuladhanipun kejawi ngginakaken paraga utami Bathara Wisnu ugi saged ngginakaken Bathara Bayu, ananging wonten ing kesenian grasak menika langkung trep ngginakaken paraga Bathara Wisnu, amargi dipunkolaborasi kaliyan agami Hindu ingkang *mayoritas* manggenipun wonten ing Pulau Bali, pramila paraga tari Durga saha Wisnu menika saged jumbuh kaliyan temanipun alam lingkungan.

Cariyosisipun Babad Kadewatan Wisnu Vs Durga inggih menika bilih Bathari Durga kanthi raos manah ingkang sedhih gadhah niat badhe ngrisak alam, Durga ngraos sedhih amargi saben badhe ngrisak alam dipunalang – alangi marang Sang Hyang Tunggal, ananging Durga boten nyerah kanthi seni beksan ulat – ulat (mirsani kahananipun alam) saha trisik (mebur mandhap saking kahyangan

Gondomayit) mandhap wonten ing jagad. Durga menika gadhah watak sapa wani aku, nantang kaliyan sinten kemawon. Raos manah sedhah, niat saha watakipun Durga menika kagambaraken wonten ing tembang Mijil Gagad Waspa kang dipuniringi kaliyan struktur iringan radi rancak amargi durga menika murka badhe ngrisak alam.

Lajeng Bathari Durga menika ngawe utawi ngajak wadyabalanipun ing antawisipun Joromoyo, patih balanipun maling raga, maling suksma menika nampi dhawuh Bathari Durga kepengen ngreka risaking alam supados manungsa menika kathah ingkang sami pejah. Sasampunipun patih balanipun gondomayit menika nampi dhawuh saking Durga, para wadyabala bidhal kanthi iringan tembang bidhalan sareng – sareng ndherek aba – aba sang patihipun, sorak – sorak manunggal karsa kangge nindakaken sedyanipun Sang Durga. Para wadyabala bidhal ing jagad utawi madyapada kanthi seni beksan tata – tata, rampogan, lajeng dipunkomandho dening senopati maling suksma, wiwit badhe ngrisak alam kados mbantheng ngamuk. Sawetawis para wadyabala Durga sami ngrisak tuk-tukaning utawi sumbering tirta, awit Durga menika mangertos menawi toya menika minangka salah satunggaling sumber pagesangan umat manungsa, lajeng badhe dipunracuni wonten mriku, Sang Hyang Tunggal boten mirna menawi alam badhe dipunrisak. Lajeng ngutus Bathara Wisnu supados paring wujuding srana kangge tentreming jagad menika, wujudipun cupu ingkang isi tirta kamandanu, tirta tegesipun toya dene kamandanu menika panguripan (toya panguripan) supados jagad menika saged tentrem ayem boten nampi setunggal alangan menapa, kanthi tembang Kidungan Asmaradana Bathara Wisnu mandhap saking kahyanganipun

kagambaraken mandhap saking meru, dipuniringi Asmaradana amargi Dewa Wisnu menika gadhah watak gandrung kaliyan alam, badhe nentremaken alam, tenang, boten grusah - grusuh. Supados kahanan nalika mandhapipun Dewa Wisnu menika saged nyep jumbuh kaliyan watakipun dewa wisnu saha tembangipun, pramila struktur iringanipun menika ngginakaken suling kemawon.

Para wadyabalanipun Durga boten remen kawontenanipun Wisnu menika, lajeng perang antawisipun Wisnu kaliyan Wadyabalanipun Durga kalawau, para wadyabala kalah anggenipun perang, lajeng Wisnu Kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebaraken tirta kamandanu wonten ing jagad alam menika supados alam tansah lestantun, rahayu salaminyo. Konduripun Dewa Wisnu menika kagambaraken kanthi minggah meru saha dipuniringi kaliyan tembang Durma kanthi pangajab saha paring ngelingken dhateng para manungsa supados boten gadhahi sipat utawi watak ingkang serakah, sakarepipun piyambak. Kajawi samenika ugi ngejak dhateng para manungsa supados tansah njagi, nglestantunaken isining alam, awit alam menika menika wigatos sanget tumraping pagesangan manungsa. Para wadyabala ngadhep Durga, Sang Durga menika ngraos kagol manahipun amargi boten kasil anggenipun ngrisak alam, lajeng kaliyan para wadyabalanipun durga menika dipunjunjung, dipunagung – agungaken drajatipun supados boten kagol kondur sareng – sareng dhateng kahyangan Gondomayit.

7. Makna Tembang miturut Tema, Seni Beksan, Struktur Irian Dipungayutaken kaliyan Sejarah Kesenian Grasak

Kesenian Grasak menika kesenian ingkang *fleksibel* boten gumathok setunggal konsep kemawon, ananging saged gantos – gantos konsepipun. Tema saha cariyosipun kesenian grasak, paraga ingkang nari, ageman-rias, seni beksan, tembang iringan saha struktur iringanipun menika saged gantos saha ewah gumantung wonten menapa boten larenipun, acaranipun menapa, panggenanipun kangge pentas kadospundi, panyuwunanipun tiyang ingkang nanggap. Saged paraga ingkang nari menika dipunkirangi saged ugi dipuntambahi, gumantung kabetahanipun. Saged ngginakaken konsep grasak kontemporer, saged ugi ngginakaken konsep grasak klasik. Ananging tetep cariyosipun mendhet utawi methil saking cariyos wayang tiyang. Dene kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika ngginakaken konsep grasak kontemporer, amargi saking temanipun mawon Alam Lingkungan, ananging paraga utaminipun tetep mendhet saking paraga wayang tiyang, inggih menika Bathari Durga ingkang gadhah niat badhe ngrisak alam medal saking kahyanganipun lajeng ngutus wadyabalanipun lumantar Joromoyo utawi patihipun, Bathara Wisnu ingkang paring katentreman saha gandrung sanget kaliyan alam. Kejawi tema ingkang kontemporer saged ketingal saking seni beksanipun ingkang boten pakem, etangan anggenipun nari menika dipungarap piyambak, struktur iringan ingkang dipunkolaborasi antawisipun pirantos iringan tradhisional kaliyan pirantos iringan modern, sartra anggenipun nabuh menika boten kados gamelan ingkang sampun

wonten titilarasipun, ananging dipundamel piyambak kanthi njumbuhaken *tempo* tembang, watak saha wosipun tembang iringan.

Menawi dipuntingali saking makna tembang miturut konteks tema, seni beksan saha struktur iringanipun menika sedaya wosing tembang menika ingkang dados pathokan anggenipun damel seni beksan saha struktur iringanipun, supados saged jumbuh saha boten blero. Ingkang dados titikan bilih kesenian tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika dipunsebat kesenian grasak, kejawi saking cariyosipun ingkang mendhet saking wayang tiyang, ugi saged ketingal saking paraga tarinipun ingkang wujudipun para buta cacahipun 9, wadyabalanipun Sang Durga ingkang tumindakipun sarwa sarwi kasar boten saged alus. Sedaya tembang iringan ingkang dipundamel piyambak utawi dipungarap cakepanipun menika wujudipun tembang macapat ingkang nggadhahi ancas supados saged nglestantunaken tembang Jawi mliginipun tembang macapat saha saged jumbuh kaliyan tema saha cariyosipun. Kesenian grasak menika saged ngginakaken tembang macapat jinis sanesipun, boten namung mijil, pangkur, durma ananging saged ngginakaken sanesipun. Wonten kesenian grasak tema alam lingkungan menika dipunpilih Pangkur, Mijil, Durma saha Kidungan Asmaradana amargi sedaya tembang kasebat gadhah watak ingkang trep kaliyan cariyosipun babad kadewatan Wisnu vs Durga menika. Pangkur Laras Pelog Pathet Nem menika kangge suka pitutur dhateng para manungsa babagan tandha – tandha risakipun alam saha akibatipun menawi alam menika sampun rusak, Mijil Gagad Waspa menika kangge ngiringi medalipun Sang Durga ingkang ngraos sedhih ing salebeting manahipun, amargi anggenipun ngrisak alam mesthi boten kasil wonten

ingkang ngalang – ngalangi, Kidungan Asmaradana menika kangge gegambaran Dewa Wisnu ingkang gadhah watak utawi sipat gandrung marang alam, dados dewa wisnu menika dewaning katentreman tumraping alam saha manungsa, Durma Laras Pelog Pathet Barang menika kangge cariyos sasampunipun perang antawisipun Wisnu kaliyan wadyabalanipun Durga, ingkang nyariosaken bilih Wisnu menika kasil anggenipun perang, saged paring katentreman dhateng alam saha manungsa, ngejak dhateng manungsa supados boten gadhah sipat serakah tansah nglestantunaken alam.

Saking poin 3 dumugi 7 ingkang sampun kaandharaken ing ngajeng babagan makna tembang iringan miturut tema, seni beksan, struktur iringan, cariyosipun saha sejarah kesenian grasak menika saged dipunpendhet dudutan bilih sedaya perangan wonten ing salebeting kesenian grasak menika gadhah gegayutan antawisipun perangan setunggal kaliyan perangan sanesipun, tembang iringan menika njumbuhaken kaliyan temanipun saha cariyosipun inggih menika alam lingkungan, supados anggenipun nemtokaken tembang saha damel cakepan menika saged trep. Dene tembang menika kangge nyariosaken seni beksanipun, supados pamirsa ingkang mirsani kesenian grasak alam lingkungan menika langkung mangertos menapa ta kekarepanipun pagelaran kasebat, seni beksan saha tembang iringan boten saged uwal saking struktur iringanipun, amargi kanthi struktur iringan seni beksan saged gayeng saha jogetanipun saged sareng – sareng utawi *kompak*, ananging struktur iringan menika njumbuhaken *tempo* saha wataking tembang supados saged trep boten blero. Tetembangan ingkang dipunginakaken menika temtunipun dipuntemtokaken saha dipundamel kanthi

pathokan saking tema saha cariyosipun ingkang badhe dipunginakaken, amargi cariyosipun menika babad kadewatan, pramila tembang kedah dipunjumbuhaken kaliyan wataking paraga tari saha adheganipun.

Kesenian grasak menika kesenian ingkang *fleksibel*, saben kesenian grasak ingkang sampun pentas wonten pundi – pundi, dados saged ngginakaken tema, cariyos, tembang, seni beksan saha struktur iringan menapa kemawon, mliginipun kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika mesthi ngginakaken tembang – tembang ingkang gadhahi makna kangge pamirsa ingkang sami mirsani, makna sedaya tembang ingkang dipunginakaken wonten ing salebeting kesenian grasak inggih menika supados para manungsa menika mangertos watak – wataking manungsa ingkang gesang ing alam donya menika wonten 2 jinis, inggih menika wataking manungsa ingkang becik kaliyan wataking manungsa ingkang ala. Para manungsa saged mirsani watak ingkang becik menika kagambaraken wonten ing watakipun Bathara Wisnu, dene watak manungsa ingkang ala, sakarepipun piyambak, nantang dhateng sinten kemawon kagambaraken watakipun Bathari Durga. Saking pagelaran kesenian grasak menika sageda para pamiarsa milih utawi nuladhani watak ingkang becik kados Bathara Wisnu ingkang gandrung kaliyan alam, boten ngrisak alam saha paring katentreman dhateng sinten kemawon. Kejawi kangge gegambaran wataking manungsa, tembang – tembang iringan kesenian grasak tema alam lingkungan menika ugi kangge pangeling – eling saha pangajak dhateng para manungsa supados boten gadhah watak ingkang serakah, sakarepipun piyambak, ananging dados manungsa kedah gadhah sipat sabar, prihatinipun ageng (betah melek

bengi) saha nyambut damel kanthi saestu. Kanthi watak ingkang becik kalawau, manungsa saged mulya, tentrem gesang ing jagad menika, sandhang pangan sarwa kacekapan.

Sedaya tetembangan kalawau, ugi ngejak dhateng para manungsa supados tansah njagi isining alam sae menika tetanduran, sumbering tirta, kekayon lan sapanunggalanipun. Sedaya kedah dipungulawentah saha dipunlestantunaken kanthi saestu, boten malah dipunrisak. Awit menawi alam sampun risak, lajeng kedadosan *eksploitasi* alam, sumbering pagesangan manungsa bakal sirna, manungsa boten saged malih ngginakaken asiling alam. Pramila, sumangga para manungsa sareng – sareng njagi, nglestantunaken, nggulawentah isining alam kanthi saestu, supados alam boten risak kanthi aglis utawi cepet saha migunani tumraping pagesangan manungsa.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Saking asiling panaliten saha pirembagan ingkang sampun kaandharaken kanthi gamblang ing ngajeng, pramila panaliti saged mendhet dudutan bilih,

1. Kesenian grasak menika madeg wiwit taun 2003, ingkang ngrintis menika Bapak Timbul minangka ketua paguyuban Lumaras Budaya. Kesenian grasak menika saking kesenian campur bawur, kesenian campur bawur (raja, piyayi, alusan, cakil, kethek saha butanipun). Amargi seni beksan paraga buta langkung gampang tinimbang paraga sanesipun saha larenipun samenika kanton sekedhik, pramila dening Pak Timbul dipunpendhet buta – butanipun kemawon, lajeng dipunparingi nami Grasak. Saged dipunwastani kesenian grasak amargi kesenian menika ingkang nari wujudipun buta – buta kanthi seni beksanipun namung gedrugan, boten saged alus, kasar, bedhigasan, brangasan. Kesenian grasak menika kesenian ingkang *fleksibel*. Kesenian grasak menika wonten 2 jinis inggih menika grasak kontemporer kaliyan grasak klasik. Perangan ingkang mbedakaken menika saking ageman-rias, seni beksan, tembang iringan saha pirantos iringanipun. Kesenian grasak menawi pentas sipatipun pribadi kedah ngginakaken sesajen ingkang komplit. Dampak boten ngginakaken sajen menika salah satunggaling anggota paguyuban kesurupan.

2. Kesenian grasak sampun nate dados juwara II Karnaval Solo, juwara I Karnaval Solo. Kesenian grasak menika dipuntanggap wonten ing adicara bebas, antawisipun khitanan, merti dhusun, sukuran nazar, pitulasan saha manten.
3. Pagelaran Grasak Tema Alam Lingkungan kalebet kesenian grasak kontemporer, ngginakaken cariyos babad kadewatan (Wisnu Vs Durga). Salah satungaling perangan kesenian grasak inggih menika Tembang iringan, tembang ingkang dipunginakaken awujud tembang macapat Pangkur Laras Pelog Pathet Nem, Tembang Mijil Gagad Waspa, Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang saha Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang. Ngginakaken tembang macapat kangge nglestantunaken tembang Jawi supados boten ical, sejatosipun ngginakaken tembang macapat sanesipun saged, ananging wonten samenika tembang macapat ingkang jumbuh kaliyan cariyos adheganipun tembang – tembang ing nginggil kasebat.
4. Dene makna ingkang saged dipunpendhet saking sedaya tembang iringan inggih menika kangge pangeling – eling saha gegambaran dhateng para manungsa ing jagad pertiwi menawi alam boten dipunjagi saestu, pramila saged tuwuh tandha – tandha risaking alam ingkang saged nuwuhaken prahara ing madyaning pagesangan, amargi polah tingkahe manungsa ingkang gadhah watak ala, wonten ing pagelaran kesenian grasak menika kagambaraken paraga Bathari Durga. Pejabat – pejabat utawi *atasan* menika ngutus *bawahan*ipun (para wadyabala) kangge ngrisak isining alam, dene manungsa ingkang boten mangertos menapa – menapa bakal urip sengsara, sami tilar donya amargi polahing tiyang – tiyang nginggil ingkang namung badhe nguwasani alam ing

jagad menika. Polahing manungsa ingkang sami kekejer badhe nguwasani isining alam kalawau, namung saged dipuncegah marang Gusti Kang Maha Tunggal, awit Gusti menika Maha Panguwasaning Alam ingkang saged paring katentreman tumrapping alam saha para manungsa, sae menika saking panjenenganipun menapa dene ngutus malaikatipun (Bathara Wisnu). Para manungsa saged gesang kanthi tentrem sanadyan alam menika sampun risak, menawi manungsa kersa prihatos, gadhah watak sabar narima menapa kemawon, nyambut damel kanthi saestu saha nyuwun pitulunganing Gusti.

5. Tembang iringan, seni beksan saha struktur iringan wonten ing salebeting kesenian grasak nggadhahi gegayutan antawisipun setunggal perangan kaliyan perangan sanesipun, saged ketingal bilih tembang iringan menika kangge nyariosaken seni beksanipun supados langkung cetha, seni beksan ugi boten saged ucul saking struktur iringanipun ingkang saged damel gregeting kahanan nalika nari, ananging struktur iringan menika kedah njumbuhaken kaliyan wataking, wosipun, *temponipun* tembang supados saged jumbuh saha boten blero.
6. Saben kesenian grasak ingkang sampun pentas wonten pundi – pundi, mliginipun kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika mesthi ngginakaken tembang – tembang ingkang gadhahi makna kangge pamirsa ingkang sami mirsani, makna sedaya tembang ingkang dipunginakaken wonten ing salebeting kesenian grasak inggih menika supados para manungsa menika mangertos watak – wataking manungsa ingkang gesang ing alam donya menika wonten 2 jinis, inggih menika wataking manungsa

becik kaliyan wataking manungsa ala. Para manungsa saged mirsani saha nuladhani watak ingkang becik menika kagambaraken wonten ing watakipun Bathara Wisnu, dene watak manungsa ingkang ala, sakarepipun piyambak, nantang dhateng sinten kemawon kagambaraken watakipun Bathari Durga. Saking pagelaran kesenian grasak menika sageda para pamiarsa milih utawi nuladhani watak ingkang becik kados Bathara Wisnu ingkang gandrung kaliyan alam, boten ngrisak alam saha paring katentreman dhateng sinten kemawon.

B. Pamrayogi

Saking asiling panaliten menika, panaliti ngraos bilih taksih kathah kekiranganipun anggenipun nyerat saha nindakaken panaliten. Pramila, panaliti nyuwun agenging manah dhateng pamaos supados saged paring sumbang surung arupi pamrayogi menapa dene kritik kangge hanyengkuyung seratan saha panaliten menika.

Panaliti paring pamrayogi dhumateng Paguyuban Kesenian Grasak “Lumaras Budaya” supados kesenian grasak menika dipunrembaka malih kanthi *inovasi*, *variasi* enggal saha *durasi* wekdalipun anggenipun pentas dipuntambah boten namung setengah jam, supados *animo* masarakat kangge mirsani kesenian grasak saged kathah saha pamirsa saged mangertos perangan kesenian grasak saking cariyosipun, tembang iringan, seni beksan saha ageman-rias. Awit menawi dipuntingali saking sedaya perangan kalawau, kesenian grasak menika kalebet kesenian enggal ingkang unik saha beda kaliyan kesenian sanesipun.

DAFTAR PUSTAKA

- Endraswara, Suwardi. 2006. *Metode, Teori, Teknik Penelitian Kebudayaan*. Yogyakarta : Pustaka Widyatama.
- _____. 2009. *Metodologi Penelitian Folklor (Konsep, Teori dan Aplikasi)*. Yogyakarta : Media Pressindo.
- _____. 2010. *Tuntunan Tembang Jawa*. Yogyakarta : Lumbung Ilmu.
- _____. 2010. *Folklor Jawa (Macam, Bentuk dan Nilainya)*. Jakarta : Penaku.
- _____. 2011. *Metodologi Penelitian Tradisi Lisan*. Yogyakarta : Kanwa Publisher.
- Koentjaraningrat. 1974. *Kebudayaan, Mentalitet dan Pembangunan*. Jakarta : PT Gramedia.
- Majalah Berita Daerah “ Suara Gemilang “ (volume 14 No. 9 September-Oktober 2011, hal. 22-23 rubrik *Wisata dan Budaya*) kanthi irah – irahan “*Festival (Kesenian) Komunitas Lima Gunung Ke-X Menggelar Tembang Kautaman*”
- Maryaeni. 2005. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Jakarta : Bumi Aksara.
- Poerwadarminta, W J S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen Batavia : J. B. Wolters Uitgevers Maatschappij.
- _____. 1966. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta : Balai Pustaka.
- Purwadi. 2009. *Sejarah Sastra Jawa Klasik*. Yogyakarta : Panji Pustaka.

- Pratiwi, Ari. 2011. *Kearifan Lokal dan Fungsi Kesenian Rodat di Desa Bateh, Kecamatan Candimulyo, Kabupaten Magelang, Jawa Tengah*. Skripsi S1. Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Saputra, Karsono. 2010. *Sekar Macapat*. Jakarta : Wedatama Widya Sastra.
- Spradley, James P. 1997. *Metode Etnografi*. Yogyakarta : PT. Tiara Wacana Yogya.
- Susantina, Sukatmi. 2009. *Tembang Macapat*. Yogyakarta : Panji Pustaka.
- Suwarna. 2009. *Bahasa Pewara*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar.
- TIM MK. Apresiasi Seni. 2005. *Diktat Mata Kuliah Apresiasi Seni*. Yogyakarta : FBS UNY.
- Yoeti, Oka A. 1985. *Budaya Tradisional yang Nyaris Punah*. Departemen Pendidikan dan Kebudayaan : Proyek Penulisan dan Penerbitan Buku/Majalah.

LAMPIRAN

Lampiran 1

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 01 (CLOP 01)

Dinten/Surya kaping : Setu - Minggu/ 2-3 November 2012

Wekdal : 08.00 - paripurna

Panggenan : Paguyuban Seni Lumaras Budaya Petung Kidul, Pakis,
Magelang (Dalemipun Bapak Timbul)

Topik : Deskripsi Panggenan Panaliten Dhusun Petung Kidul saha
Paguyuban Seni Grasak Lumaras Budaya

Deskripsi Lokasi Dhusun Petung Kidul saha Peta Denah Paguyuban Seni Grasak “Lumaras Budaya”

A. Deskripsi Panggenan Panaliten “Dhusun Petung Kidul”

Dhusun Petung Kidul minangka salah satunggaling dhusun potensi bambu saha potensi tradhisi. Dhusun Petung Kidul menika nggadhahi seni budaya ingkang inggil saha sampun kondhang wonten ing masarakat sakiwa tengenipun, saha misuwur wonten ing tingkat Kecamatan. Dhusun Petung Kidul menika kondhang amargi prestasinipun babagan seni budaya sampun kathah dipunraih, dhusun Petung Kidul menika asring makili *event – event* utawi acara wonten ing Kabupaten Magelang kaliyan karnaval Solo. Kejawi babagan kesenian, dhusun Petung Kidul menika ugi nggadhahi kegiatan budaya ing antawisipun inggih menika upacara ritual sandranan bendungan saha pagelaran wayang kulit kangge merti dhusun. Wondene samenika gegambaran Dhusun Petung Kidul menawi dipuntingali saking :

1. Letak saha Wilayah

Dusun petung kidul dumunung ing lereng Gunung Merbabu ing 700 mdpl sanginggilipun permukaan laut. Kondisi strategis saking geografis minangka salah satunggaling jalur utami tumuju taman nasional gunung merbabu saha merapi kanthi watesan wilayah sarta wiyaripun kados mekaten :

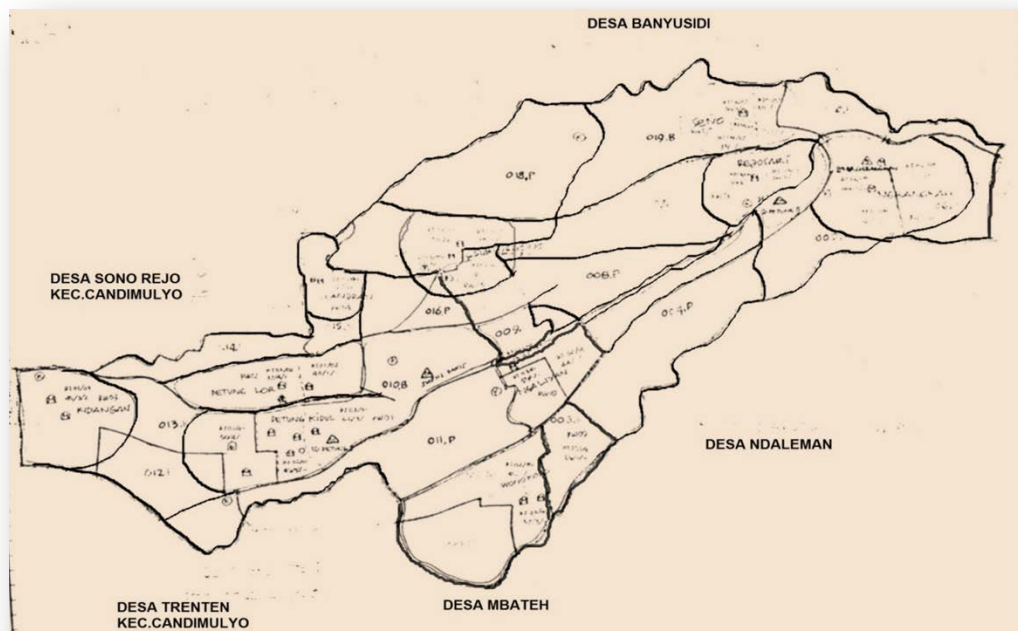
A. Watesan Wilayah

Sisih Lor	: Dhusun Petung Lor
Sisih Kidul	: Dhusun Banjaran
Sisih Kulon	: Dhusun Kidangan
Sisih Wetan	: Dhusun Ngaliyan

B. Luas Wilayah

Luas wilayah dhusun Petung Kidul 4567 ha kaperang dados 3 RT saha 1 RW

PETA DENAH DESA PETUNG

2. Kahanan Siti

Kahanan siti ing dhusun Petung Kidul menika kalebet sabin - sabin tegalan utawi kebon pekarangan utawi siti ingkang sampun dipunbangun. Kahanan siti

rata – rata saking asiling tani ingkang dipunrembaka kanthi media siti sabin, siti tegalan cekap sae.

3. Aksibilitas

Sarana perhubungan wonten dhusun petung kidul menika sampun cekap kaliyan kabetahan inggih menika mergi ingkang nggayutaken kaliyan mergi sanesipun menika layak dipun-ginakaken.

4. Pendhudhuk

Cacahipun pendhudhuk dhusun petung kidul ing pertengahan taun 2011 menika 650 jiwa.

5. Padamelan

Masarakat petung kidul menika nyambut damel 62 % dados tani, 32 % dados buruh bangunan saha 20 % pns guru.

6. Pendhidhikan

Ing dhusun petung kidul menika wonten sarana pendhidhikan formil inggih menika 1 taman kanak – kanak, 2 sekolah dasar saha 1 sekolah menengah pertama. Dene pendhidhikan non formil kangge masarakat sakiwa tengenipun wonten pondok pesantren, sanggar padepokan.

7. Agami

Warga petung kidul agaminipun Islam saha Khatolik.

8. Kasarasan

Sarana kangge nyengkuyung kasarasan ing dhusun petung kidul menika arupi posyandu saha bidhan desa ingkang biyantu masarakat petung kidul babagan kasarasan.

9. Kegiatan

Dhusun petung kidul menika nggadhahi aktifitas seni budaya ingkang sampun cekap misuwur wonten ing sakiwa tengenipun dhusun menapa dene wonten ing tingkat – tingkat Kecamatan saha Nasional. Kegiatan para warga dhusun petung kidul menika antawisipun inggih menika

- Nyadran Bendungan

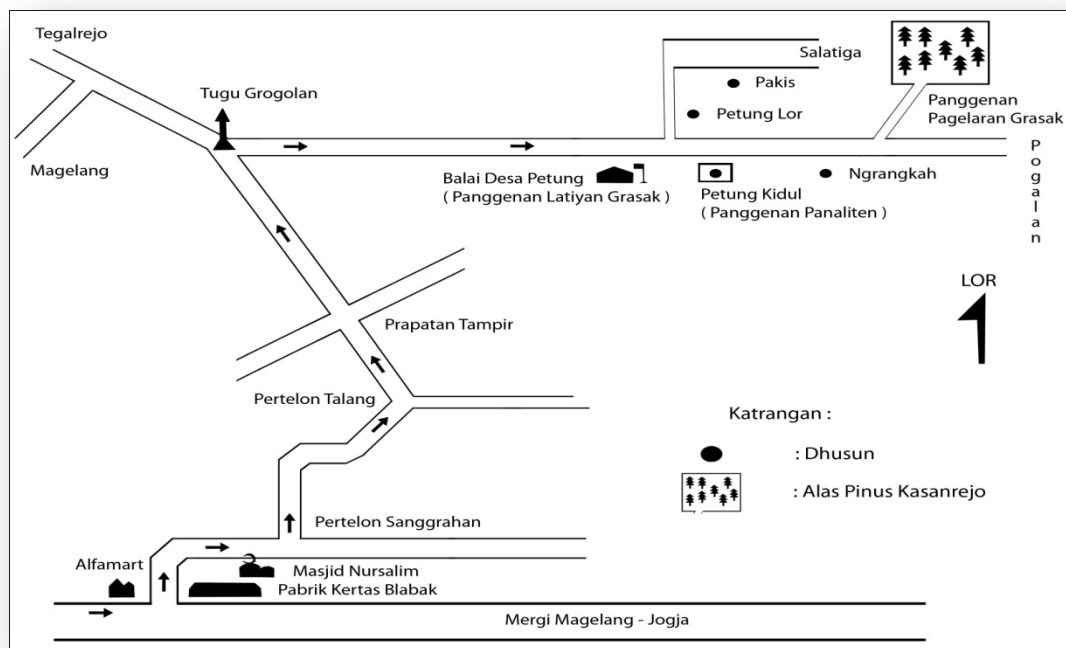

- Wayang Kulit (merti dhusun)
- Kesenian Grasak, kesenian menika sampun juwara wonten ing tingkat pundi – pundi antawisipun inggih menika juwara tingkat kecamatan, tropi bupati, juwara 2 Solo Carnival, Juara 1 Tropi Karnaval Wayang Solo.

B. Deskripsi Panggenan Panaliten “Paguyuban Seni Grasak Lumaras Budaya”

Paguyuban Seni Grasak “Lumaras Budaya” menika saking Dhusun Petung Kidul, Kecamatan Pakis, Kabupaten Magelang. Asal muasalipun kesenian grasak menika inggih pisanan saking Paguyuban Lumaras Budaya menika. Dene Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika manggen wonten ing dalemipun Bapak Timbul minangka Ketua Paguyuban. Dalemipun Bapak Timbul menika manggen wonten ing jejeripun Balai Desa Petung. Dalemipun Bapak Timbul menika ingkang dados *basecamp*ipun para seniman Lumaras Budaya kangge rembagan, kangge rias ugi kangge kempal persiapan menawi badhe pentas – pentas. Sedaya *aktivitas* menika pusatipun wonten ing dalemipun Bapak Timbul. Dene kangge latihan seni grasak menika wonten ing Balai Desa Petung, ingkang manggen wonten ing satengahipun desa. Menapa boten latihan wonten ing dalemipun bapak Timbul? Amargi dalemipun bapak Timbul menika namung kangge kempal, rerembagan, kangge nyimpen gamelan utawi pirantos musikipun saha ageman, lajeng namung kangge persiapan nalika badhe pentas utawi riasan. Samenika denah panggenan Paguyuban Seni Grasak Lumaras Budaya,

PETA DENAH PANGGENAN PANALITEN
PAGUYUBAN SENI GRASAK LUMARAS BUDAYA

Dalemipun Bapak Timbul menika kagolong unik saha saged kangge sinten kemawon ingkang badhe sowan dhateng mriku (*bebas*), awit *basecamp* kasebat asring kangge kempal para seniman saking pundi – pundi, kados ta seniman saking Sumber Tutup Dukun Muntilan, Merapi, Merbabu, Andhong, Sindoro lan sapiturutipun. Temtunipun para seniman kasebat ugi ngadhahi paguyuban piyambak – piyambak, saha kesenianipun nggih ugi mawarni – warni jinisipun. Para seniman ndesa kasebat asring kempal manunggal, rerembagan kangge *sharing* utawi tuker pamanggih, kangge ngregengaken kesenian – kesenian tradhisional samenika, supados kesenian tradhisional menika boten ical, saged dipunuri – uri malih dening masarakat.

PAGUYUBAN SENI GRASAK LUMARAS BUDAYA

Wonten ing Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika kajawi wonten kesenian Grasak, ugi wonten kesenian Soreng, Topeng Ireng, Kuda Lumping saha Warok Bocah. Sedaya kesenian kalawau menika dipuncipta piyambak dening seniman – seniman saking Dhusun Petung Kidul, ingkang manunggal wonten ing Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika. Regengipun Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika awit pak kadhusipun inggih menika Mas Agus ingkang taksih anem, ndherek nyengkuyung paguyuban kasebat. Dados paguyuban kasebat saged maju kaliyan lestantun ngantos dumugi samenika.

Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika dipunketuai dening Bapak Timbul, sesepuhipun utawi penasehatipun Bapak Kuwat, tata seni beksanipun Mas Nuryanto, tata iringanipun Mas Agus, tata ageman-rias Bapak Haryadi, koordinator paraga tari Bapak Sukardi, ngonsep tema Bapak Triyono. Wonten ing salebeting Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika sampun wonten tugas utawi kaprigelan piyambak – piyambak miturut bidhangipun. Inggang anggota

sanesipun menika namung mbiyantu menawi wonten ingkang dipunbetahaken nalika latiyen kaliyan badhe pentas. Ancasipun dipunbentuk Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika kangge :

1. Nyengkuyung saha kangge mangertosi bilih seni budaya menika wigatos sanget.
2. Ngapresiasi seni budaya sesarengan.
3. Nyiptakaken sedaya kreativitas seni budaya.
4. Nedahaken peranserta wonten ing salebeting seni budaya tingkat lokal, regional menapa dene tingkat global.
5. Nglesztunaken seni budaya Jawi.
6. Mekaraken saha nepangaken babagan seni budaya wonten ing lare alit menapa dene lare anem kanthi regenerasi.
7. Minangka wadhah kesenian Merbabu.
8. Mekaraken Dhusun Potensi Seni Budaya.
9. Kangge ngraketaken pasedherekan, sae menika antawisipun seniman – seniman menapa dene masarakat sakiwa tengenipun.

Cathethan refleksi 01

1. Dhusun Petung Kidul menika dumunung wonten ing lereng Merbabu, Dhusun Petung Kidul minangka salah satunggaling dhusun potensi bambu saha potensi tradhisi.
2. Cacahipun pendhudhuk Petung Kidul wonten 650 Jiwa. Saperangan ageng masarakat petung kidul menika padamelan saben dintenipun dados tani, agaminipun Islam kaliyan Khatolik, sarana pendhidhikan formil inggih menika 1 taman kanak – kanak, 2 sekolah dasar saha 1 sekolah menengah pertama. Dene pendhidhikan non formil kangge masarakat sakiwa tengenipun wonten pondok pesantren, sanggar padepokan.
3. Kegiatan para warga dhusun Petung Kidul menika antawisipun inggih menika Nyadran Bendungan, Wayang Kulit (mertu dhusun), Paguyuban Lumaras Budaya salah satunggalingipun inggih menika Kesenian Grasak, kesenian menika

juwara tingkat kecamatan, juwara 2 Solo Carnival, Juara 1 Tropi Karnaval Solo.

3. Paguyuban Lumaras Budaya manggen wonten ing dalemipun Bapak Timbul, samenika minangka ketua paguyuban kasebat, paguyuban lumaras budaya kangge kempal para seniman saking pundi – pundi, kangge rias, nyimpen gamelan dados *basecamp*ipun para anggota paguyuban.
4. paguyuban lumaras budaya menika wonten 5 kesenian inggih menika soreng, topeng ireng, kuda lumping, grasak saha warok bocah.
5. Ancasipun dipunbentuk Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika kangge nyengkuyung saha kangge mangertosi bilih seni budaya menika wigatos sanget, ngapresiasi seni budaya sesarengan, nyiptakaken sedaya kreativitas seni budaya, nedahaken peranserta wonten ing salebeting seni budaya tingkat lokal, regional menapa dene tingkat global, nglectantunaken seni budaya Jawi, mekaraken saha nepangaken babagan seni budaya wonten ing lare alit menapa dene lare anem kanthi regenerasi, minangka wadhah kesenian Merbabu, mekaraken Dhusun Potensi Seni Budaya, kangge ngraketaken pasedherekan, sae menika antawisipun seniman – seniman menapa dene masarakat sakiwa tengenipun.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 02 (CLOP 02)

Dinten/ Surya kaping : Minggu/ 4 November 2012

Wekdal : 10.00 – paripurna

Panggenan : Paguyuban Lumaras Budaya

Topik : Sejarahhipun Kesenian Grasak

Sejarahipun Kesenian Grasak

Kesenian Grasak menika madeg sampun sewelas taunan, amargi kesenian grasak menika wiwit taun 2003. Kesenian Grasak menika saking Paguyuban Lumaras Budaya, dhusun Petung Kidul, Pakis, Magelang dipuncipta dening panjenenganipun Bapak Timbul minangka ketua paguyubanipun. Dene paguyuban menika sampun madeg dangu wiwit saking suwargi Pak Darmo minangka tiyang sepuhipun Pak Timbul, rikala taun 60an. Lajeng Pak Darmo menika tilar donya, paguyuban dipunserahaken saha dipunlajengaken kaliyan Bapak Timbul. Paguyuban Lumaras Budaya menika asal usulipun saking nama Mbah Petung Lumaras, Mbah Petung Lumaras menika minangka seniman saking Solo ingkang ngembara saha manggen ing dhusun Petung Kidul, lajeng ndherek ngrungkebi saha paring berkah dhateng paguyuban kasebat. Dene sasampunipun mbah Petung Lumaras menika tilar donya, lajeng kangge ngenang jasanipun saha supados paguyuban kasebat saged regeng, gayeng saha pikantuk berkahipun mbah Lumaras Budaya menika Bapak Darmo ngginakaken naminipun Lumaras. Dados supados sedaya kesenian wonten ing salebeting Paguyuban Lumaras Budaya menika saged lestantun, greget, saha saged laras boten ngaya. Jinising kesenian ing salebeting paguyuban Lumaras Budaya menika awujud Soreng, Topeng Ireng, Grasak saha Warok Bocah.

Asal usulipun kesenian Grasak menika saking kesenian campur bawur, kesenian campur bawur menika tegesipun kesenian ingkang paraga tarinipun campuran wonten rajanipun, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan butanipun. Kesenian campur ugi nyariosaken babagan wayang uwong ananging paraganipun campur utawi kathah jinisipun. Lajeng kaliyan Bapak Timbul dipunpendhet buta – butanipun kemawon, amargi lare – larenipun menika sampun boten kathah kados rumiyin. Sedaya buta ingkang nari kasebat dipunwastani Grasak, amargi bapak timbul gadhah pangangen - angen wataking buta menika greget semangat, brangasan, bedhigasan, boten saged alus. Awit saking pamanggihipun Bapak Timbul kasebat, pramila Pak Timbul saged maringi nami kesenian Grasak. Ancasipun dipundamel kesenian grasak menika boten damel napa – napa ananging namung kangge hiburan kemawon, awit bibar joget tiyang satus kok lajeng namung kalih dasa buta kemawon. Dene cariyosipun kesenian grasak menika methil saking cariyosipun wayang uwong, amargi sedaya ageman-rias, seni beksanipun menika kados wayang uwong. Paraga ingkang nari grasak menika boten katemtokaken, saged dipuntambahi saged dipunkirangi, sejatosipun langkung kathah menika langkung sae amargi tambah gayeng, rame. Grasak menika saged pentas namung 3 tiyang, saged 5 tiyang, saged ugi 100 tiyang menika mirsani larenipun, acaranipun menapa, wonten pundi, panyuwunanipun tiyang ingkang nanggap saha temanipun. Paraga ingkang nari grasak menika sedaya sampun boten sekolah, padamelan saben dintenipun menika wiraswasta. Dados kesenian grasak menika *fleksibel* utawi laras kemawon, boten ngaya wara.

Kesenian Grasak menika rumiyin pisanan pentas wonten ing Solo Carnival, dados kesenian Grasak menika dados icon kangge makili Kota Magelang kangge ndherek karnaval wonten ing Solo. Lajeng konsep ingkang dipundamel Pak Timbul menika ngginakaken konsep kontemporer, awit dipunpirsani saking ageman ngginakaken merang, damen, klaras lan sapiturutipun, dene saking riasan ngginakaken cet, gerak menika bebas dipundamel piyambak ananging tetep rampak utawi sami, dene gamelanipun ngginakaken bendhe cacahipun 10, bedhug cacahipun 3. Cacahipun ingkang nari grasak menika wonten satus buta. Konsep

ingkang dipundamel pak Timbul menika awur – awuran kemawon, amargi pak Timbul mangertos bilih sainganipun menika kathah sanget, dados kontemporer awur – awuran ananging malah dados juwara II kaping pisanan ndherek karnaval. Lajeng kaping kalhipun ndherek karnaval Solo malih pikantuk juwara I. Ngantos dumugi samenika grasak menika taksih kondhang ing kalangan masarakat sakiwa tengenipun saha ing lingkup Magelang. Kesenian Grasak menika sampun nate pentas wonten ing luwar kota, antawisipun Jakarta, Solo, Jogja, Surabaya. Dene wonten ing adicara tanggapan biyasa menika nate pentas ing adicara supitan, pitulasan, merti dhusun, manten saha sukuran nazar. Kesenian Grasak menika bebas dipuntanggap wonten ing adicara menapa kemawon. Kesenian grasak menika durasinipun namung setengah jam, dene menawi wonten ingkang nanggap menika milih setunggal paket wekdalipun saged ngantos setunggal dinten, setunggal paket menika wonten tigang kesenian antawisipun grasak, topeng iring kaliyan warok bocah.

Kesenian Grasak menika wonten kalih jinisipun saged grasak kontemporer saha saged grasak klasik, miturut kabetahan ingkang nanggap, kahananipun, adicaranipun menapa saha larenipun wonten menapa boten. Ananging tetep dipunusahakaken ndherek panyuwunanipun tiyang ingkang nanggap kesenian grasak kasebat. Grasak kontemporer kaliyan grasak klasik menika ingkang pakem utawi sami menika namung cariyosipun ingkang mendhet saking cariyos wayang tiyang. Dene ingkang mbedakaken menika dipunpirsani saking :

- Grasak Kontemporer : Ageman-rias (suket – suket saha ngginakaken cet utawi *body painting*), Seni beksanipun (dipundamel, dipunreka piyambak supados boten monoton), Tembang saha pirantos iringan (tembang iringanipun saged ngginakaken sanes macapat, saged ngginakaken tembang basa Indonesia, dene pirantos iringanipun menika saged dipunkolaborasi pirantos modern kaliyan pirantos tradhisional supados tambah gayeng, saged ugi iringanipun ngginakaken thuthuk utawi ingkang dipunsebat acapella), tuladhanipun grasak kontemporer ingkang sampun nate pentas antawisipun Grasak sarung, grasak acapella, grasak tema alam lingkungan. (Wisnu Vs Durga).

- Grasak Klasik : Ageman-rias (ageman prasaja pepak kados wayang tiyang, rias ngginakaken *makeup* saha topeng), Seni beksanipun (miturut gerak pakeman ingkang sampun wonten namung dipunmekaraken sekedhik), Tembang saha pirantos iringan (tembang iringanipun ngginakaken macapat, dene pirantos iringanipun menika ngginakaken gamelan pakeman antawisipun saron, demung, gong, bendhe, tuladhanipun grasak klasik ingkang sampun nate pentas antawisipun rampak kurawa, blindren (buta – buta ingkang saweg dipunlatih dening cakil).

Saben pentas kesenian grasak utawi kesenian sanes – sanesipun ing paguyuban Lumaras Budaya menika ngginakaken sajen menawi pentasipun sipatipun pribadi, dene menawi pentasipun sipatipun sareng – sareng utawi rame boten ngginakaken sajen. Ubarampe kedah komplit, menawi boten komplit paraga ingkang nari utawi saged anggota paguyuban Lumaras Budaya kesurupan, dene kangge nambani anggenipun kesurupan kedah dipunpadosaken menapa ingkang dados panyuwunanipun dhayang utawi seniman ingkang nyurupi kasebat. Tuladhanipun “*iki kok ana sing kurang?*” Kaliyan nedahaken ubarampe menapa ingkang kirang, lajeng anggota sanesipun medal madosaken ubarampe ingkang kirang kasebat.

Cathetan Refleksi 02

1. Paguyuban Lumaras Budaya wiwit taun 60an, dipuadegaken dening Bapak Darmo, lajeng dipunterasaken dening Bapak Timbul. Dene Kesenian Grasak menika wiwit taun 2003 ingkang ngrintis Bapak Timbul.
2. Asal usulipun kesenian grasak saking kesenian campur bawur inggih menika wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek saha butanipun. Dening Pak Timbul dipunpendhet butanipun kemawon amargi larenipun kantun sekedhik, lajeng dipunparingi nama grasak. Grasak ateges bedhigasan, boten saged alus anggenipun tumindak.

3. Cariyos kesenian grasak menika methil saking cariyos wayang tiyang, paraga ingkang nari saged 3, saged 5 saged 20 saged ugi 100, awit kesenian grasak menika kesenian ingkang *fleksibel* boten ngaya wara.
4. Kesenian grasak menika durasinipun setengah jam, sampun nate pentas wonten ing luwar kitha antawisipun Jakarta, Solo, Surabaya, Jogjakarta. Dene wonten ing tanggapan biyasa menika sampun nate pentas wonten acara manten, mertu dhusun, pitulasan, sukuran nazar saha khitanan.
5. Kesenian grasak wonten 2 jinis inggih menika kontemporer saha klasik. Kontemporer menika sedaya dipunreka, dipundamel piyambak, saged dipuewahi miturut *kreativitas*. Dene klasik menika sampun wonten namung kantung nirokaken, boten saged dipunewah – ewahi.
6. Kesenian garsak nalika saben pentas ingkang sipatipun pribadi menika kedah ngginakaken sajen, ananging menawi pentasipun sipatipun rame – rame, sareng – sareng boten ngginakaken sajen boten dados menapa.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 03 (CLOP 03)

Dinten/ Surya kaping : Minggu/ 18 November 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Dalemipun Bapak Triyono

Topik : Nemtokaken Konsep Tema, Cariyos saha Adegan
Kesenian Grasak

Nemtokaken Konsep Tema, Cariyos saha Adegan Kesenian Grasak

Nalika grasak menika badhe pentas temtunipun kedah nemtokaken tema saha konsep cariyosipun, amargi kesenian grasak menika kesenian ingkang saben pentas menika ngginakaken konsep – konsep ingkang beda supados saged paring amanat werni – werni kangge pamiarsa ingkang mirsani. Awit saking menika, kula, Mas Agus sowan ing dalemipun Pak Tri kangge pirembagan konsep saha tema menapa ingkang badhe dipunginakaken. Pak Triyono menika salah satunggaling anggota paguyuban Lumaras Budaya ingkang dados penganggit tembang saha konsep tema sarta cariyosipun. Lajeng teras kemawon langsung pirembagan babagan konsep temanipun. Pak Tri menika kalawingi sampun gadhah pangangen – angen bilih benjing konsep tema ingkang dipunginakaken menika Alam Lingkungan. Lha lajeng kula nyuwun pirsu, *“Menapa kok temanipun saged alam lingkungan, Pak?”* Pak Tri mangsuli *“Awit tema alam lingkungan kuwi gampang ditangkep marang sapa wae termsuke penontone. Lha seka kono aku duwe pepenginan sesuk kuwi temane alam lingkungan. Terus cerita karo paraga sing nari kuwi jupuk seka wayang. Grasak lak seni sing cerita karo tokohe jupuk seka cerita wayang, nduk. Lha sesuk geri nentoke panggone, tembange, gamelan apa sing arep dinggo.”* Saking ngendikanipun Pak Tri kalawau, kula kaliyan mas Agus sarujuk. Lajeng kula nyuwun pirsu malih, *“Lajeng cariyosipun menika badhe mendhet menapa pak? Tokohipun sinten*

kemawon?” Pak Tri mangsuli “Lha critane jupuk seka Babad Kadewan wae. Kuwi mengko isine ben trep karo temane alam lingkungan, terus tokohe jupuk Durga karo Wisnu. Durga sing dadi dewa pengrusak alam kanthi ngutus wadyabala lumantar Joromoyo tangan tengene Durga. Durga kuwi duwe pangajab alam iki kareben rusak banjur manungsa ki padha mati, alam isa dikuwasani marang durga. Sang Hyang mangertos banjur Sang Hyang ora trima kok alame dirusak koyo mengkono, banjur Sang Hyang ngutus Dewa Wisnu mandhap supaya ngusir, mbrantas buta – buta mau ben alam ora dirusak meneh karo buta kongkonane Durga lan manungsa bisa urip makmur, rahayu wilujeng”. Mekaten ingkang dipungendikaken dening Pak Triyono.

Lajeng kula, pak tri kaliyan mas agus mendhet dudutan bilih tema kangge pagelaran grasak benjing mendhet tema alam lingkungan, ingkang cariyosipun menika mendhet babad kadewan ingkang para utaminipun Wisnu kaliyan Durga, lajeng ingkang mesthi saha titikannipun grasak menika lak inggih buta – butanipun. Dados butanipun menika dipunperang dados 2, antawisipun wadya bala ageng kaliyan wadya bala alit (kroco). Awit menika perang antawisipun Durga kanthi ngutus wadya bala buta kaliyan Dewa Wisnu, pramila dipunpendhet irah – irahan “Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)”.

Gambar 3.1 Pak Tri medharaken konsep tema saha cariyos kesenian Grasak

Pirembagan salajengipun inggih menika ngrembag babagan adegan per adeganipun kadospundi. Pak Tri ngendika bilih adegane wonten 4 inggih menika :

1. - *Durga metu karo anak buahe yaiku wadyabala cilik (Kroco)*

- *Wadyabala gedhe metu*

- *durga ngadeg neng ngarepe para wadyabala cilik ro gedhe sing padha*

njagong nyembah durga. Durga kongkon wadyabala kabeh mau lumantar

Joromoyo (tangan tengene Durga) supaya ngrusak alam

2. - *Joromoyo mimpin nalika arep budhal ngrusak alam*

- *Para wadya bala padha ngrusak alam*

Gambar 3.2 Mas Nur paring tuladha nalika Joromoyo mbidhalaken wadyabala

3. - *Dewa wisnu metu seka kahyangane*

- *Banjur perang antarane dewa wisnu karo para wadyabala utusaning Dewi*

Durga

Gambar 3.3 Pak Tri paring tuladha adhegan mandhapipun Dewa Wisnu saking kahyangan, mbekta cupu isi Tirta Kamandanu

4. - Durga karo wadyabala bali neng khayangane amerga kalah perang karo

Dewa Wisnu

Sasampunipun Pak Tri ngandharaken ing nginggil, pramila nemtokaken paraga utaminipun ingkang dados Dewa Wisnu menika Edi Dhemes, lajeng ingkang dados Dewi Durga menika pikantuk rekomendasi saha usulan saking Pak Tri kaliyan anggota paguyuban menawi ingkang dados durga menika kula piyambak minangka panaliti, ngendikanipun Pak Tri, Mas Agus menika sami “yo ben lek nliti grasak kanggo skripsi iki, mbak linda isa ngrasake dhewe melu nari ning kesenian karo ngerti tenanan apa sing dikarepake.” Lajeng ingkang dados Joromoyo (tangan tengen Durga) menika Bapak Kardi. Ingkang dados wadyabala ageng klompoke Joromoyo menika wonten 3 buta, dene ingkang dados wadyabala alit menika wonten 5 buta.

Cathetan Refleksi 03

1. Tema ingkang dipunginakaken inggih menika tema alam lingkungan, amargi gampil dipuntangkep dening pamiarsa ingkang mirsani.
2. Cariyosipun mendhet babad kadewatan, kanthi paraga utami Wisnu, Durga saha Joromoyo.

3. Adhegan kaping pisan durga mandhap saking kahyangan gondomayit, lajeng ngutus Joromoyo kangge mbidhalaken para wadyabala supados sami ngrisak alam.
4. Adhegan kaping kalih Joromoyo mbidhalaken wadyabala kangge ngrisak alam, para wadyabala ngrisak alam.
5. Adhegan kaping tiga wisnu mandhap saking kahyanganipun, lajeng perang kaliyan wadyabala durga.
6. Adhegan kaping sekawan durga kaliyan para wadyabalanipun kondur dhateng kahyangan Gondomayit amargi boten kasil anggenipun ngrisak alam.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 04 (CLOP 04)

Dinten/ Surya kaping : Jumat/ 23 November 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Dalemipun Bapak Triyono

Topik : Damel Konsep Tembang Iringan Kesenian Grasak

Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

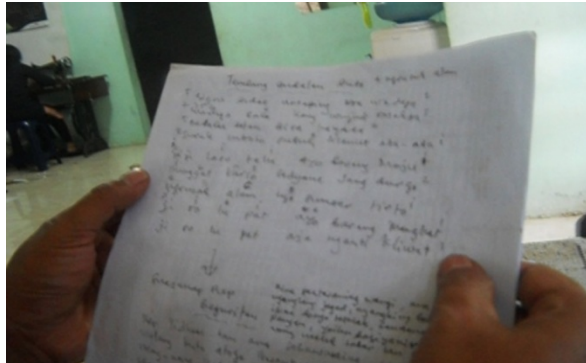
Damel Konsep Tembang Iringan Kesenian Grasak

Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Rikala dinten Minggu kepengker, sampun dipuntemtokaken tema saha konsep adeganipun kesenian grasak ingkang badhe dipunpentasaken benjing. Samenika badhe karembag babagan konsep tembang iringanipun ingkang jumbuh kaliyan temanipun alam lingkungan. Kula, Mas Agus kaliyan Mas Nur sowan dhateng dalemipun Pak Tri kangge nemtokaken badhe ngginakaken tembang menapa. Sasampunipun dugi wonten dalemipun Pak Tri, lajeng teras kemawon lumebet wonten ing rembagan tembang iringan kangge pagelaran kesenian grasak tema alam lingkungan benjing. Pak Tri menika ngginakaken tembang macapat, supados saged gayeng saha kangge nglegantunaken tembang Jawi mliginipun tembang macapat. Pak Tri sampun damel orek – orekanipun wonten dluwang, titilaras saha cakepanipun tembang. Tembangipun ingkang badhe dipunginakaken menika awujud tembang macapat Pangkur, Mijil, Durma. Pak Tri ugi ngginakaken kidungan Asmaradana, tembang bidhalan kangge wadayabala saha sulukan kangge ngutus wadyabala ngrisak alam. Sedaya cakepan tembang dipunewahi saha dipundamel piyambak, supados saged trep kaliyan adegan saha temanipun alam lingkungan. Menawi sulukanipun menika sampun wonten ing

pewayangan, dados pak Tri menika namung mendhet saking sulukan wonten ing wayang nalika badhe mbidhalaken wadyabala.

**Gambar 4.1 Seratan Orek – orek Tembang Iringan
Grasak Tema Alam Lingkungan**

Dipunpilih tembang Pangkur, Mijil, Durma kaliyan Asmaradana amargi pak Tri menika gadhah konsep alam saha ngginakaken paraga utami Durga kaliyan Wisnu, dados pak Tri menika milih tembang kasebat kanthi jumbuhaken antawisipun watakipun Durga, Wisnu kaliyan jumbuhaken adeganipun. Dados watakipun paraga utami kaliyan swasana adegan menika dipungayutaken kaliyan wataking tembang, menika ingkang dados pathokan pak Tri kangge nemtokaken tembang menapa ingkang badhe dipunginakaken. Tembang sanesipun nggih saged, ananging Pak Tri rumaos sreg tur trep kaliyan tembang – tembang ingkang sampun kapilih kalawau.

1. Tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem

Pratandha rusaking jagad
Yen ta alam datan den openi
Tirta asat jurang jugrug
Mangungsi buron wana
Wayang wuyungan manungsa padha bingung
Prasasat kaya kiamat
Nggenteni welasing gusti

2. Tembang Mijil Gagad Waspa

Sang hyang durga wus katon kumijil
 Laku tan wewaton
 Ngrusak jagad kang dadi sedyane
 Pangajab alam datan lestari
 Mrih manungsa kalis
 Watekeku mringsun

3. Sulukan Ngutus Wadyabala Ngrusak Alam

Sang Patih sigra anata baris
 Nyawiji gumolong
 Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing
 Binarung swara watak krapyak agathik
 Gumelar ngebaki swarane gumuruh

4. Tembang Bidhalan Wadyabala

Sigra bidhal untabing pra wadya
 Wadyabala kang wujud raseksa
 Cacahe datan bisa kawaca
 Surake mboto rubuh manut aba – aba
 Siji loro telu ayo bareng maju
 Nunggal karsa sedyane sang durga
 Ngrusak alam uga sumber tirta
 Ji ro lu pat ayo bareng mangkat
 Ji ro lu pat aja nganti kliwat

5. Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang

Rina pantaraning wengi
 Ana dewa nganglang jagad
 Nyangking bokor kencanane
 Isine donga tetulak

Sandhang kalawan pangan
Yaiku bagiyanipun
Wong melek sabar lan nrima

6. Tembang Durma Laras Pelos Pathet Barang

Pada I :   Dha elinga bumi butuh pengayoman
                              Ywo nganti dadi garing
                              Polahing manungsa
                              Ngrusak isining alam
                              Tan nganggo rasa nastiti
                              Kayu lan tirta
                              Temahan dadi kalis

Pada II :   Pra manungsa aja serakah lan murka
                              Sekar dadi pepeling
                              Yekti alas tirta
                              Kabutuhke manungsa
                              Mula ayo dipepetri
                              Dimen raharja
                              Tan rusak kanthi aglis

Tembang Macapat ing nginggil dipundamel kanthi jumbuhaken temanipun nggih menika alam lingkungan. Tembang pangkur Laras Peloh Pathet Nem gadhah watak suka pitutur gayut kaliyan tema saha adeganipun menika tembang pangkur menika kangge tembang wiwitan suka *peringatan* dhateng manungsa saha paring gegambaran menawi alam menika sampun risak nuwuhaken dampak *negatif*. Dene tembang Mijil Gagad Waspa menika watakipun netesi tumeluh, ateges sedhik, tembang Mijil menika nggambaraken durga ingkang gadhah raos sedhik nalika badhe ngrisak alam, amargi saben badhe ngrisak alam mesthi wonten ingkang ngalang – ngalangi, kejawi samenika tembang mijil jumbuh sanget menawi dipunginakaken kangge medalipun sang hyang durga saking

kahyanganipun, awit mijil menika tegesipun medal. Tembang sanesipun inggih menika tembang kidungan Asmaradana, asmaradana menika watakipun gandrung, wonten kesenian grasak menika boten ateges gandung jaler kaliyan estri, ananging gandrung kaliyan alam lingkungan awit temanipun alam lingkungan, kidungan asmaradana menika jumbuh sanget menawi dipunginakaken kangge ngiringi Dewa Wisnu anggenipun mandhap saking kahyanganipun. Tembang durma laras pelog barang, watakipun menika nyariosaken perang, ateges bibaripun perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs menika, durga cs kalah, lajeng pas sanget menawi ngginakaken tembang durma.

Sejatosipun ngginakaken tembang menapa kemawon saged, Pak Tri menika ngendika bilih *“jane nganggo tembang apa wae ki isa, ning aku mung jupuk beberapa tembang wae sing pas karo adegan, banjur tak owahi cakepane ben isa pas karo tema yo uga karo adegane”*. Boten namung ngginakaken tembang macapat, ananging pak Tri ugi ngginakaken geguritan 2 kangge nyarengi anggenipun nyekar macapat Pangkur kaliyan Durma, supados saged gayeng boten ketok kosong.

Geguritan I dipunwaos sareng kaliyan sekar pangkur :

Hee pra manungsa . . . sira kudu eling

Alam iki dudu mung duwekmu

Nanging . . . anak putu mbutuhke warisanmu

Dudu mutiara lan wujuding bandha

Nanging . . . wujud lestarining alam

Gunung, kekayon lan sumbering tirta

Iku yekti kang dianti – anti

Hee manungsa . . . slametna alam iki

Lestarikna kekayon iki, jaganen sumber tirta iki

Rahayu, rahayu, rahayu salaminyo

Geguritan II dipunwaos sareng kaliyan sekar Durma :

Rep tidhem tan ana sebawaning
 Walang kutu atogo prasasat mung bisa ngunjal napas
 Neng – neng kadya arga, ning – ning kadi tirta
 Yo kaprabawan dayaning swasana
 Yekti gusti tansah ngayomi
 Kang sarta ngrekse tentreming jagad
 Tirta kamandanu tumetes nelesi bumi
 Sura dira jayaningrat, mesthi bakal lebur dening pangastuti
 Durga mendhag, kala mendhag
 Rahayu, rahayu, rahayu sagung dumadi

Pak Tri ngendika, “*dadi sesuk pentase diwiwiti nganggo tembang pangkur dibarengi paduan swara hee manungsa karo geguritan I mau, dadi ben swasanane ki ketok kereng, medeni wong arep dirusak alame. Banjur durga metu kae diiringi tembang mijil gagad waspa. Wadyabala wis baris ngadhep durga, banjur sulukan durga ngutus wadyabala ngge ngrusak alam. Banjur para wadyabala bidhal diiringi tembang bidhalan mau. Bidhal ngrusak alam, banjur wisnu mandhap saking kahyangan diiringi kidungan asmaradana, banjur perang. Nalika perang ora usah ana tembangane wong suwe, banjur wisnu menang nyebar tirta kamandanu sinambi kondur dhateng kahyangan diiringi tembang durma.*” Ingkang adegan pungkasan boten ngginakaken tembang amargi durga cs sampun kalah lajeng badhe kondur dhateng kahyangan gondomayit.

Cathetan Refleksi 04

1. Tembang iringan ingkang badhe dipunginakaken wonten ing pagelaran grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika dipuntemtokaken kanthi mirsani watakipun paraga utami kaliyan swasana adegan lajeng dipungayutaken kaliyan wataking tembang.

2. Sejatosisipun ngginakaken tembang macapat sanesipun boten dados menapa, ngginakaken pangkur, mijil, durma, asmaradana menika amargi dipunpirsani saking wataking tembang saged jumbuh kaliyan kahanan adhegan utawi cariyosipun.
3. Tembang pangkur Laras Peloh Pathet Nem gadhah watak suka pitutur gayut kaliyan tema saha adeganipun menika tembang pangkur menika kangge tembang wiwitan suka *peringatan* dhateng manungsa saha paring gegambaran menawi alam menika sampun rusak saged nuwuhaken dampak *negatif*. Tembang menika dipunewahi cakepanipun kemawon.
4. Tembang Mijil Gagad Waspa menika watakipun netesi tumeluh, ateges sedhih, tembang Mijil menika nggambaraken durga ingkang gadhah raos sedhih nalika badhe ngrisak alam, amargi saben badhe ngrisak alam mesthi wonten ingkang ngalang – ngalangi. Tembang menika dipunewahi cakepanipun kemawon.
5. Kidungan Asmaradana, asmaradana menika watakipun gandrung, wonten kesenian grasak menika boten ateges gandung jaler kaliyan estri, ananging gandrung kaliyan alam lingkungan awit temanipun alam lingkungan. Tembang menika dipunewahi cakepanipun kemawon.
6. Tembang durma laras pelog barang, watakipun menika nyariosaken perang, ateges bibaripun perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs menika, durga cs kalah, lajeng pas sanget menawi ngginakaken tembang durma. Tembang menika dipunewahi cakepanipun kemawon.
7. Tembang Bidhalan Wadyabala menika dipundamel piyambak titilaras saha cakepanipun, kangge gegambaran nalika para wadyabala bidhal.
8. Sulukan ngutus Joromoyo mbidhalaken wadyabala kangge ngrisak alam, sulukan menika sampun wonten ing pewayangan, dados namung mendhet kemawon boten damel piyambak.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 05 (CLOP 05)

Dinten/ Surya kaping : Setu/ 24 November 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Paguyuban Seni Lumaras Budaya (Dalemipun Bapak
Timbul)

Topik : Damel Konsep saha Nemtokaken Pirantos Iringan Musik
Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs
Durga)

Damel Konsep saha Nemtokaken Pirantos Iringan Musik

Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Wonten ing pepanggihan dinten Setu menika, Pak Tri, Mas Agus, Mas Nur kaliyan kula ngrembag babagan konsep saha pirantos musik menapa kemawon ingkang badhe dipunginakaken saha saged trep kaliyan tembang saha gerak tarinipun wonten ing paguyuban seni Lumaras Budaya. Konsep iringan gamelanipun menika mendhet konsep iringan gamelan kontemporer. Miturut Mas Agus, menapa kok ngginakaken konsep kontemporer? Amargi temanipun menika alam lingkungan, kejawi temanipun ingkang kontemporer, temtunipun seni beksanipun menika ugi kontemporer, agemanipun nggih sampun mesthi kontemporer. Sedaya menika ingkang njalari Mas Agus saged nemtokaken konsep kontemporer saha pirantos iringanipun.

Kesenian Grasak menika kesenian ingkang paraganipun para buta ingkang anggenipun nari regejegan saha kasar. Awit saking menika, mas agus gadhah gambaran badhe ngginakaken pirantos iringan antawisipun *bedhug*, *bass drum*, *sener drum*, *trunthung*, bendhe ageng kaliyan bendhe alit saha suling. Pirantos iringan kalawau menika dipunpilih, amargi Mas Agus menika gadhah pepenginan

kangge ngolaborasi antawisipun pirantos iringan setunggal kaliyan pirantos iringan sanesipun. “*Bendhe kuwi mesthi dinggo saben kesenian, kuwi mergane ciri khas kesenian tradhisional. Nek ora nganggo bendhe rasane ki ana sing kurang tur ora ana isa apik musike dadian.*” ngendikanipun Mas Agus minangka tata iringan musik. Dados Mas Agus menika gadhah pepenginan ngolaborasi antawisipun pirantos iringan modern kaliyan pirantos iringan tradhisional, inggih menika *senar drum*, *bass drum* dipunkolaborasi kaliyan bendhe ageng, bendhe alit, suling, trunthung saha bedhug.

Gambar 5.1 Pirantos iringan ingkang dipunginakaken kangge pagelaran kesenian Grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Pak Tri ngendika bilih, “*iki konsep temane sing tak gawe Grasak kontemporer, dadi nek isa lek gawe gerak tari, iringane musik, kostum-riase kabeh kontemporer uga, ben isa jumbuh dadi kepenak disawang yo kepenak dirungoke*”. Awit saking ngendikanipun Pak Tri kalawau jumbuh kaliyan pepenginanipun Mas Agus minangka tata iringan Grasak. Mas Agus menika gadhah pepenginan bilih pagelaran grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) benjing dipuniringi iringan ingkang boten pakem kados gamelan, saged dipunreka piyambak anggenipun nabuh miturut tembangipun kaliyan gerakipun tari. Pramila, Mas Agus menika caos gegambaran menawi 7 pirantos iringan kalawau gadhah peran utawi fungsipun piyambak – piyambak, nggih kados gamelan wonten pirantos ingkang dados pathokan kangge pirantos iringan

sanesipun. Wonten ing pirantos iringan samenika miturut Mas Agus minangka tata iringan, pirantos ingkang dados pathokan pirantos sanesipun inggih menika trunthung. Trunthung menika trep menawi dados pathokan kangge gantosipun jogetan utawi tari kaliyan gantosipun struktur tabuhanipun. “*Oh..iyo Gus, kuwi apik, aku yo lek marai bocah – bocah nari dadi kepenak*”, ngendikanipun Mas Nur. Mas Agus ugi ngandharaken peranipun pirantos iringan sanesipun supados tata seni beksan kaliyan pak Tri ingkang ngonsep tembang menika saged jumbuh sedaya. “*Ngapa aku milih sener drum? Sener drum kuwi arep tak gawe pathokan kanggo itungan lek do nari, ben isa kompak ora teng grathul.*” Ngendikanipun Mas Agus.

Dene pirantos iringan sanesipun wonten bedhug, *bass drum*, bendhe ageng, bendhe alit kaliyan suling menika kangge jangkepipun suwanten iringanipun, kados bedhug kaliyan *bass drum* menika kangge njangkepi supados suwanten tabuhan menika saged manteb, ugi kangge paring semangat dhateng paraga ingkang nari saha pamiarsa, dene bendhe ageng kaliyan bendhe alit menika kangge titikan menawi kesenian tradhisional menika mesthi ngginakaken bendhe, kejawi samenika bendhe kasebat kangge njangkepi tabuhan supados boten ketinggal kosong menawi dipunmirengaken kaliyan kangge nemtokaken badhe kadospundi nadanipun utawi suwantenipun tabuhan iringanipun grasak menika, ingkang pungkasan menika suling kangge swasana ingkang trenyuh kemawon, nalika Wisnu mandhap saking kahyangan menika swasananipun dipundamel nyep utawi *hening*, supados swasane nyep kasebat saged kecepeng pramila Mas Agus ngginakaken pirantos suling.

Sasampunipun nemtokaken konsep saha pirantos iringanipun kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga), Mas Agus dipunbiyantu kaliyan Mas Nur damel gegambaran struktur iringan per adegan, inggih menika :

1. - *Durga metu karo anak buahe yaiku wadyabala cilik (Kroco)+Wadyabala*

gedhe metu kuwi apike tabuhane banter, mergane kanggo nggambarake

watake durga sing ala tur tingkahe ora kamaruwan, ngendikanipun Mas Agus

- *pas sulukan yo mesthine ora ana tabuhane, swara ngguyu – ngguyu*

wadyabala wae ben ora ketok sepi, ngendikanipun Mas Nur.

2. – *Pas tembang budhalan wadyabala karo ngrusak alam ki tabuhane*

banter tur sero, kuwi lak nggambarke semangate para wadyabala durga arepe

ngrusak alam, ngendikanipun Mas Agus.

3. - *Dewa wisnu medhun seka kahyangane diiringi suling lirik karo kidungan*

wae, dadi ben swasanane ki bener – bener nyep, hening, anteng,

ngendikanipun Mas Agus.

- perang antarane dewa wisnu karo para wadyabala durga kuwi musike

tansaya regeng, banter wong jenenge perang mesthi tansaya rame ta? Dadi

kabeh ditabuh kecuali suling, ngendikanipun Mas Nur.

4. - *Durga karo wadyabalane bali neng khayangane mergane wis kalah perang*

karo Wisnu lha kuwi tabuhane rada alon, sing mesthi bendhe gedhe karo

bedhug, bass drume main, tapi ora banter – banter lek nabuh. Nek durga wis

dibopong gek musike selot banter, ngendikanipun Mas Agus.

Sampun paripurna anggenipun nemtokaken konsep saha pirantos iringan kesenian grasak kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga), lajeng benjing nalika sampun latiyen badhe dipuncakaken sesarengan kaliyan seni beksanipun, supados boten kedangu saha saged cepet dados iringanipun.

Cathetan Refleksi 05

1. Iringan musikipun menika konsepipun kontemporer. Amargi sedaya perangan kesenian grasak menika ugi konsepipun kontemporer.
2. Ngginakaken pirantos iringan bedhug, *bass drum*, *sener drum*, trunthung, bendhe ageng, bendhe alit saha suling.

3. Sedaya pirantos iringan kasebat dipuntabuh miturut temponipun tembang saha saben adhegan ing salebeting seni beksanipun, supados saged jumbuh kaliyan swasana saha banter alonipun seni beksan saha tembangipun.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 06 (CLOP 06)

Dinten/Surya kaping : Minggu/ 25 November 2012

Wekdal : 10.00 - paripurna

Panggenan : Paguyuban Lumaras Budaya saha Alas Pinus Kasanrejo

Topik : Survey saha Deskripsi Panggenan Pagelaran

Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs
Durga)

Survey, Deskripsi Panggenan saha Peta Denah Pagelaran Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

A. Survey Panggenan Pagelaran Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan

Sasampunipun damel konsep tema cariyosipun kangge pagelaran seni grasak rikala dinten Minggu kalawingi, lajeng panaliti kaliyan Mas Agus minangka kepala dhusun, manajer paguyuban saha ingkang ngonsep iringan gamelanipun, Mas Nur minangka *koreografer* saha tata ageman, kita lajeng nemtokaken lokasi utawi panggenan ingkang badhe dipunginakaken kangge pagelaran benjing. Wonten ing salebeting pirembagan antawisipun kula, Mas Nur saha Mas Agus menika Mas Nur ngendika “*nek menurutku panggonan sing cocok karo tema sesuk kuwi neng nggon Alas Pinus Kasanrejo kono. Menurutku kuwi cocok. Nek menurutmu piye, Gus?*” Wonten ing salebeting pirembagan menika Mas Nur paring pamrayogi menawi pagelaran benjing menika dipunadani wonten ing Alas Pinus Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah. Lajeng Mas Agus menika ngendika “*lhah kok kok kowe isoh nyaranke neng kono alesane apa, Nur?*” Mas Agus menika wonten mriki taksih radi dereng mangertos saha maksudipun mas Nur. Lajeng mas Nur menika mangsuli “*temane sesuk lak yo tentang alam lingkungan to Gus, nek menurutku pas banget wong neng alas nduwur kae, Gus.*

Alas Kasanrejo kae lak palah akeh wit-witane, ana kaline, pokoke suasana yo mendukung, Gus. Adegane lak yo ana sing ngrusak alam to dadi pemaine iso ngeksplor tenanan. Piye? Mas Agus mangsuli malih “oh lha iyo aku setuju kono pas banget nek dinggo Nur, wong temane dhewe alam lingkungan.” Kula nyelani

sekekdhik, nyuwun pirsababagan Alas Kasanrejo menika menapa? Mas Agus mangsuli, “Alas Pinus Kasanrejo kuwi alase desa Petung kene, sing duweni kuwi dhusun Ngrangkah, ning sing ngelola kuwi dhusun Petung Kidul kene. Alas kuwi akeh manfaate kanggo dhusun petung kidul kene. Yo ndang survey wae po piye? selak udan, mengko tak genahi alase kaya ngapa ben luwih cetha.

Gambar 6.1 Alas Pinus Kasanrejo

Pirembagan menika sampun paripurna, lajeng kula, Mas Nur kaliyan Mas Agus survey dhateng Alas Pinus Kasanrejo wonten ing Dhusun Ngrangkah. Sampun dumugi wonten ing lokasi, lajeng kula motret kahananipun. Kula ugi caos pamrayogi dhateng Mas Nur kaliyan Mas Agus menawi panggenan menika pancen jumbuh menawi dipunginakaken kangge pagelaran benjing. Awit wonten Alas Pinus Kasanrejo kasebat wonten ilining tirta ing kali, lajeng kathah tetanduran, lajeng sitinipun menika andhap inggil kangge medal Durga kaliyan

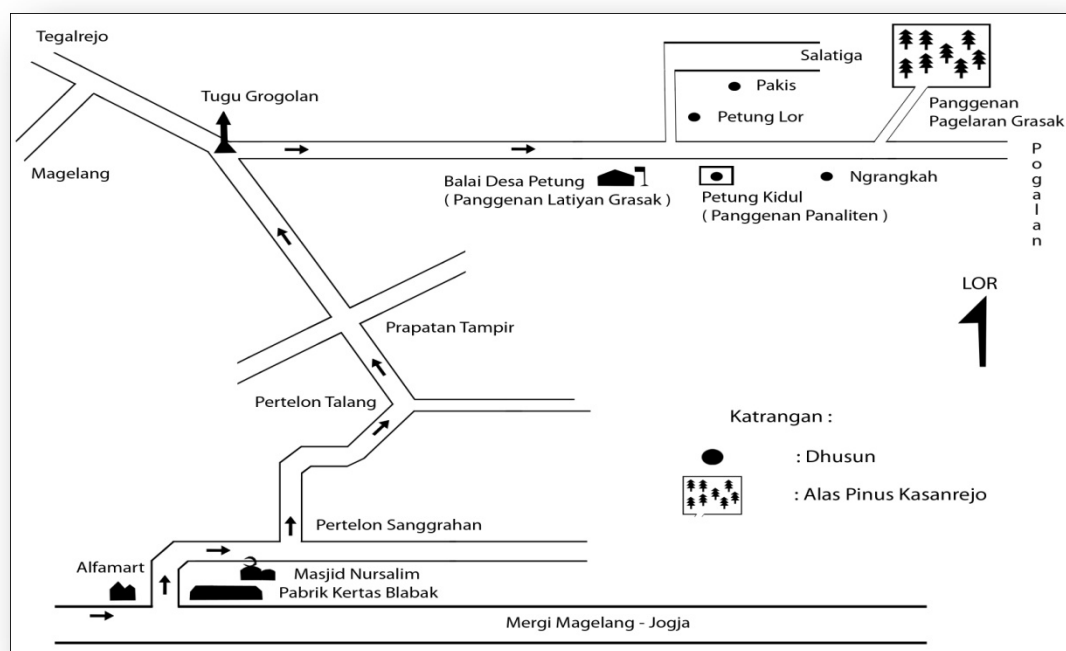
Wisnu menika trep sanget, amargi dewa menika medalipun saking nginggil. Lajeng kita mendhet dudutan saha sepakat bilih benjing pagelaran dipunadani wonten ing Alas Pinus Kasanrejo kasebat. Sampun sepakat sedaya, lajeng kondur dhateng paguyuban malih rembagan sinten ingkang badhe sanjang kaliyan Pak Triyono supados Pak Tri saged paring pamrayogi mbok menawi Pak Tri menika boten gathuk utawi boten remen kaliyan panggenanipun. Lajeng kula kaliyan Mas Agus bidhal dhateng dalemipun Pak Tri. Kepanggih Pak Tri, lajeng rembagan babagan lokasi ingkang sampun dipunsepakati kalawau. Pak Tri lajeng ngendika *“Ho’o aku setuju nek panggonan kanggo pentas sesuk kono, soale trep karo tema sing digawe wingi. Wis disurvey to?”* Lajeng kula kaliyan Mas Agus mangsuli *“sampun pak Tri.”* Pungkasan sedaya sampun sepakat bilih benjing pagelaran grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) dipunadani wonten ing Alas Pinus Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah, Desa Petung Jl Pogalan km 13. Lajeng kita wangsul dhateng griyanipun sowang – sowang.

B. Deskripsi saha Peta Denah Alas Pinus Kasanrejo

Alas Pinus Kasanrejo inggih menika salah satunggaling alas ingkang dumunung wonten ing Dhusun Ngrangkah, Desa Petung, Jl Pogalan km 13. Alas Pinus Kasanrejo menika alasipun dhusun Ngrangkah, ananging ingkang nggulawentah menika dhusun Petung Kidul. Alas Pinus Kasanrejo menika prelu dipunlestantunaken, dipungulawentah kanthi saestu, awit isining alas menika kathah wit – witan tetanduran awujud pinus lan sapanunggalanipun, ugi wonten bendungan utawi lepen ingkang minangka sumbering tirta dhumateng masarakat sakiwa tengenipun mliginipun masarakat Petung Kidul. Pramila, masarakat dhusun Petung Kidul menika wonten tradhisi ritual sadranan bendungan wonten ing alas Kasanrejo kasebat. Tradhisi ritual Sadranan Bendungan menika ancasipun kangge ngaturaken donga panuwun dhumateng Gusti ingkang sampun paring kanugrahan awujud toya, kejawi samenika ugi kangge pangajab supados bendungan kasebat ngasilaken sumbering tirta ingkang kathah saha saged manpangat dhateng masarakat sakiwa tengenipun mliginipun masarakat dhusun Petung Kidul. Kasunyatanipun bilih ngantos rumiyin dumugi samenika

bendungan Kasanrejo kasebat dados sumbering pagesangan tumrap masarakat dhusun Petung Kidul, toyanipun saged paring paedah dhateng tiyang – tiyang Petung Kidul ing antawisipun saged kangge kabetahan saben dintenipun nggih kangge siram, ngunjuk lan sapiturutipun, dene saged ugi kangge irigasi sabin wonten ing dhusun Petung Kidul. Awit bendungan Kasanrejo kasebat sampun paring tentreming saha makmuripun masarakat dhusun Petung Kidul, pramila masarakat dhusun Petung Kidul menika ingkang nggulawentah Alas Pinus Kasanrejo.

**PETA DENAH ALAS PINUS KASANREJO MINANGKA PANGGENAN
PAGELARAN KESENIAN GRASAK TEMA ALAM LINGKUNGAN
(WISNU VS DURGA)**

Saking asiling pirembagan saha survey, pramila sedaya saged mendhet dudutan bilih Alas Pinus Kasanrejo menika jumbuh sanget menawi dipunginakaken kangge pagelaran grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga), awit dipuntingali saking kahananipun, alas kasebat sampun nggambaraken sanget saking kawontenanipun tetanduran mawarni – warni, lajeng wonten bendunganipun minangka sumbering tirta dhateng masarakat dhusun

Petung Kidul. Tetanduran saha sumbering tirta awujud bendungan menika minangka peranganing alam, wadyabala ugi saged *ngeksplor* kanthi tenanan anggenipun ngrisak alam, sae menika anggenipun ngrisak tetuwuhan menapa dene ngracuni sumbering tirta, supados pamiarsa ingkang mirsani menika ugi saged mengertos piyambak temanipun ingkang dipunginakaken kesenian grasak nalika pentas wonten ing alas kasebat.

Cathetan refleksi 06

1. Alas Pinus Kasanrejo dipunpilih kangge panggenan pagelaran kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) amargi temanipun menika trep kaliyan kahanipun alas kasebat inggih menika wonten ilining tirta ing lepen, lajeng kathah tetanduran, lajeng sitinipun menika andhap inggil kangge medal Durga kaliyan Wisnu menika trep sanget, amargi dewa menika medalipun saking nginggil.
2. Alas Pinus Kasanrejo inggih menika salah satunggaling alas ingkang dumunung wonten ing Dhusun Ngrangkah, Desa Petung, Jl Pogalan km 13. Alas Pinus Kasanrejo menika alasipun dhusun Ngrangkah, ananging ingkang nggulawentah menika dhusun Petung Kidul.
3. Bendungan utawi lepen wonten ing Alas Pinus Kasanrejo kasebat dados sumbering pagesangan tumrap masarakat dhusun Petung Kidul, toyanipun saged paring paedah dhateng tiyang – tiyang Petung Kidul ing antawisipun saged kangge kabetahan saben dintenipun nggih kangge siram, ngunjuk lan sapiturutipun, dene saged ugi kangge irigasi sabin wonten ing dhusun Petung Kidul.
4. Tetanduran saha sumbering tirta awujud bendungan ing Alas Pinus Kasanrejo menika minangka peranganing alam, wadyabala saged *ngeksplor* kanthi tenanan anggenipun ngrisak alam, sae menika anggenipun ngrisak tetuwuhan menapa dene ngracuni sumbering tirta.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 07 (CLOP 07)

Dinten/ Surya kaping : Selasa/ 27 November 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Paguyuban Seni Lumaras Budaya (Dalemipun Bapak
Timbul)

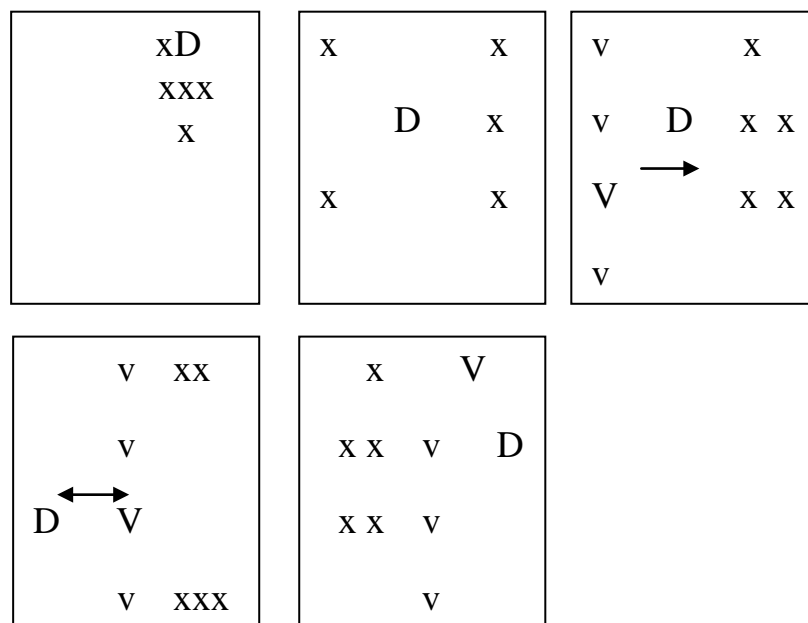
Topik : Damel Konsep Seni Beksan saha Nemtokaken Ageman
Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs
Durga)

Damel Konsep Seni Beksan saha Nemtokaken Ageman Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

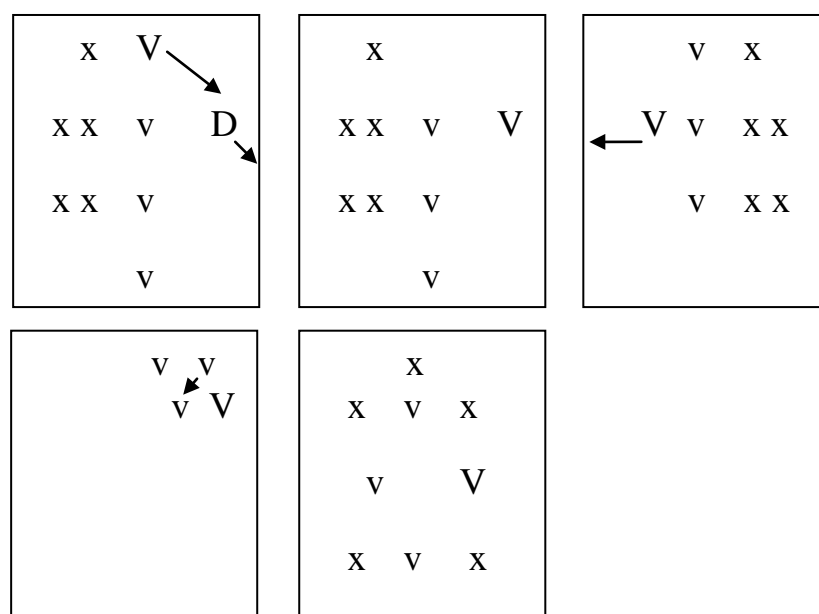
Wonten ing panggenan Paguyuban Seni Lumaras Budaya menika mas nur, Pak Haryadi kaliyan kula menika badhe ngrembag babagan konsep seni beksanipun kaliyan ageman ingkang badhe dipunagem benjing nalika pagelaran. Mas Nur minangka *koreografer* ngendika “*sesuk konsep gerak tarine tak gawe kontemporer tur gerake rancak, regejegan boten saged alus, mergane kuwi titikane kesenian grasak ki neng gerake, sing gerake alus kuwi ming dewa Wisnu, wong dewa apik ki mesthi alus solahbawane, ora mungkin dewa apik kok polahe bedigasan kaya buta.*” Wonten ing salebeting pirembagan menika, Mas Nur ingkang ngendika babagan seni beksanipun, ringkesanipun bilih Mas Nur menika ngersakaken saben adegan wonten gerakan ingkang unik, boten namung monoton kemawon. Seni beksanipun dipunrancang, dipundamel kaliyan Mas Nur menika kontemporer ananging nggih boten lajeng nilaraken klasikipun, ateges Mas Nur menika damel gerakan pathokanipun saking watakipun utawi karakteripun saben paraga ingkang nari, tuladhanipun Bathari Durga menika watakipun kamurkan, dewining pangrusak alam, watakipun ala dados gerak tarinipun nggih rono rene

ora kamaruwan, asring ngutus wadyabalanipun kareben ngrusak alam. Dene Bathara Wisnu menika karakteripun anteng, dewaning katentreman, pramila gerakipun alus. Menawi wadyabala menika cetha gerakipun tansaya bedigasan, brangasan, boten saged alus dados dipundamel gerak mumbul – mumbul, mungghah mancik lan sapiturutipun. Menika gegambaran konsep pola tarinipun :

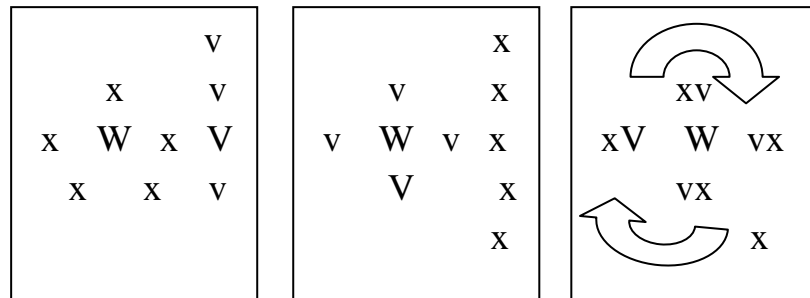
Adegan 1 : Durga medal kaliyan wadyabala alit lajeng baris, wadyabala ageng medal, sulukan Durga ngutus wadyabala ngrusak alam

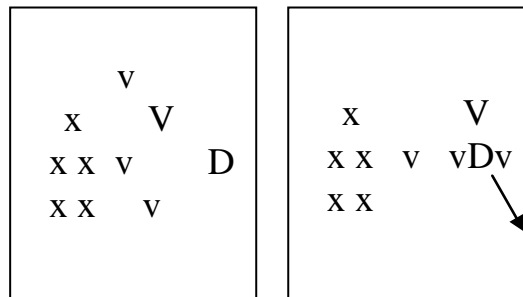
Adegan 2 : Joromoyo mbidhalaken wadyabala, wadyabala bidhal lajeng ngrusak alam

Adegan 3 : Wisnu medal, perang antawisipun durga cs kaliyan wisnu

Adegan 4 : Wadyabala ngadhep Durga, Durga cs kondur dhateng kahyangan
Gondomayit amargi kalah perang

Katrangan : D = Durga
W = Wisnu
V = Joromoyo (Panglima)
v = senopati
x = wadyabala alit

Menawi babagan ageman-rias, bapak Haryadi minangka tata ageman-rias ingkang dipunginakaken menika ageman alami supados trep kaliyan temanipun alam lingkungan saha saged narik kawigatosan pamiarsa ingkang mirsani. Ananging kangge Dewa Wisnu kaliyan Dewi Durga menika ageman ngginanaken lembaran kain. Dewa Wisnu ngginakaken ageman kain werni pethak sedaya kaliyan iket Bali lajeng mbekta tirta kamandanu,

Gambar 7.1 Ageman Bathara Wisnu sapengadeg

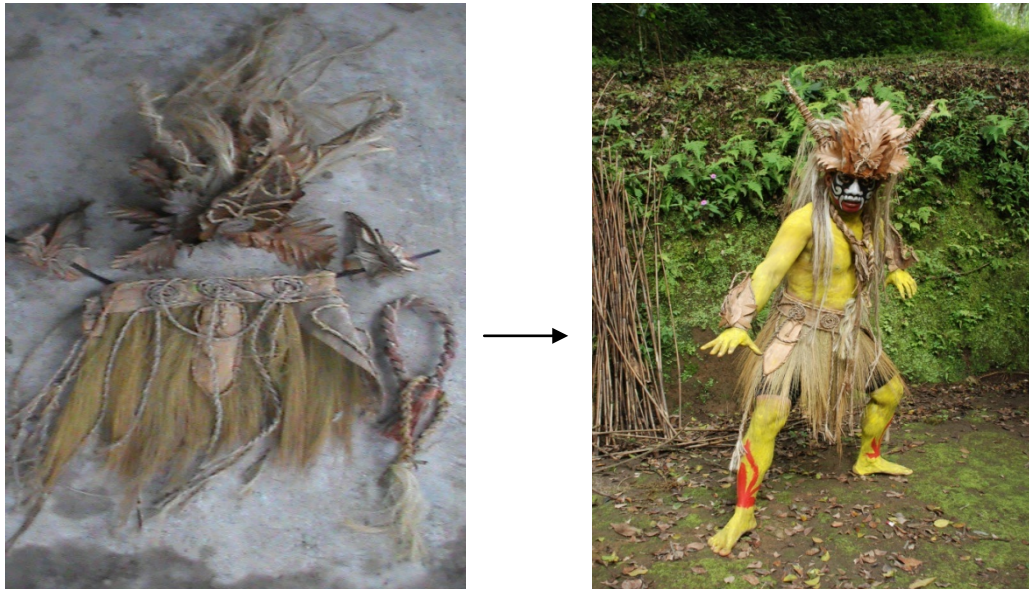
Dene Dewi Durga ngginakaken kain kangge sayak menika werni abrit, ngandhapipun werni cemeng lajeng bekta sampur kuning kaliyan sayap werni abrit kaliyan ngagem kuluk saking ron simbar kaliyan debog ingkang dipunrakit saha ngginakaken gelangan saking debog ingkang dipunrakit ugi.

Gambar 7.2 Ageman Bathari Durga sapengadeg

Angeman kangge wadyabala ageng menika kuluk simbar, gelangan debog garing, kalungipun ugi saking debog garing dipunplintir saha sayakipun

ngginakaken debog garing dipunparingi rami supados boten nrawang sanget menawi dipunpirsani.

Gambar 7.3 Ageman Wadyabala Ageng sapengadeg

Dene ageman kangge wadyabala alit menika ngginakaken kuluk saking debog garing rambutipun klaras, sayak saking debog garing, gelangan saking debog garing kaliyan krincing.

Gambar 7.4 Ageman Wadyabala Alit sapengadeg

Sedaya ageman kalawau dipundamel piyambak dening lare Petung Kidul, ageman wadyabala sampun wonten, dados boten damel malih. Menawi ageman Wisnu kaliyan Durga menika kedah mundhut kain werni 4 kalawau, wujudipun ageman wisnu kaliyan durga menika namung lembaran kain ingkang dipunreka anggenipun ngagem supados menawi dipunpirsani menika sae. Babagan ageman sampun dipunandharaken, samenika babagan riasipun bapak Haryadi menika ngendika bilih saben pentas grasak mesthi ngginakaken pigmen werni antawisipun wonten cemeng, pethak kaliyan abrit kangge riasan pangraupanipun, dene kangge awakipun menika ngginakaken cat tembok pethak dipuncampur pigmen werni ijem, pethak, jene kaliyan abrit supados ngirit biayanipun. Menawi grasak kontemporer biyasanipun boten ngagem klambi dados dipuncet kemawon kangge nggambaraken watak – watakipun buta. Anggenipun ngrias biyasanipun para paraga tari riasan piyambak, saged dipunpepaes miturut *kreativitasipun*, ananging ingkang wigatos menika kedah wonten siungipun kaliyan untunipun ingkang ageng – ageng, amargi kangge nggambaraken wujudipun buta.

Cathetan Refleksi 07

1. Konsepipun seni beksan dipundamel kontemporer saha pyur garapan saking *koreograferipun* piyambak. Anggenipun damel seni beksan pathokanipun saking watakipun utawi karakteripun saben paraga ingkang nari.
2. Bathari Durga menika watakipun kamurkan, dewining pangrusak alam, seni beksanipun nggih mrika mriki boten kamaruwan, asring ngutus wadyabalanipun kareben ngrusak alam.
3. Bathara Wisnu menika karakteripun anteng, dewaning katentreman, pramila gerakipun alus.
4. Menawi para wadyabala menika cetha gerakipun tansaya bedhigasan, brangasan, boten saged alus dados dipundamel gerak mumbul – mumbul, munggah mancik lan sapiturutipun.

5. Riasipun ngginakaken cet utawi *body painting* pethak lajeng dipuncampur kaliyan pigmen werni ijem, abrit, jene kangge nglumuri awakipun. Dene kangge pangrupan ngginakaken pigmen werni kemawon wonten pethak, cemeng saha abrit. Kangge titikanipun wadyabala menika kedah wonten siungipun kaliyan untunipun.
6. Ageman kangge Bathari Durga menika ngginakaken kuluk saking debog garing dipunrakit saha ron simbar, gelangan saking debog garing dipunrakit ugi, lajeng ngginakaken kain werni abrit (kamurkan), cemeng (duka) saha jene (hawa nepsu).
7. Ageman kangge Bathara Wisnu menika ngginakaken kain werni pethak sedaya pralambang kasucen, saha ngagem iket bali kaliyan mbekta cupu isi tirta kamandanu.
8. Ageman kangge Wadyabala Ageng menika ngginakaken kuluk simbar, gelangan debog garing, kalungipun ugi saking debog garing dipunplintir saha sayakipun ngginakaken debog garing dipunparingi rami supados boten nrawang sanget menawi dipunpirsani.
9. Ageman kangge Wadyabala Alit menika ngginakaken kuluk saking debog garing rambutipun klaras, sayak saking debog garing, gelangan saking debog garing kaliyan krincing.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 08 (CLOP 08)

Dinten/ Surya kaping : Minggu/ 9 Desember 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Balai Desa Petung

Topik : Latiyan I (damel seni beksan adegan I kanthi dipunsarengi tembang saha iringanipun)

Damel Gerak Tari Adegan I kanthi Dipunsarengi

Tembang saha Iringanipun

Kempal wonten ing Balai Desa Petung, *breafing* sekedhap kangge ngandharaken tema, cariyosipun saha adeganipun. Mas Nur minangka tata seni beksan ngandharaken bilih, “*temane iki alam lingkungan cah, critane durga ki pengen ngrusak alam lingkungan, banjur kongkonan Joromoyo supaya nyiapke para wadyabalane kanggo ngrusak alam. Banjur Joromoyo kuwi mbudhalke para wadyabala, ananging Joromoyo kuwi nguwehke mandhat karo salah sijine senopatine yakuwi maling suksma. Kuwi dhisik kanggo adegan siji, adegan liyane sesuk tak sambung meneh.*” Latiyan kaping pisan menika damel seni beksan adegan setunggal inggih menika :

- Durga mandhap saking kahyangan gondomayit kaliyan wadyabala alit (Kroco) dipuniringi tembang Mijil Gagad Waspa amargi durga menika wonten salebeting manahipun ngraos sedhih awit saben badhe ngrisak alam menika boten kasil utawi wonten ingkang ngalang – ngalangi, dene struktur iringanipun rancak amargi kangge nggambaraken watak ala inggih menika Sang Durga, Sang Dewi pangrisak Jagad utawi alam.

Gambar 8.1 Durga mandhap saking kahyangan kanthi gerak ulat – ulat

- Wadyabala ageng medal, namung iringan kemawon boten wonten tembangipun. Iringan tansaya rancak, banter, sero amargi panglima kaliyan wadyabalanipun badhe mandhap saking kahyangan Gondomayit.

Gambar 8.2 Wadyabala Ageng Ngadhep saha nyembah ing Ngarsanipun Sang Durga

- Durga jumeneng wonten sangajengipun para wadyabala, Durga ngutus wadyabala lumantar Joromoyo (asta tengenipun Durga) kangge ngrisak alam. Menika dipuniringi sulukan kangge ngutus wadyabala ngrisak alam, dene iringanipun boten wonten amargi sulukan menika pakemipun boten dipuniringi musik. Namung kepireng suwanten ngguyu – ngguyu Joromoyo, supados

anggenipun nyuluk menika boten kepireng kosong, saged tambah greget.

Gambar 8.3 Durga Ngutus Joromoyo kangge Ngrisak Alam

Cathetan Refleksi 08

1. Damel seni beksan adhegan setunggal inggih menika Sang Hyang Durga mandhap saking kahyangan Gondomayit kanthi mancik wadyabala alit lajeng ing nginggil menika seni beksanipun ulat – ulat utawi mirsani kahananipun alam ingkang badhe dipunrisak samangkih. Struktur iringanipun rancak amargi kangge nggambaraken watak ala Sang Durga.
2. Wadyabala ageng medal, namung iringan kemawon boten wonten tembangipun. Iringan tansaya rancak, banter, sero amargi panglima kaliyan wadyabalanipun badhe mandhap saking kahyangan Gondomayit.
3. Durga ngutus wadyabala lumantar Joromoyo (asta tengenipun Durga) kangge ngrisak alam kanthi dipuniringi sulukan kangge ngutus wadyabala ngrisak alam.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 09 (CLOP 09)

Dinten/ Surya kaping : Slasa/ 11 Desember 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Balai Desa Petung

Topik : Latiyan II (damel gerak tari adegan II kanthi dipunsarengi tembang saha iringanipun)

Damel Gerak Tari Adegan II kanthi Dipunsarengi

Tembang saha Iringanipun

Pepanggihan kaping kalih menika kangge latiyan damel gerak adegan kalih, Mas Nur nerasaken cariyos saha adeganipun inggih menika Sang Patih Joromoyo mbidhalaken para wadyabalanipun kangge ngrisak, salebeting seni beksan nalika para wadyabala ageng kaliyan patihipun menika bidhal, wonten gerak ingkang nggambaraken bilih sang patih Joromoyo menika ngutus senopatinipun Maling Suksma kangge ngomandho para wadyabala anggenipun ngrisak alam. Lajeng sedaya wadyabala sami bidhal kangge ngrisak alam. Adeganipun kados menika :
- Joromoyo mimpin nalika badhe bidhal ngrisak alam

Gambar 9.1 Joromoyo mbidhalaken para wadyabala

Joromoyo mbidhalaken para wadyabala kanthi iringan tembang bidhalan ingkang dipundamel kaliyan Pak Triyono piyambak, tembangipun rancak, temponipun banter. Dene lajeng dipunjumbuhaken kaliyan iringanipun bilih iringanipun menika ugi rancak, temponipun banter.

- Para wadyabala sami bidhal kangge nindakaken sedyanipun Sang Durga inggih menika ngrisak alam

Gambar 9.2 Para Wadyabala Ageng Gerak Tata - Tata

Gambar 9.3 Para Wadyabala Alit Gerak Rampogan

Cathetan Refleksi 09

1. Joromoyo mbidhalaken para wadyabala kanthi iringan tembang bidhalan ingkang dipundamel kaliyan Pak Triyono piyambak, tembangipun rancak,

temponipun banter. Dene lajeng dipunjumbuhaken kaliyan iringanipun bilih iringanipun menika ugi rancak, temponipun banter.

2. Anggenipun bidhal seni beksanipun para wadyabala inggih menika seni beksan tata – tata, rampogan, senopati ngomandho para wadyabalanipun, mbantheng ngamuk lajeng sami ngrisak alam.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 10 (CLOP 10)

Dinten/ Surya kaping : Kemis/ 13 Desember 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Balai Desa Petung

Topik : Latiyan III (damel gerak tari adegan III saha IV kanthi
dipunsarengi tembang saha iringanipun)

Damel Gerak Tari Adegan III saha IV kanthi Dipunsarengi

Tembang saha Iringanipun

Latiyan ingkang kaping tiga menika Mas Nur nerasaken cariyos saha adegan ingkang badhe dipundamel, Mas Nur ngendika, “*wingi sing tak gawe adegan 1 karo 2, saiki aku arep neruske gawe adegan 3 karo 4. Dadi critane adegan 3 kuwi wisnu medhun seka kahyangane gawa cupu isine tirta kamandanu yo critane kanggo nentremke jagad amarga wis dirusak karo durga cs, njur wisnu karo durga cs perang, amarga durga cs ra trima wong gek semangate nindake niyate durga palah dialangi wisnu*”.

**Gambar 10.1 Mas Nur Paring Tuladha Wadyabala Alit
Gumun Mirsani Dewa Wisnu**

Nalika perang antawisipun Dewa Wisnu kaliyan Durga Cs boten dipunparingi tembang iringan amargi perangipun, ananging nalika Dewa Wisnu mandhap saking kahyanganipun dipuniringi kaliyan Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang, iringan musikipun namung suling kemawon, amargi kahanan nalika Dewa Wisnu mandhap menika nyep, *hening*. Awit Dewa Wisnu menika Dewaning kabecikan, katentreman pramila dipuniringi ingkang boten rancak, supados jumbuh kaliyan kahananipun.

Gambar 10.2 Mas Nur Paring Tuladha kangge Wadyabala Ageng nalika Perang kaliyan Dewa Wisnu

Anggenipun perang menika para wadyabala Durga sami ngrubuti Dewa Wisnu, sae menika wadyabala ageng menapa dene wadyabala alit. Dewa Wisnu ngadhepi perang menika namung kantun nyebaraken tirta kamandanu, wadyabala Durga cs saged kalah saha boten ngrisak alam malih.

Gambar 10.3 Wadyabala Ageng saha Wadyabala Alit Ngrubuti Dewa Wisnu

Sasampunipun Dewa Wisnu menika kasil anggenipun nentremaken jagad utawi alam, lajeng kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebar tirta kamandanu supados alam menika tentrem, lestantun, rahayu salaminyo. Dewa Wisnu anggenipun kondur menika dipuniringi kaliyan tembang macapat Durma Laras Pelog Pathet Barang, padhuan suwanten saha geguritan kangge pangajak dhateng manungsa supados alam menika dipunjagi sesarengan boten malah dipunrisak. Dene iringanipun menika boten wonten ingkang dipuntabuh, dados kahananipun radi nyep.

Dene adegan 4 menika Durga kondur dhateng kahyangan Gondomayit, amargi para wadyabalanipun menika kalah anggenipun perang kaliyan Dewa Wisnu. Para wadyabala menika setiya, ngrumati sanget dening Sang Hyang Durga, pramila para wadyabala boten kepengin menawi dewanipun menika kagol amargi anggenipun ngrisak alam boten kasil dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu. Pramila, dening Mas Nur menika dipundamel para wadyabala ngadhep Sang Durga, Sang Durga ulat – ulat, ngulati utawi mirsani para wadyabalanipun kok sampun sami sayah, gerah amargi kalah anggenipun perang kaliyan Dewa Wisnu. Banjur Sang Durga menika digung – gungaken utawi dipunjunjung drajatipun supados boten kagol, kagambaraken kanthi gerak tari para wadyabalanipun njunjung utawi mbopong Sang Durga kondur dhateng kahyangan Gondomayit.

Cathetan Refleksi 10

1. Wisnu mandhap saking kahyanganipun mbekta cupu isinipun tirta kamandanu, kangge nentremaken jagad alam saha ngalang – ngalangi Durga Cs anggenipun ngrisak alam. Wisnu mandhap kanthi kahanan tenang, hening dipuniringi kaliyan kidungan asmaradana cengkok semarangan.
2. Perang antawisipun wisnu kaliyan durga, boten wonten tembangipun ananging namung tabuhan iringanipun tansaya rancak aha banter amargi saweg perang, para wadyabala sami ngrubuti dewa wisnu. Ananging para wadyabala kalah saking dewa wisnu.

3. Dewa Wisnu kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebaraken tirta kamandanu ing alam jagad, supados alam tansah rahayu salaminyo. Dipuniringi tembang Durma kaliyan geguritan saha padhuwan suwanten kangge pangajak dhateng manungsa supados tansah njagi alam. Struktur iringanipun menika namung ngginakaken suling kemawon, supados swasananipun nyep saged kecepeng.
4. Bathari Durga kondur dhateng kahyangan Gondomayit kanthi dipunbopong kangge nggambaraken durga menika dipunjunjung drajatipun dening para wadyabalanipun supados boten ngraos kagol amargi anggenipun ngrisak alam boten kasil.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 11 (CLOP 11)

Dinten/ Surya kaping : Setu/ 15 Desember 2012

Wekdal : 18.30 – paripurna

Panggenan : Balai Desa Petung

Topik : Latiyan IV (ngambali gerak tari adegan I dumugi IV
dipuniringi tembang kaliyan iringanipun)

Ngambali Gerak Tari Adegan I dumugi IV

Dipuniringi Tembang kaliyan Iringanipun

Latiyan ingkang kaping sekawan menika kangge ngambali sedaya seni beksanipun ingkang sampun dipunrakit dening *koreografer*ipun inggih menika Mas Nuryanto dipuniringi kaliyan tembang saha iringanipun.

Adegan 1 :

Gambar 11.1 Durga Mandhap saking Kahyangan Gondomayit

Durga mendhap saking kahyangan dipuniringi kaliyan tembang macapat Mijil Gagad Waspa, struktur iringanipun rancak amargi kangge nggambaraken watak ala inggih menika Sang Durga, Sang Dewi pangrisak Jagad utawi alam.

Gambar 11.2 Durga Ngutus Joromoyo Mbidhalaken Wadyabala kangge Ngrisak Alam

Nalika Durga ngutus Joromoyo (panglima wadyabala) menika dipuniringi kaliyan sulukan kangge ngutus para wadyabala supados ngrisak alam. Dene sejatosipun sulukan wonten ing salebeting wayang menika pakemipun boten dipuniringi kaliyan tabuhan iringan.

Adegan 2 :

Gambar 11.3 Joromoyo Mbidhalaken Para Wadyabalanipun

Nalika para wadyabala bidhal badhe ngrisak alam, dipuniringi kaliyan tembang bidhalan ingkang dipundamel dening Pak Tri piyambak, ingkang tembang menika nalika dipunsekaraken temponipun banter, nambahi greget dhateng para wadyabala kangge mlampah sesarengan nunggal karsa nindakaken sedyanipun Sang Durga kangge ngrisak alam.

Gambar 11.4 Bidhalan Wadyabala Ageng kanthi Seni Beksan Tata – Tata

Gambar 11.5 Bidhalan Wadyabala Alit kanthi Seni Beksan Mbantheng Ngamuk

Adegan 3 :

Gambar 11.6 Wisnu Mandhap saking Kahyanganipun Mbekta Cupu Isi Tirta Kamandanu

Mandhapipun Dewa Wisnu menika kahananipun nyep, *hening*, dipuniringi kaliyan Kidungan Asmaradana Cengkok Semarang. Struktur iringan ingkang dipuntabuh namung suling kemawon, supados kahanan nyep menika saged kecepeng.

Gambar 11.7 Para Wadyabala Alit Sami Gumun kaliyan Dewa Wisnu

Gambar 11.8 Wisnu Adhep – Adhepan Perang kaliyan Joromoyo

Gambar 11.9 Para Wadyabala Ngrubuti Dewa Wisnu

Sampun dangu anggenipun perang, Dewa Wisnu menang lajeng kondur dhateng kahyanganipun kanthi nyebaraken tirta kamandanu dipuniringi kaliyan tembang macapat Durma Laras Pelog Pathet Barang, padhuan suwanten *hee..manungsa saha geguritan kangge pangajak dhateng sedaya manungsa supados nglestantunaken, njagi alam boten malah ngrisak alam.*

Adegan 4 :

Gambar 11.10 Sang Hyang Durga Dipunbopong kaliyan Para Wadyabalanipun Kondur dhateng Kahyangan Gondomayit

Para wadyabalanipun Durga menika sampun kalah saha boten kasil anggenipun ngrisak alam, amargi dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu. Pramila, supados Durga boten ngraos kagol saha benjing sanes wekdal saged ngrisak alam malih, pramila para wadyabalanipun ngagung – agungaken, utawi njunjung drajatipun Sang Durga kondur dhateng kahyanganipun inggih menika kahyangan Gondomayit. Adegan ingkang pungkasan menika boten dipuniringi kaliyan tembang, ananging tetep dipuniringi kaliyan tabuhan iringan utawi *musik kemawon*.

Cathetan Refleksi 11

1. Latiyan menika latiyan pungkasan, sedaya awit saking seni beksan, tembang iringan saha struktur iringanipun sampun dados, kanton nggabungaken sedaya.
2. Ngambali seni beksan adhegan 1 dumugi adhegan 4, lajeng nggabungaken sedaya adhegan utawi seni beksanipun kaliyan tembang iringan saha struktur iringan utawi tabuhanipun.

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 12 (CLOP 12)

Dinten/ Surya kaping : Setu/ 15 Desember 2012

Wekdal : 15.00 – 17.00 WIB

Panggenan : Dalemipun Bapak Kuwat

Topik : Sesajen ingkang dipunginakaken nalika pagelaran Grasak

Sesajen Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Sesajen ingkang dipunginakaken saben kesenian ing salebeting paguyuban Lumaras Budaya, Dhusun Petung Kidul menika ubarampenipun sami kemawon. Dados sedaya kesenian sae menika topeng ireng, grasak, warok bocah saha soreng menika ngginakaken sesajen sami, nalika pentas ingkang sipatipun pribadi menika kedah ngginakaken sajen. Menawi pentas ingkang sipatipun sareng – sareng kaliyan paguyuban sanes utawi rame – rame kangge pitulasan, boten ngginakaken sajen boten dados menapa, amargi pitulasan menika kangge ngrayakaken dinten kamardikan negaranipun piyambak nun inggih negara Indonesia, pramila boten kedah ngginakaken sesajen, para pepundhen menapa dene dhayangipun saha seniman petung menika ugi sampun mangertos, bilih pentasipun pitulasan menika kangge nedahaken raos bebingah dinten kamardikan Indonesia.

Gambar 12.1 Ubarampe Sesajen nalika Pentas Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Wonten ing salebeting kesenian, mliginipun Petung Kidul sajen menika wigatos sanget, amargi sampun adat tradhisi warisan para leluhur nenek moyang kangge nyuwun ijin dhumateng para pepundhen, seniman (Sudarmo, Sunarko, Marto Slamet, Mbah Kasanrejo, Mbah Wongsoito saha Mbah Petung Lumaras), dhayangipun menawi badhe pentas. Kejawi samenika sajen menika prelu dipunlestantunaken supados boten ical, amargi sajen menika wonten ing salebeting kesenian rumaket sanget, supados saged paring berkah dhateng sedaya kesenian ing paguyuban Lumaras Budaya menika saged gayeng, saged regeng, lancar boten wonten alangan setunggal menapa nalika pentas.

Ubarampe saha maknanipun sesajen ingkang dipunginakaken nalika pagelaran Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) rikala dinten Minggu, surya kaping 16 Desember 2012, antawisipun inggih menika :

1. Tukon pasar komplit (gedhang raja temen, arta kalihewu, rambutan, jambu, mundhung, timun, criping, kacang, tape, enten pepakan: jadah, wajik, jenang, bumbon: tempe, lombok, brambang, bawang, kambil) kangge caos bulupeti ki Ajisaka.

Gambar 12.2 Tukon Pasar Komplit

2. Dupa kangge kukuse tumuju wonten ing Gusti, nyuwun doa restu kaliyan dhayangipun, pepundhenipun kaliyan panembahanipun. Supados saged lancar pentasipun.

Gambar 12.3 Dupa

3. Sekar setaman, kangge nyranani sedaya menika lair pejah badhe bekta kembang, gandane supados werni – werni boten namung pethak kaliyan abrit mawon, nanging werni – werni setaman.

Gambar 12.4 Sekar Setaman

4. Jungkat, kaca alit, dupa kina, lawe, pupur/wedak make up, maknaipun sedaya ingkang ningali roh halus, misale roh halus menika leluhur sing pun boten gadhah badan wadag, menika kepengin ajeng tampil gerak kados penari, mila sok ngilo kaliyan macak senjata namung alit menika kangge ngaca roh halus.

Gambar 13.5 Jungkat, Kaca Alit, Dupa Kina, Lawe, Pupur/Wedhak/Make up

5. Kreweng isi lawe kaliyan lisah mambet, maknanipun jaman kina menika dereng wonten lampu, dados dipunpadhangi ngangge lawe kaliyan kreweng menika.

Gambar 12.6 Kreweng Isi Lawe saha Lisah Mambet

6. Kreweng isi bahan pokok uwos kaliyan tigan jawi, maknanipun kangge kacekapan saben dintenipun nggih bahan pokokipun.

Gambar 12.7 Kreweng Isi Bahan Pokok (Uwos saha Tigan Jawi)

7. Kendhi alit, maknanipun jaman rumiyin nek ngunjuk ngginakaken kendhi, dereng wonten kan kados menika.

Gambar 12.8 Kendhi alit

8. Gelas isi toya pethak kaliyan sekar mawar pethak kaliyan abrit, maknanipun menika menawi sampun kesel, sayah ngunjuk menika, menawi seniman menika ngunjuk toya menika supados saged bening, saged padhang, saged lawas.

***Gambar 12.9 Gelas Isi Toya Pethak
Campur Sekar Mawar Abrit saha Pethak***

9. Tumpeng pitu kangge caos bulupeti empu pitu walisanga.

Gambar 12.10 Tumpeng Pitu

10. Lawuhan (jenang pethak, jenang abrit, kelan lumbu cemeng, kelan tahu abrit, tempe glepung, krupuk) maknanipun kita lair menika kakang kawah adhi ari – ari, caos pakurmatan lair pisanan menika wonten roh pethak saha abrit, sedaya kedah dipuncaosi bulupeti, menawi tiyang Jawi diperteni, sampun dipunlirwake. Kedah ngginakaken kelan lumbu cemeng, jaman kina selaranipun mekaten sanesipun boten purun.

Gambar 12.11 Lawuhan

11. Palawija (tela, jagung, midra, gembili, ron riwana, dhadhasrep, waloh kento, waloh jipang, godhong dhundhung, godhong pare) kangge caos bulupeti Jaka Sengkala, kangge nungkulke Jaka Sengkala saking siluman supados boten ganggu.

Gambar 12.12 Palawija

12. Unjukan toya pethak, teh pait, kopi pait, tegan ijo legi, sleranipun dhayang – dhayangipun menika sekawan menika. Wonten ingkang remen toya pethak, wonten ingkang teh, kopi pait, wonten ingkang remen degan ijem, menika kangge ngunjuk dhayang kaliyan seniman Petung Kidul mriki.

Gambar 12.13 Unjukan Toya Pethak, Teh Pait, Kopi Pait saha Degan Ijo Legi

13. Sesipun utawi rokokipun (jo lali, jeruk, gudang garam kaliyan damel piyambak) maknanipun dhayangipun kaliyan seniman kalawau sami ningali sinambi ngeses namung gandane mawon.

Gambar 12.14 Ses utawi Rokok Sekawan Werni

Cathetan Refleksi 12

1. Kesenian topeng ireng, grasak, warok bocah saha soreng menika ngginakaken ubarampe sesajen sami.
2. Nalika pentas ingkang sipatipun pribadi menika kedah ngginakaken sajen, ananging menawi pentas ingkang sipatipun sareng – sareng kaliyan paguyuban sanes utawi rame – rame kangge pitulasan, boten ngginakaken sajen boten dados menapa
3. Kesenian ing dhusun Petung Kidul sajen menika wigatos sanget, amargi sampun adat tradhisi warisan para leluhur nenek moyang kangge nyuwun ijin dhumateng para pepundhen, seniman (Sudarmo, Sunarko, Marto Slamet, Mbah Kasanrejo, Mbah Wongsoito saha Mbah Petung Lumaras), dhayangipun.
4. Ancasing sesajen menika supados saged paring berkah dhateng sedaya kesenian ing paguyuban Lumaras Budaya menika saged gayeng, saged regeng, lancar boten wonten alangan setunggal menapa nalika pentas.
5. Ubarampe saha makna sesajen kesenian grasak : tukon pasar (kangge caos bulupeti ki Ajisaka), dupa (kangge nyuwun donga dhateng gusti, pepundhen lan sapiturutipun), sekar setaman (lair pejah mesthi ngginakaken sekar, supados arum gandane), jungkat, kaca alit, pupur/makeup, dupa kina (kangge macak, ngilo para seniman ingkang sami kepengin joget), kreweng isi lawe kaliyan lisah mambet (kangge pepadhang, amargi jaman rumiyin dereng wonten lampu), kreweng isi uwos kaliyan tiga Jawi (kangge kabetahan saben dinten), kendhi alit (kangge ngunjuk), toya pethak isi sekar mawar abrit kaliyan pethak (kangge ngunjuk para seniman menawi sampun sayah, supados bening, padhang saged lawas), tumpeng pitu (kangge caos bulupeti empu pitu walisanga), lawuhan (kangge dhahar para seniman, lawuh tumpeng kalawau), palawija (kangge caos bulupeti Jakasengkala, supados diganggu siluman), unjukan 4 werni (kangge unjukan miturut sleranipun saben dhayangipun), ses utawi rokok werni 4 (kangge dhayangipun menika ningali sinambi ngeses, ananging namung gandane kemawon).

CATHETAN LAPANGAN OBSERVASI PARTISIPASI 13 (CLOP 13)

Dinten/ Surya kaping : Minggu/ 16 Desember 2012

Wekdal : 07.00 – 12.00 WIB

Panggenan : Alas Pinus Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah,
Desa Petung Jl Pogalan km 13

Topik : Pagelaran Kesenian Grasak kanthi Tema Alam
Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Pagelaran Kesenian Grasak kanthi Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

A. Nyameptakaken Pagelaran

Saderengipun pagelaran dipunwiwiti sedaya paraga ingkang nari grasak menika kedah riasan saha gantos ageman. Tabuh 08.00 WIB sedaya tiyang ingkang ndherek kesenian grasak sae menika ingkang nabuh iringan, ingkang nyekar saha nggegurit, paraga ingkang nari, sedaya anggota paguyuban Lumaras Budaya menika kempal manunggal wonten dalemipun bapak Timbul utawi paguyuban Lumaras Budaya. Awit wekdalipun tansaya siyang, pramila Pak Haryadi ngendika “*wis lek rias neng alas pinus Kasanrejo sisan wae, gantine yo neng kono, jo lali make-upe digawa kabeh, kaca pengilon digawa, kostum yo wis digawa ta? Yo ndang budhal wae!*” Sajen, pirantos iringan ugi dipunsameptakaken kaliyan Pak Kuwat minangka sesepuh saha Mas Agus minangka tata iringan, sampun samepta sedaya lajeng sedaya sesarengan bidhal dhateng alas pinus Kasanrejo, wonten ingkang nitih kendharaan rodha sekawan (*mobil pickup*) kangge wadhah pirantos iringan, sajenipun saha paraga tari, wonten ingkang nitih sepedha motor. Dugi wonten ing alas kasebat jam 08.30 WIB, langsung kemawon para paraga ingkang nari grasak tata – tata riasan

kaliyan gantos. Paraga rias saha gantos ageman, lajeng kangge iringan menika dipunc~~eck~~sound rumiyin menika ngantos jam 09.30 WIB.

Gambar 13.1 Paraga Tari Grasak saweg Rias saha Gantos Ageman

Sasampunipun rampung anggenipun rias, rantos ageman saha *check sound*, lajeng *breafing* saderengipun pentas jam 09.30 dumugi jam 10.00 WIB. *Breafing* menika isinipun Mas Nur minangka *korefografer* ngemutaken supados mangkih anggenipun nari dipunraosaken boten namung waton, dipun~~eksplor~~ sedaya gerakipun, lajeng sareng – sareng donga supados saged kasil sae anggenipun pentas grasak mangkih.

Gambar 13.2 Mas Nur, Mas Agus, Sedaya Paraga Tari Grasak Breafing saderengipun Pentas Kawiwitan

Pentas kawiwitan jam 10.00 dumugi jam 10.30 WIB. Pentas sampun paripurna ngaso sekedhap dumugi jam 11.00, lajeng mberesi pentas ngantos dumugi jam 12.00. Sareng – sareng kondur dhateng Paguyuban Lumaras Budaya.

B. Pagelaran Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Pagelaran Grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) menika wiwit jam 10.00 WIB, ancasing pagelaran menika kangge pangeling – eling dhateng manungsa supados tansah njagi, nglestantunaken saha nggulawentah alam menika kanthi saestu supados alam boten duka, boten rusak saged dados sumbering pagesangan tumrapping para manungsa salawasipun.

Gambar 13.3 Paraga Tari Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

Pagelaran Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) kawiwitan jam 10.00 ngantos dumugi jam 10.30 WIB, pagelaran grasak menika kawiwitan kanthi tembang Pangkur Laras Pelog Pathet Nem dipunsarengi kaliyan paduan suwanten *Hee...manungsa* saha Geguritan. Tembang Pangkur, geguritan saha padhuwan suwanten *Hee...manungsa* menika nggambaraken kahananipun alam utawi jagad menika nembe kaancem dening Durga, amargi badhe dipunrisak kaliyan Durga, lajeng manungsa menika dipunperingati kangge tembang Pangkur saha geguritan kasebat.

Adegan kaping pisan menika durga mandhap saking kahyangan Gondomayit kaliyan wadyabala alit kanthi ulat – ulat ngulati utawi mirsani kahananipun alam ingkang badhe dipunrisak, kanthi iringan tembang Mijil Gagad Waspa.

Gambar 13.4 Durga mandhap kaliyan Wadyabala alit kanthi ulat – ulat

Durga sampun mirsani kahananipun alam, lajeng para wadyabala alit wau baris, lajeng Joromoyo kaliyan wadyabalanipun menika ugi mandhap saking kahyangan Gondomayit, lajeng ngadhep, nyembah Sang Hyang Durga kangge nindakaken sedyanipun Sang Hyang Durga.

Gambar 13.5 Wadyabala Ageng nyembah Sang Hyang Durga

Sasampunipun para wadyabala baris ngadhep Sang Hyangipun, lajeng Durga menika ngutus para wadyabala kangge ngrisak alam kanthi pangajab alam datan lestari, alam menika boten saged lestari saha supados para manungsa sami pejah. Durga menika ngutus wadyabala lumantar tangan tengenipun Durga inggih menika Sang Panglima Joromoyo. Nalika adegan menika dipuniringi sulukan kangge ngutus para wadyabala lumantar Joromoyo kangge ngrisak alam.

Gambar 13.6 Sang Hyang Durga Ngutus Wadyabala Lumantar Joromoyo

Adegan kaping kalih inggih menika Panglima Gondomayit inggih ingkang gadhah asma Joromoyo lajeng nindakaken utusanipun Sang Durga kangge ngrisak alam, Sang Joromoyo menika mbidhalaken para wadyabalanipun.

Gambar 13.7 Sang Panglima Joromoyo Ngutus Wadyabala Ngrisak Alam

Bidhalan para wadyabala menika dipuniringi kaliyan tembang bidhalan ingkang dipuncipta Pak Triyono piyambak saha tabuhanipun menika rancak nambahi greget kangge ngrisak alam. Anggenipun bidhal menika dipunwiwiti saking panglima kaliyan wadyabalanipun.

Gambar 13.8 Wadyabala Ageng Bidhal kanthi Seni Beksan Tata - Tata

Dipuntututi dening para wadyabala wonten ing wingkingipun para wadyabala ageng, kanthi seni beksan rampogan.

Gambar 13.9 Wadyabala Alit bidhal kanthi Seni Beksan Rampogan

Sejatosipun ingkang gadhah mandhat babagan ngrisak alam menika senopatinipun, lajeng Joromoyo ngutus senopatinipun kangge ngomandho para wadyabala anggenipun ngrisak alam. Senopati ingkang gadhah mandhat menika senopati maling suksma. Amargi badhe mejahi para manungsa saha alam ingkang sampun dipuncipta marang Gusti.

Gambar 13.8 Senopati Maling Suksma Paring Komandho dhateng Para Wadyabalanipun

Kalajengaken wadyabala alit ndherek dhawuhipun senopati kalawau kanthi gerak mbantheng ngamuk amargi sampun badhe dipunwiwiti anggenipun ngrisak alam.

Gambar 13.9 Wadyabala Alit Wiwit badhe Ngrisak Alam kanthi Seni Beksan Mbantheng Ngamuk

para wadyabala sampun dugi wonten ing alam jagad menika lajeng sami ngrisak alam ingkang awujud tetanduran saha sumbering tirta kangge pagesangan tumrapping manungsa.

Gambar 13.10 Para Wadyabala Alit Sami Ngrisak Tetanduran

Gambar 13.11 Para Wadyabala Alit Sami Ngracuni Sumber Tirta

Adegan ingkang kaping Tiga inggih menika nalika para wadyabala durga saweg ngrisak alam awujud tetanduran saha sumbering tirta, Dewa Wisnu mandhap saking kahyangan dipunutus marang Sang Hyang Tunggal supados paring katentreman ing jagad saha ngalang – ngalangi para wadyabalanipun Durga kangge ngrisak alam. Madhapipun Dewa Wisnu menika dipuniringi

Kidungan Asmaradana Cengkong Semarang, supados kahananipun menika nggambaraken kahanan ingkang nyep, *hening*. Dene struktur iringanipun menika namung suling ingkang ngringi tembang Asmaradana kalawau.

Gambar 13.12 Dewa Wisnu Mandhap saking Kahyanganipun Mbekta Cupu Isi Tirta Kamandanu

Awit saking mandhapipun Dewa Wisnu ing alam jagad menika, para wadyabalanipun Durga menika ngraos gumun, Wisnu menika sinten? Badhe menapa kok wonten ing mriki? lajeng para wadyabala kasebat nyedhaki Wisnu, lajeng ngodha – ngodha nantang perang.

Gambar 13.13 Wadyabala Alit Sami Gumun, Godha saha Nantang Perang Dewa Wisnu

Amargi Dewa Wisnu menika sekti, para wadyabala alit kalawau banjur lapor dhateng Panglima saha senopatinipun supados perang kaliyan Dewa Wisnu. Lajeng Panglima Joromoyo ngadhep – adhepan dening Dewa Wisnu, kangge miwiti perang.

Gambar 13.14 Joromoyo Adhep – Adhepan kaliyan Dewa Wisnu

Lajeng perang kawiwitan antawisipun Dewa Wisnu kaliyan para wadyabalanipun Durga, amargi para wadyabala menika boten trima menawi anggenipun ngrisak alam menika dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu.

Gambar 13.15 Para Wadyabala Ngrubuti/Perang kaliyan Dewa Wisnu

Perang dipunmenangaken dening Dewa Wisnu, lajeng Dewa Wisnu Kondur dhateng kahyanganipun amargi sampun kasil anggenipun nentremaken jagad alam menika. Nalika kondur Dewa Wisnu tansah nyebaraken tirta kamandanu utawi toya panguripan wonten ing jagad menika supados alam menika lestantun, rahayu salaminyo. Anggenipun kondur dhateng kahyanganipun, Dewa Wisnu dipuniringi kaliyan tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang kaliyan dipunsarengi geguritan kangge pangajak dhateng para manungsa supados sareng – sareng nglestantunaken alam boten malah ngrisak alam, supados saged rahayu salaminyo. Dene strukturipun iringan nalika tembang durma menika boten dipuntabuh, dados namung kepireng padhuwan suwanten “*Hee..manungsa*” kangge nambahi greget kahanan kemawon.

Gambar 13.16 Dewa Wisnu Kondur dhateng Kahyangan sinambi Nyebaraken Tirta Kamandanu ing Jagad

Adegan kaping sekawan utawi pungkasan menika para wadyabala ngadhep marang Sang Hyang Durga, kangge matur bilih anggenipun ngrisak menika boten kasil amargi dipunalang – alangi dening Dewa Wisnu. Sasampunipun kepanggih kaliyan Durga, Durga ulat – ulat utawi mirsani kahananipun para wadyabala sampun sami sayah, gerah kados bibar saking perang. Mirsani kahanan kasebat, Durga lajeng gadhah pamikiran bilih anggenipun ngrisak alam menika boten kasil.

Gambar 13.17 Durga Ulat – Ulat Mirsani Para Wadyabalanipun

Pramila sedaya para wadyabalanipun njunjung drajatipun Sang Hyang Durga supados manahipun Durga menika boten kagol, saha Durga saged ngrisak alam malih benjing sasi ngajeng menapa taun ngajengipun. Kagambaraken kanthi mbopong Sang Hyang Durga kondur dhateng kahyangan Gondomayit. Durga kondur menika boten wonten tembangipun namung iringan musik kemawon.

***Gambar 13.18 Durga Dipunbopong/Dipunjunjung Drajatipun Kondur dhateng
Kahyangan Gondomayit***

C. Dhaftar Anggota Pagelaran Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan

Wisnu Vs Durga

Kesenian Grasak “Lumaras Budaya”

Tema Alam Lingkungan

WISNU VS DURGA

Dhusun Petung Kidul, Pakis, Magelang

Sesepuh/ penasehat : Bapak Kuwat

Ketua : Bapak Timbul Prayitno

Koordinator : Bapak Kardi

Koreografer : Nuryanto

Tembang : Triyono

Kostum-Rias : Haryadi

Tata iringan : Agus Priyono

-Paraga ingkang nari-

Wisnu : Edi Dhemes

Durga : Linda Agusta

Wadya bala ageng : 1. Bapak Kardi

2. Ndori

3. Joko Aryadi

4. Badri

Wadya bala alit : 1. Slamet

2. Pendi

3. Yudi

4. Arjun Sulis

5. Harman

-Iringan-

Vokal : 1. Bapak Triyono

2. Bapak Haryadi

Bendhe ageng : Bujang

Bendhe alit : Jujun

Suling : Wono

Senar drum : Nuryanto

Bass drum : Ipul

Bedhug : Wono

Trunthung : Agus Priyono

Cathetan Refleksi 13

1. Pagelaran Kesenian Grasak dipunadani dinten Minggu, surya kaping 16 Desember 2012 kanthi tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) ing Alas Pinus Kasanrejo, Dhusun Ngrangkah, Desa Petung.
2. Kempal jam 08.00 WIB kangge rias saha gantos ageman paraga ingkang nari, *chek sound*, saha *breafing* saderengipun pagelaran dipunwiwiti.

3. Pagelaran grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) kawiwitan jam 10.00 dumugi jam 10.30 WIB. Dipunwiwiti kaliyan tembang pangkur, geguritan saha padhuwan suwanten “*Hee..manungsa*”, lajeng dipuntutup dening tembang Durma, geguritan saha padhuwan suwanten “*Hee..manungsa*”. Kanthi larah – larahan kados dene latiyen, wonten 4 adhegan.
  1. – Durga medal saking kahyangan Gondomayit iringan tembang Mijil Gagad Waspa
    - Durga ngutus wadyabala lumantar Joromoyo supados ngrisak alam kanthi Sulukan
  2. – Joromoyo mbidhalaken wadyabala kanthi iringan tembang bidhalan
    - Para wadya bala sami ngrisak alam
  3. – Dewa Wisnu mandhap saking kahyanganipun dipuniringi Kidungan Asmaradana Cengkong Semarang
    - Perang antawisipun Dewa Wisnu kaliyan Durga Cs
    - Dewa Wisnu kondur dhateng kahyanganipun kanthi dipuniringi tembang Durma laras pelog pathet barang
  4. – Durga kaliyan wadyabalanipun wangsul dhateng kahyanganipun amargi boten kasil anggenipun ngrisak alam
4. Dhaftar anggota paguyuban ingkang nyengkuyung pagelaran grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) ingkang sampun kalampiraken wonten ing nginggil. Cacahipun sedaya anggota ingkang nyengkuyung pagelaran menika wonten 21 tiyang, kalebet panaliti piyambak.

Lampiran 2

Wawancara Mendalam 01

Nama	: Timbul
Informan	: Kunci
Yuswa	: 50 taun
Padamelan	: Tani
Alamat	: Dhusun Petung Kidul
Surya kaping	: 17 Februari 2013
Dinten	: Minggu
Panggenan	: dalemipun bapak Timbul/ Paguyuban Lumaras Budaya
Tabuh	: 10.00 – 13.00 WIB
Jabatan	: Ketua paguyuban kesenian grasak “Lumaras Budaya”
Babagan	: Sejarah Paguyuban saha Sejarah Kesenian Grasak

A. Sejarah Paguyuban Lumaras Budaya

- O1 : sugeng enjing pak?
- O2 : nggih.
- O1 : menika kula saking mahasiswa UNY jurusan pendidikan Bahasa Daerah
badhe nyuwun wekdalipun bapak badhe wawanrembag babagan kesenian
grasak nggih pak nggih?
- O2 : nggih.
- O1 : langsung kemawon nggih pak, kula badhe mangertos babagan Paguyuban

Lumaras Budaya menika dipunadegaken utawi dipunwiwiti taun kapan menika pak?

O2 : taune rada suwe yo mbak yo, nek cara aku madege lumaras budaya kuwi pak e aku wis dadi ketua trus aku ming nglintir, kira – kira ki petung kesenian madeg ki aku umur, sing aku nyekel dhewe apa seka awal?

O1 : saking awal pak.

O2 : nek seka awal pake aku ki wis ketua, dadi seprene cara aku umur seket ki trus pake aku nyekel kesenian ki awit aku urung ana. Berarti taun 60an mbak. aku lair 63 ki, bapak wis mendirikan kesenian kok.

O1 : inggih dados taun 60an ngoten nggih. Lajeng menawi panjenengan njabat dados ketua menika wiwit kapan?

O2 : ho.o. umur 25 taun. 25 taun aku wis nggenti bapak dadi ketua. Lha kuwi trus kesenian kuwi wis aku sing nyekel, saiki seket yo, 25 taun aku nyekel kesenian.

O1 : dados ingkang ngrintis paguyuban Lumaras Budaya menika bapakipun panjenengan?

O2 : he'em.

O1 : namanipun sinten?

O2 : Pak Darmo.

O1 : oh nggih, kok saged dipunparingi nama paguyuban Lumaras Budaya menika menapa?

O2 : kaitane karo wong ndesa to mbak, dadi laras wae, kesenian digawe laras wae, ra entuk ngaya, dadi laras lumaras budaya. Dadi Lumaras ki dikaitke karo mbah Lumaras, budayane ki senine. Dadi laras lumaras budaya mbah Petung Lumaras, wong kono mbiyen tau sok mberkahi dadi

kaitke kuwi. Dadi mbah petung lumaras trus digabungke dadi Lumaras Budaya. Critane ming ngono kuwi.

- O1 : oh...dados mbah Petung Lumaras menika sampun maringi sesuatu wonten ndesa mriki menapa priipun?
- O2 : lha nek tentang kesenian ki, mbah petung lumaras kuwi biyasane sok disuwuni, dadi keslametan, dadi nek cara kesenian biyen ki jenenge trus dikaitke karo leluhur. Dadi ana sing apa siswa budaya, ana sendratari apa misale. Lha kene cukup dijupuke seka kuwi. Mbah petung lumaras trus ana budaya trus lumaras budaya. Dadi ben oleh berkahe mbah petung lumaras, ben rada lancar.
- O1 : nggih, nha leluhuripun menika namung mbah petung lumaras menapa wonten leluhur – leluhur sanesipun?
- O2 : ana, mbah petung lumaras, mbah kyai wongsoito. Ning cara nggon budayane iki nek mbah kyai wongsoito ki kira – kira cara wong awam ngene iki ora wong seniman, nek mbah petung kan asli seka Solo dadi wong seniman. Dadi rada seniman, dadi ana mbah kyai wongsoito, ana mbah petung lumaras, trus sing ketigane kuwi mbah kasan rejo. Dadi tau ritual pentas ning kono, trus pendhak taun dadi pas sadranan trus pentas ning kono kuwi sok sing donga.
- O1 : lajeng wonten ing paguyuban Lumaras Budaya menapa wonten peraturan – peraturanipun/oraganisasinipun menapa boten?
- O2 : nek cara neng ndesa, kesenian kuwi peraturane yo ming sekali arep pentas utawa latiyen. Dadi ana program apa ki spontan, arep pentas programe ngene, ki pertama latiyen. Oh, sing pancen hariyane nglatih dilatih ki jogete ngene. Dadi programe spontan, dadi ora ana jadwal seka

adoh, kowe sesuk ngrancang ngene ora, dadi spontan iki arep pentas latiyani. Dadi ora ana program kuwi apa, apa, apa ora ana. Progame yo gur latiyani arep pentas. Dadi ora jadwal seminggu pisan latiyani ki ora. Nek arep pentas gek latiyani.

O1 : wonten ing paguyuban Lumaras Budaya menika wonten pinten kesenian?

O2 : wah okeh, mulai seka aku sing nyekel kuwi ana soreng, warok bocah, kuda lumping, topeng ireng, trus wayang grasak kuwi, campur. Nek campur ki awal seka aku nyekel campur. Ana cakil, kethek, ana raja.

O1 : berarti ingkang taksih pentas menika kesenian menapa?

O2 : wayang grasak karo warok cilik.

O1 : warok bocah menika ingkang nari lare – lare alit menika?

O2 : nggih cah cilik – cilik niku.

O1 : rata – rata pinten taun?

O2 : sd, klebu rung pendidikan, umur 4 taun ana, wis melu pentas.

O1 : ingkang nabuh musik menika?

O2 : oh nek sing nabuh cah dewasa.

O1 : rata – rata ingkang nyengkuyung paguyuban Lumaras Budaya menika padamelanipun menapa? menapa wonten ingkang taksih sekolah?

O2 : ora ana mbak, sebagian gedhe yo petani kene. Dadi ra ana kuwi pejabat apa kuwi ra ana. Nek wong kene yo wong tani. Okeh – okehe petani.

B. Sejarah Kesenian Grasak

O1 : samenika mlebet wonten ing kesenian grasak nggih pak, kesenian grasak menika dipunadegaken kaliyan bapak? Menika wiwit taun kapan?

O2 : he'em, sing grasake tok ki sekitar 15an taun.

- O1 : berarti niku taun pinten?
- O2 : taun 2003an.
- O1 : lajeng menapa kok saged dipunparingi nama Grasak? Boten sanesipun?
- O2 : kuwi nganu mbak biyen campur, campure wis ora tepung bocahe garek wayang grasake tok, dadi diarani wayang grasak ki kaya simbole wis ketok yo dadi ana buta kuwi, buta ki seolah – olah wis uduk piyayi, wong kok grasakan. Dadi diarani wayang grasak ki merga karaktere, solah tingkahe kuwi ki gas – gasan. Cara wonge brangasan, ora isa alus. Dadi ngapa kok semang diarani wayang grasak? Dadi satarian kuwi komplit wonge grasak kabeh, cara istilah wonge ki ra ana piyayine. Wonge brangasan kabeh. dadi diarani wayang grasak merga ora ana alusane, dadi kabeh buta. Buta ki sagrasakan.
- O1 : menika berarti dipuntingali saking tarine nggih pak? Menawi saking tembang, iringan musik menika priipun pak?
- O2 : sesuai karo tari, dadi iringan wayang grasak kene ki isa nggo pemusik ana gedhe, maksute ki ana gong sapiturute saron, demung. Ning isa ditabuhi nganggo bendhe. Dadi keseniane kene ki cara cah enom saiki ki kontemporer po piye yo. Ngonu kuwi. Dadi ora isa kudu ngene kuwi ora, ndelok suwasanane lek pentas cah pira, pentase ning nggon apa, kuwi isa samangsa – mangsa dirubah. Dadi ora kudu ngene.
- O1 : dados mboten pakem kedah ngoten teras nggih?
- O2 : ora. Ning nek wayang grasake pakem kuwi diarani wayang grasak. Ana sing wayang grasak ki kene nganggo model kostum suket, ana sing wayang grasak ki memang nggo kostum wayang lengkap. Ning nganggo suket isa. Mula ndelok kebutuhane sing mbutuhke.

O1 : lajeng perkembanganipun kesenian grasak kala rumiyin kaliyan samenika kadospundi?

O2 : wektu madeg grasak pisanan palah kontemporer, dadi luwih parah. Nha rehne sing mbutuhke kuwi kok kudu grasak sing luwih parah, yo parah. Dadi cara ditonton wong umum kuwi kurang nyenengke mergane pakeyane suket, seka suket – suket seka klaras, lha nek sing saiki lurih maju merga duwe kostum sing khusus wayang. Kaya jenise wayang uwong kuwi duwe ana, dadi isa dinggo neng nggon tanggapan supitan apa manten.

O1 : berarti ingkang grasak pisanan menika malah kontemporer nggih pak?

O2 : ho.o kontemporer.

O1 : kontemporeripun menika awujud pakeyanipun?

O2 : pakeyan.

O1 : menawi gerakanipun?

O2 : gerakan yo tetep beda, dadi sing nganggo musik gamelan karo bendhe tok ki memang beda, dadi ora padha. Dadi nek sing pemusik wayang grasak kuwi sing nganggo pemusik gamelan sing ora bendhe ki luwih apik ditonton wong umum, ning nek sik kontemporer kae yo ditonton umum ki pakeyane ora nyenengke, jogete yo ana pakeme ning jenenge yo ora nggo suguhan tamu, maksute kanggo sing mbutuhke wong seniman.

O1 : bedanipun kesenian grasak kaliyan kesenian sanesipun menika menapa?

O2 : kuwi beda akeh, dadi cara kene pertama biyen koncer, trus soreng, soreng

kuwi jinise kaya wayang kethoprak, dadi antarane wayang grasak karo

soreng ki bedane wis adoh. Dadi grasak ki seka aliran wayang uwong, nek soreng dadi temane kaya kethoprak. Dadi adoh bedane, kuda lumping yo beda meneh. Dadi wayang grasak ki memang beda, sing isa ngemba wayang grasak cara wewayangane yo ming wayang uwong. Dadi ana wayang uwong kae cara kurawa, ana grasak kurawa, dadi kuwi wayang grasake kuwi. Ning nek wayang grasak dipacaki soreng, yo rapas. Dadi diarani wayang grasak yo memang wewayangane wayang grasak yo ngono kuwi. Dadi tetep beda, jenise beda, alur critane yo beda.

O1 : bedanipun grasak kontemporer kaliyan grasak pakeman utawi klasik menika miturut bapak menapa?

O2 : segi kostum beda mau kae sing tak terangke, segi tari yo beda, cara junjungan sikil meh padha, ning cara meh gawe tari apa posisi nari ki memang beda kontemporer karo pakemane. Nek pakem ki memang pakem, kuwi lek metu ngono kuwi wis pakem, nek kontemporer ki yo metu ki teng kluthur digawe kaya piye misale kaya kereng, variasine pentas kowe ki kudu nlusup – nlusup po piye, dadi nek sing asli ora. Tetep metu wis kaya wayang uwong, nek sing kontemporer lak metune ki wis digarap ora padha pakemane.

O1 : menawi segi tembang kaliyan pirantos musikipun?

O2 : nek tembang ki tetep maton, ora ana tembang kok sak – sake ki ora ana, tembang ki misale dhandhanggula yo dhandhanggula, misale gambuh yo gambuh, misale pocung yo pocung.

O1 : kesenian grasak menika sejatosipun titikanipun menapa pak meawi dipuntingali saking riasanipun menapa sanesipun?

O2 : kesenian grasak kuwi nek didelok seka riasane, grasak sing asli ki kuwi

rias make up rai thok njur nggo topeng, nek seka kontemporer kuwi lak

body painting dadi komplit seka awak – awake tetep nganggo cat.

Bedane ming kuwi, dadi titikane grasak ki pokoke mesthi nggo siung,

wong jenenge we buta. Riase we yo wis medeni, cara cah cilik ngono wis wedi.

O1 : kesenian grasak mriki sampun nate pentas acapella to nggih pak? Menika ngginakaken iringan lagu basa Indonesia, lha menika kalebet kontemporer menapa sanes?

O2 : ho.o kuwi mlebu kontemporer, nek grasak acapella kae aku ndelok sing nanggap karo ndelok posisine bocah, isa kabeh apa ora. Nek ora isa kabeh yo acapella wae, wong ngirit musik. Lha kene penake kesenian kuwi, digawe apa ki penak. Dadi ora kudu wah nggo musik, ki ora. Ndeloke kebutuhan, ndeloke sing ngundang, trus ndeloke bocah, nek bocahe ming sithik yo acapella yo rapapa misale ngono kuwi, ning nek cara tanggapan supitan pentas kuwi yo ra wani. Yo tetep diusahake pemusik.

O1 : konsep temanipun ingkang dipunginakaken saben pentas menika beda – beda nggih pak? Miturut ingkang nyuwun menapa paguyuban?

O2 : ho.o beda – beda. Nek kene cara temane wong nanggap kuwi njaluk paket apa siji. Nek siji kene wektune jam wae. Nek cara paketan sedina.

O1 : paketan menika menapa kemawon kesenianipun?

O2 : ana topeng ireng, ana warok bocah, ana grasak. Kuwi ana telung kesenian. Lha nek cara wayang grasak yo wani pentase yo ming setengah jam. Dadi ora isa digawe full sedina.

O1 : oh..ngoten, menawi kesenian grasak menika wonten pinten – pinten

babak menapa setunggal babak kemawon?

O2 : setunggal, dadi siji cukup siji, satarian, sacrita.

O1 : saderengipun pentas nggih pak nggih, menika ngginakaken ritual – ritual boten?

O2 : rituale ora ana, dadi anane yo mung jajanan pasar ki ora ritual kuwi ming perlengkapan mingan.

O1 : nalika pentas grasak menika ngginakaken jajanan pasar kawalau? Sanesipun jajanan pasar menika menapa pak? Wonten maknanipun boten?

O2 : kuwi ming nggo perlengkapan pas pentas ning ora dirituali, nek aku ora ngerti maknane, jajan pasar kuwi nek cara wong jawa kuwi sajen, dadi apa artine apa aku yo ora mudheng kuwi, dadi ming nalureke tinggalane wong tuwa kuwi, luwih cethane takon karo sesepuh paguyuban wae mbah kuwat. Sing ngurusi sajen pas pentas kuwi mbak. nek aku ora ngerti.

O1 : menawi boten wonten sajenipun nalika pentas, lha menika wonten dampakipun menapa boten?

O2 : nek kuwi kene rada penak mbak, delok sing mbutuhke meneh. Cara kanggo pitulasan, aku ora mbutuhke sajen wong pentase bareng wong akeh trus neng lapangan misale, aku ra mbutuhke sajen. Ning nek cara pentas ning nggon undangan wong person, aku kudu nganggo. Bedane ngene, nek cara agustusan misale kuwi cara negara ki gek kemerdekaan, ngramek – ngrameke negara merga merdeka kuwi ngapa mang kudu nggo sajen, kan yo kabeh wis nyadhari wong iki demi negara nggon dhewe, merdeka yo seneng – seneng. Ning nek pentas nggon wong

person, kudu nganggo ki ngapa? Mergane sing pentas ki siji thok ki kene.

Dadi bedane ngono kuwi.

- O1 : menawi nalika pentas wonten ing person menika, menawi boten ngginakaken sajen utawi kirang sajenipun menika kadospundi?
- O2 : dampake yo paling kesurupan njaluk apa sing biyasane tau dicepaki, kaya wedang kopi, wedang putih. Sing biyasane ana kok ora ana, ki biyasane sok kesurupan njaluk. Nha sadurunge kesurupan luwung dicepaki.
- O1 : menika nyurupi ingkang nari menapa saged sanesipun?
- O2 : ora kudu penari, ana wong sing gek gogok nonton ning anggota ora wong njaba, kuwi isa kesurupan. Ning okeh – okeh penari. Ning isa ora penari ki kesurupan nek kene.
- O1 : dados anggenipun nambani ingkang kesurupan menika kadospundi?
- O2 : yo nek kesurupan misale sing dijuluk apa kuwi biyasane sok trus aku pamit nek wis digoleke apa sing dijuluk. Apa sing dijuluk wis dituruti yowis.
- O1 : menawi sampun rampung pentas menika sajen dipunbucal menapa dipundhahar?
- O2 : sing kudu enak pangan yo dipangan, kan ana sing ora enak pangan. Sing enak pangan ki yo ro cah penari teka do dipangan, wong nek wis rampung pentas kuwi wis ora ana resiko. Ning nek rung rampung pentas ora wani, sing enak dimaem yo dimaem, sing ora yo ora.
- O1 : mlebet paraga ingkang nari nggih pak, paraga ingkang nari menika wonten syarat – syaratipun menapa boten? Menapa kedah ritual rumiyin?
- O2 : oh nek kene ora ana, bebas. Sing biyasane nari yo misale aku dhapuk apa? Cakil yo nyakil. Lha syarate kostum, lengkap pa ora kowe nyakil?

Dadi sakostum thok. Beda karo grasak nek grasak lak standar padha kabeh sing nari. Dadi ora ana syarat iki donga sik, kuwi ora ana.

O1 : menawi pakeyan ingkang dipunagem grasak menika sejatosipun menapa kemawon?

O2 : sing bener ki yo ora ana, grasak kuwi werna – werna. Ana sing gawa kathok pendek, ana sing ngliga, maksute ngliga ki wudoh, dadi nek sing grasak murni ning kemurniane kaya ngapa biyen aku yo ora mudheng, ning kuwi kostume kuwes ditonton, nganggo katok panjang, nganggo leb – leb, kuluk yo apik, nganggo pakeyan kaya wayang uwong pokoke. Ning nek kontemporer lak kedhongan kathok cekak dilinthing – linthing tutupi klaras, lha cara biyen ki kene ki mung kanggo kreatifé bocah – bocah wae, biyen ki sing ana wayang grasak kene thok kuwi, dadi teko tak kei jeneng ah petung ganti jeneng wayang grasak wae, cara ge pentas campur ora lengkap, jupuki buta wae diarani wayang grasak. Dadi nek campur bawur ra cukup njur dipethil wayang grasake thok. Dadi buta – butane thok sing pentas.

O1 : cacahipun ingkang nari grasak menika pinten?

O2 : nek grasak cara petung, kuwi isa cah 5, isa cah 3, ning isa cah satus. Dadi grasak ki ora ana kudu semene, manut tema meneh. Oh iki dibutuhke lapangan, pentase ning lapangan, nek ora okeh njuk kaya wong ngapa? Kaya cah dolanan, lha paling ora penari satus. Grasak satus pentas neng lapangan lak yo luwih manteb. Ning cara neng tanggapan biyasa pentas cah telu wani, dadi ora kudu cah semene.

O1 : sampun nate nggih pentas tigang tiyang menika? Cariyosipun menika menapa?

- O2 : uwis, nek critane grasak kuwi ana rama sinta ana, ning cara kuwi ki dijukuk sithik oh iki ana wayang lokal utawa wayang bala, ana pimpinan. Cara ringkese andhahan ngadhep pimpinan. Dadi ora nganggo crita, yo kaya neng pisowanan. Dadi ora nganggo crita. Dadi kaya ming pethilan ngono. Dadi cukup kuwi buta pimpinan karo bawahane.
- O1 : menawi paraga ingkang nari menika rata – rata padamelanipun menika menapa?
- O2 : nek saiki ki wis ora ana sing sekolah, nek wingi – winginane ana sing iseh SMA, nek saiki wis cah gedhe – gedhe. Nek sing khusus grasak lho kuwi wis ora ana sing sekolah.
- O1 : kesenian grasak menika sampun nate njuwarai menapa kemawon?
- O2 : juwarane grasak ki juwara II Solo Carnival, aku gawa penari cah satus wong kene kabeh. sing kelorone juwara I yo ning Solo meneh. Kuwi penarine ki ana satus, grasake kontemporer. Dadi pemusik ki aku gawa bendhe sepuluh, bedhuge gawa telu. Larah – larahane wayang grasak seka magelang ki jane ora isa dinilai yo, ning penggemare wong – wong Solo ki ketok seneng ndeloke kuwi ki seneng. Dadi nganti pakeyan kuwi nganti tekan nggon yuri ki wes mrithili, sepanjang kota solo ki kebak larahan gogrokane kostum, lha kuwi palah juwara.
- O1 : lha menika ngginakaken kostum menapa?
- O2 : yo ana merang damen, ana godhong gedhang, lha kuwi ge nari lak palah do rontok. Lha sepanjang dalan kuwi kebak larahan palah njur dadi juwara I. Dadi kuwi yo awur – awuran, temane ngawurlah, carane pentas neng kaya ngene mungsuhe okeh, tur seka luwar kota kabeh, saiki nggon dhewe magelang makili magelang, piye carane diusahake ben menang.

Yo nek pentas luwar kotane kene yowis ping bola – bali. Ning sing khusus dinilai ki solo kuwi.

O1 : nate pentas wonten luwar kota pundi kemawon?

O2 : ning Surabaya tau, Jakarta tau.

O1 : grasak klasik menika nate dipuntanggap wonten ing acara menapa kemawon?

O2 : yo cara magelangan, karnavalan ki tau kuwi bola bali. Grasake ki ana rampak kurawa dadi kabeh dadi kurawa kabeh, ana grasak blindren, maksute nyritake buta gek dilatih karo cakil. Sing klasik kuwi.

O1 : menawi grasak kontemporer menika nate pentas ing acara menapa?

O2 : acara klentheng. Grasak kontemporer e kene ki yo grasak acapella mau, grasak sarung, grasak alam lingkungan Wisnu Vs Durga wingi kae. Ning pas grasak alam lingkungan kae aku ora melu, aku gek ana acara. Dadi tak keke pak tri ben gawe konsepe.

O1 : menawi tanggapan – tanggapan biyasa menika menapa kemawon?

O2 : sik mesthi supitan, manten, sukuran merti desa utawi wah aku sesuk nek lulus sekolah arep sukuran nanggap grasak.

O1 : dados kesenian grasak menika boten dipuntanggap kangge acara khusus supitan misalipun?

O2 : ora, bebas kok.

O1 : bapak menika mbentuk kesenian grasak menika tujuanipun menapa?

O2 : nek kuwi merga kuwi mau, tak critake campur komplit, campur ki ana raja, ana alusan, ana piyayi, ana kethek, ana cakil, ana grasake kuwi. Nha kuwi ki wong – wongane entek, trus ming gerak buta thok kuwi, njur tak arani wayang grasak. Dadi nek tujuanku seka pemikiranku, grasak ki ben

ngapa misale, yo kuwi ora ben ngapa – ngapa, yo mung nggo hiburan karo cahe ora komplit. Bar joget cah satus kok njur mung cah 20 lak njur cahe ora lengkap, nha 20 kuwi tak gawe buta kabeh, dadi diarani wayang Grasak. Ming kuwi, dadi ora ana tujuan piye – piye ki ora ana.

Refleksi Wawancara Mendalam 01

1. Paguyuban Lumaras Budaya menika dipunrintis rikala taun 60an dening suwargi bapakipun pak Timbul inggih menika panjenenganipun Bapak Darmo.
2. Dipunwastani Paguyuban Lumaras Budaya amargi kesenianipun dipundamel laras boten ngaya, dados nama Lumaras menika dipungayutaken kaliyan mbah Petung Lumaras ingkang sampun paring berkah dhateng tiyang petung, mliginipun babagan seni budaya supados saged lancar. Mbah Petung Lumaras menika piyantun saking Solo, dados seniman sanget.
3. Paguyuban Lumaras Budaya menika wonten 5 kesenian, antawisipun soreng, warok bocah, kuda lumping, topeng ireng saha grasak.
4. Kesenian grasak madeg wiwit taun 2003, ingkang ngrintis pak Timbul.
5. Asal usulipun grasak menika saking kesenian campur bawur, campur bawur menika wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan buta) Amargi larenipun menika samenika sekedhik, dados dipunpendhet utawi dipunpethil buta – butanipun kemawon lajeng dipunparingi nama grasak. Dipunwastani grasak amargi karakteripun menika bringasan, gas – gasan, boten saged alus anggenipun joget.
6. Saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema ingkang beda – beda, dipuntingali saking tiyang ingkang badhe nanggap, larenipun wonten boten, lokasinipun kadospundi kaliyan acaranipun menapa. amargi kesenian grasak menika kesenian ingkang *fleksibel*, dados saged dipunreka piyambak miturut kalawau.
7. Nalika pentas kangge pribadi kedah ngginakaken sajen, menawi kangge pentas rame – rame utawi sesarengan pentas kaliyan paguyuban sanes menika boten ngginakaken sajen. Dampakipun menawi boten ngginakaken sajen tiyang paguyuban wonten ingkang kesurupan.
8. Kesenian grasak menika pentas wonten ing adicara bebas, kados ta adicara supitan, manten, merti dhusun, sukuran utawi nazar.

9. Seni beksan, tembang iringan, iringan musikipun, ageman saha riasan sarta paraga ingkang nari kesenian grasak dipunjumbuhaken kaliyan konsep tema, lokasi pagelaran, adicaranipun, tiyang ingkang nanggap kaliyan larenipun.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Bapak Timbul minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 02

Nama	: Triyono	
Informan	: Kunci	
Yuswa	: 47 taun	
Padamelan	: Dhalang	
Alamat	: Dhusun Petung Kidul	
Surya kaping	: 21 Februari 2013	
Dinten	: Kemis	
Panggenan	: dalemipun Bapak Triyono	
Tabuh	: 17.00 – 21.00	
Jabatan	: Pengrakitipun Konsep Tema saha Sekar Iringan Kesenian Grasak	
Babagan	: Kesenian Grasak, Makna Tembang Iringan grasak miturut Konsep Temanipun	

A. Sejarahipun Kesenian Grasak

- O1 : Assalamu'alaikum Pak Tri? Sugeng sonten?
- O2 : wa'alaikumsalam nduk? Sugeng sonten, Pripun?
- O1 : mekaten pak, kula badhe wawancara babagan kesenian grasak kaliyan makna tembang iringan miturut konteks temanipun kalawingi pak.
- O2 : owalah iyo nduk. Piye piye? ndang diwiwiti wae.
- O1 : saderengipun mlebet wonten ing kesenian grasak, kula badhe nyuwun pirsane panjenengan menika jabatanipun wonten ing salebeting paguyuban menika menapa, Pak?
- O2 : oh ... lha kula dados pengrakitipun konsep tema saha sekar iringan kesenian grasak.

- O1 : bapak menika mangertos menapa boten sejarahipun grasak?
- O2 : menawi sejarahipun menika kula radi boten mangertos, kula menika wonten paguyuban sanes ingkang ngrintis. Kula mangertos namung sekedhik kemawon. Grasak menika madeg taun 2003an, sing ngrintis Pak Timbul.
- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi pak?
- O2 : grasak menika rumiyin kesenian saking campuran, campuran menika maksutipun wonten rajanipun, alusan, piyayi, cakil, kethek, grasakipun menika wujudipun buta – buta niku. Lajeng kaliyan pak Timbul dipunpendhet buta – butanipun kemawon amargi larenipun namung sekedhik, lajeng dipunparingi nama grasak.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : lha menika kula boten mangertos, amargi ingkang paring nama menika Pak Timbul. Menawi miturut kula nggih amargi wujudipun buta – buta ingkang tingkahe menika bedigasan, brangasan, boten saged alus. Grasak menika menawi kangge manungsa, wong kok grasakan. Maksutipun nggih tiyang menika boten saged alus anggenipun tumindak.
- O1 : kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen pak?
- O2 : boten mesthi mbak, menawi pentasipun pribadi kedah ngginakaken. Ananging menawi pentasipun rame – rame kaliyan paguyuban sanes mriki boten ngginakaken sajen.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa pak?
- O2 : saged nyurupi pemain kaliyan tiyang paguyuban mbak, ananging boten saged nyurupi tiyang njawi. Menawi masalah sajen tanglet kaliyan pak kuwat mawon minangka sesepuh mriki.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami pak?
- O2 : beda – beda, lha kula menika ingkang asring ngonsep tema grasak. Supados saged regeng kaliyan boten monoton. Konsep kesenian grasak nggih ningali tiyang ingkang nanggap badhe ngersakaken kadospundi, lokasi pentas, larenipun wonten boten, acaranipun menapa. menawi sampun ningali kalawau, temtunipun gerak tari, tembang, iringan musik, ageman saha riasan sarta pemainipun ingkang nari kedah dipunjumbuhaken kaliyan tema.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?
- O2 : bebas, acara khitanan, manten, sukuran nazar, merti dhusun, pitulasan, kathah mbak.

- O1 : panjenengan menika dados ingkang damel konsep tema grasak sampun pinten taun?
- O2 : kula nggih sampun radi dangu mbak, kawit umur kula 25an taun.
- O1 : panjenengan menika sampun nate damel tema menapa kemawon?
- O2 : grasak sarung, grasak tema alam lingkungan kalawingi, grasak pakeman kurawa sedaya, lajeng buta ingkang dipunlatih cakil nggih sampun nate.

B. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan

- O1 : Rikala pagelaran utawi pentas ing sasi Desember 2012 kalawingi bapak ngginakaken tema menapa?
- O2 : kula menika mendhet tema alam lingkungan mbak.
- O1 : menapa bapak saged mendhet tema alam lingkungan kasebat? Menapa boten mendhet tema sanesipun kemawon?
- O2 : ooh..nggih, ngaten awit midherek pamanggih kula menawi lingkungan menika kula raosaken para manungsa sampun boten nggatosaken, kathah kedadeyan eksploitasi lingkungan, satemah lingkungan menika minangka panggesanganing manungsa menika lajeng risak. Contonipun menawi hutan menika dipuntebang secara liar, satemah sumber toya menika kirang, mangka toya menika sumber panggesanganing manungsa, boten manungsa boten kewan boten tetuwuhan tanpa toya mesthi boten saged gesang. Lha menika alesanipun kula mendhet tema alam lingkungan.
- O1 : oh..inggih, menawi alesanipun dhateng pamiarsa utawi ingkang nonton kesenian menika kadospundi pak menawi temanipun lingkungan?
- O2 : nggih, nyatanipun njih responipun saking penonton nggih tetep sae, nyatanipun nalika shoting kemawon, nalika pentas menika respon saking masarakat antusias sanget, animo penonton nggih kathah sami nyuwun mundhut pirsu “*iki temane apa ta kok semang nganggo menek – menek gunung, ngrusak – ngrusak kekayon*” lajeng kula nggih terangaken. Nggih sae menika responipun saking masarakat.
- O1 : dados masarakat menika gampil anggenipun nangek tema kalawau?
- O2 : bisa nggih saged nampi saged.
- O1 : lajeng rikala pentas kalawingi bapak mendhet cariyos menapa?
- O2 : kula mendhet babad ingkang kadewatan, awit menawi ngginakaken ingkang ramayana, karakter saking ramayana menika lak sanes ngrisak alam, nanging karaktere lak perebutan wanita. Lha mila kula ngginakaken ingkang gampil dipunolah dipungulawentah menika ingkang

hubunganipun tema kaliyan lingkungan utawi alam menika mendhet kadewatan. Menika ingkang durga memang sejarosipun lak karaktere pengrusak alam ta.

- O1 : lajeng kedah menika durga kaliyan wisnu ingkang dados paraga utaminipun? Menapa saged tokoh sanesipun?
- O2 : janipun tokoh sanesipun wonten, nanging kenging napa durga kaliyan wisnu? Amargi wisnu miturut dhapukanipun menawi wonten ing wewayangan, piyambake dewaning kabagyan, dewaning kantentreman. Lha teng mriku niku kula saged ngginakaken mutusaken durga kaliyan wisnu.
- O1 : menawi saged dipungantos tokoh sanesipun menapa pak tuladhanipun?
- O2 : tuladhanipun kathah misalipun badhe ingkang tema alam lingkungan nggih, ngginakaken bathara bayu nggih saged. Nggih bathara bayu menika ingkang saged.
- O1 : bapak saged nyariosaken cariyos kesenian kalawingi ingkang temanipun alam lingkungan menika?
- O2 : nggih, nggih awit sepisanan ngeten nggih awit sepisanan menika Bathari Durga menika ngawe utawi ngajak kaliyan wadyabalanipun ing antawisipun Joromoyo, patih balanipun maling raga, maling suksma lan sapanunggalanipun menika nampi dhawuh Bathari Durga kepengen ngreka risaking alam supados manungsa menika kathah ingkang sami pejah. Lajeng sasampunipun patih bala gondomayit menika nampi dhawuh saking Durga, bidhal wonten ing alam utawi jagad utawi madyapada menika sawetawis ngrisak wontenipun tuk-tukaning toya awit Durga menika mangertos menawi toya menika minangka salah satunggaling panggesangan umat manungsa badhe dipunracuni wonten mriku, badhe dipunracuni lajeng Sang Hyang Tunggal nggih boten mirna menawi alam badhe dipunrisak. Lajeng utusan kaliyan Bathara Wisnu supados paring wujuding srana kangge tentreming jagad menika, wujudipun cupu ingkang isi tirta kamandanu, tirta tegesipun banyu kamandanu menika panguripan (banyu panguripan) supaya jagad saged tentrem ayem boten nampi setunggal alangan menapa.
- O1 : ingkang paraga grasak kalawau wonten Joromoyo lajeng wadyabala ageng kaliyan wadyabala alit lajeng wonten maling raga, maling suksma lha menika kadospundi pak? Cobi dipunterangaken malih!
- O2 : menika namung asma mawon, dados Joromoyo menika nama panglimane gondomayit, lajeng wadyabalanipun menika maling raga, maling suksma lan sanes – sanesipun.
- O1 : kalawingi nalika pentas menika wonten pinten adegan nggih, Pak?

- O2 : menawi adeganipun menika wonten 4 adegan mbak. Adegan 1 menika durga mijil saking khayangan gondomayit lajeng ngutus wadyabalane lewat Joromoyo kanggo ngrusak alam, adegan 2 menika para wadyabala bidhal kang dipimpin Joromoyo mandhap wonten alam utawi jagad lan ngrisak alam, adegan 3 menika Bathara Wisnu utusanipun Sang Hyang Tunggal mandhap wonten jagad kangge paring katentreman saha kangge brantas wadyabala kang ngrusak alam wau, adegan pungkasan menika perang antawisipun Wisnu kaliyan wadyabala Durga, Wisnu menang lajeng Durga kaliyan Wadyabalanipun kondur dhateng kahyangan gondomayit. Mekaten mbak.
- O1 : ingkang adegan pungkasan menika durga dipunbopong, lha maknanipun menika menapa nggih, Pak?
- O2 : lha menika maknanipun durga dipunbopong menika sinareng durga anggenipun gadhah gegayuhan menika kok capar utawi gagal rumaos kagol rumaos gela menika badhe wangsul wonten ing kahyangan gondomayit, nanging amargi durga menika minangka ratu utawi dewi ingkang dipunhormati kaliyan para wadyabalanipun, gampang nuwun sewu dijunjung niku diunggulke asmane dilerem – lerem aja nganti kagol Bethari Durga supaya sasi ngarep utawi taun ngarep supaya isa diteruske malih nggih menika badhe ngrisak alam.
- O1 : oh... dados mekaten nggih pak. Lajeng miturut bapak kesenian grasak kanthi alam lingkungan menika kalebet grasak kontemporer menapa grasak klasik, Pak?
- O2 : menika kalebet grasak kontemporer mbak.
- O1 : lha ingkang dados titikanipun bilih kalebet grasak kontemporer menika menapa mawon?
- O2 : nggih, kontemporer menika nuwun sewu nggih pisan menika saged amargi boten kedah ndherek pakem, rumiyin grasak biyasanipun namung ngginakaken bendhe – bendhe tok, namung samenika alat musik sampun macem – macem, lajeng dipunpadukan kaliyan nyanyian utawi sekar utawi tembang lajeng gerakanipun ugi ngginakaken gerakan boten pakem – pakem sanget, lajeng menika dipunsesuaikaken kaliyan kegiatan ingkang wonten ingkang temanipun alam lingkungan.
- O1 : menapa kok bapak menika milih tembang macapat?
- O2 : awit samangertos kula babonipun sekar menika macapat mbak, senadyan wonten tembang dolanan werni – werni nggih jinising tembang menika, awit tembang macapat menika minangka babone sekar kepengen nglestunaken kejawi tarianipun nggih sekaripun, menika wujud partisipasi kula minangka pelestari budaya supados sekar menika boten ical.

- O1 : kalawingi bapak ngginakaken sekar macapat pangkur, mijil saha durma menika kedah ngginakaken tigang macapat menika? Menapa ngginakaken macapat sanes ugi saged?
- O2 : saged, janipun mawi sekar menapa kemawon saged mbak, namung kenging menapa kok kula menika ngginakaken pangkur, mijil kaliyan durma menika kula namung badhe nggathukaken antawisipun sekar kaliyan adeganipun menika supados saged sesuai kaliyan mendukung. Janipun sedaya sekar menika saged tapi kula ningali kaliyan tarinipun menika luwesipun nggih pangkur, mijil kaliyan durma menika mbak.
- O1 : menapa pangkur, mijil kaliyan durma menika gadhah teges menapa boten, Pak?
- O2 : sedaya sekar menika gadhahi watak. Pangkur gadhah watak piyambak, mijil gadhah watak piyambak, durma nggih gadhah watak piyambak. Dene gegambarane menawi digayutke kaliyan tema nggih mbak, mijil menika tegese metu, dados menawi dipungayutaken menika mijilipun sang durga kanthi iringan sekar mijil, menawi pangkur menika kula remenipun nggadhahi watak gagah, kange wiwitan menika jumbuh sanget dene durma menika watakipun lak nggih kangge nyariosaken perang, lha wonten adegan pungkasan menika lak wonten perangipun lajeng kula mendhet durma kangge pungkasan tembangipun. Supados saged jumbuh kaliyan swasana saha adeganipun.
- O1 : nalika tembang pangkur dipunsekaraken menika dipunsarengi kaliyan geguritan kaliyan hee..manungsa. lha saking mriku alesanipun menapa kok nyekar dipunsarengi geguritan kaliyan hee...manungsa?
- O2 : dados menawi saking pamanggih kula kenging menapa pangkur disarengi kaliyan geguritan kaliyan hee...manungsa, he.manungsa menika kula gambaraken bilih peringatan saking wadyabalane Bethari Durga wau ingkang badhe ngrisak alam kaliyan badhe paring peringatan lan meden – medeni, lajeng geguritan menika dipungambaraken peringatan saking Gusti ingkang ndukung supados alam menika boten dipunrisak kaliyan durga, menika kula lebetaken geguritan dene pangkur menika kagem gregeting swasana miturut pamanggih kula ngeten.
- O1 : kajawi tembang macapat nggih pak, bapak ngginakaken kidungan asmaradana cengkok semarangan. Lha menapa kok dipunginakaken kidungan kasebat?
- O2 : nggih awit nalika wonten adegan mandhapipun dewa wisnu kangge mbrantas wadyabala ingkang saweg ngrisak alam, lha kula wonten mriki badhe nggambaraken swasana nyep utawi hening nalika dewa wisnu mandhap. Supados dewa katentreman menika lak dewa ingkang becik, dados dipuniringi ngginakaken kidungan asmaradana kasebat. Intinipun nggih supados saged jumbuh kaliyan swasana lan adeganipun.

- O1 : lajeng nalika kidungan ugi dipunsarengi kaliyan geguritan, lha menika menapa kok dipunsarengi Pak?
- O2 : janipun meh sami kaliyan wiwitan kalawau mbak, nalika kidungan asmaradana cengkok semarangan menika dipunkumandhangaken lajeng nggambaraken kasilipun wisnu nggenipun namakaken wujud ing tirta kamandanu, wisnu menika kasil minangka duta saking Sang Hyang Tunggal kangge nentremaken jagad. Lha saking mriku kula gambaraken nalika piyambakipun ngasta cupu kanthi iringa asmaradana kaliyan geguritan menika.
- O1 : sedaya sulukan kaliyan tembang iringan menika menapa sampun wonten menapa bapak damel piyambak?
- O2 : menawi sulukan menika sampun wonten, ingkang sanesipun menika kula ewahi cakepanipun.
- O1 : dene titilarasipun kadospundi, Pak?
- O2 : titilarasipun menika sami mbak.
- O1 : kejawi kaliyan temanipun nggih pak, tembang menika menapa wonten kaitanipun kaliyan seni tarinipun kaliyan iringanipun?
- O2 : nggih wonten mbak, tembang, tari kaliyan iringan musikipun menika saling gayut mbak, wonten hubunganipun.
- O1 : lajeng hubunganipun menika menapa pak?
- O2 : nggih tembang menika nyariosaken saha nggambaraken gerak tarinipun dene iringan musikipun menika kangge ngepasaken gerak nalika pas banter kaliyan pas rada alon lan kangge titikan nalika badhe gantos gerak tari, dene iringan kangge tembangipun menika ugi kangge ngepasaken nalika tembang dipunsekaraken supados saged nyess saged trep boten blero.
- O1 : babagan ageman nggih pak, ingkang dipunagem dening Bathari Durga menika kain werni abrit, cemeng kaliyan pethak. Lha werni menika gadhah makna menapa boten? Menapa?
- O2 : wonten, janipun werni menika gadhahi watak piyambak – piyambak mbak. Abrit menika watakipun kamurkan, cemeng menika duka utawi sereng lajeng jene menika pepenginan utawi hawa nepsu ingkang nggugah pepenginanipun manungsa.
- O1 : menawi ageman menika wonten kaitanipun kaliyan makna tembang boten Pak?
- O2 : menawi ageman menika boten wonten kaitanipun mbak.

- O1 : ageman wisnu kalawingi menika pethak sedaya lajeng ngginakaken iket Bali, menika maknanipun menapa Pak?
- O2 : menawi pethak menika lak lambang kasucen nggih, lajeng rikala semanten wisnu menika pancen nembe kemawon nggadhahi wajib ingkang ngemban wajib suci supados saged nentremaken jagad, kula gambaraken menawi kasucen menika dhasaripun utawi sandhanganipun pethak. Lajeng iketipun menika nuwun sewu kolaborasi ugi menika iket ingkang dipunginakaken menika iket lak sampun radi Bali, amargi kula gambaraken Hindu ingkang mapan wonten Indonesia menika mayoritas wonten ing Bali. Lajeng menika ngginakaken iket Bali.
- O1 : ananging menika saged ngginakaken iket sanesipun?
- O2 : saged, nggih pokokmen iket mekaten, menawi saged nggih werninipun pethak.
- O1 : iket ingkang dipunginakaken kalawingi menika werni wungu Pak?
- O2 : nggih boten menapa, kalawingi wontenipun namung wungu nggih dipunagem kemawon. Sak – sake kok mbak wong menika namung dados simbol kemawon.
- O1 : menawi ageman ingkang dipunagem dening para wadyabala menika ngginakaken alami nggih Pak, menika maknanipun menapa?
- O2 : nggih maknanipun ngeten, gandheng tema saking alam, saking kanca pengrakit ageman menika gadhah pamanggih “*iki apike pakeane yo sing alam*” lha dados ageman menika gumantung temaniipun mbak.
- O1 : menapa pak kok ageman ingkang dipunagem wadyabala ageng kaliyan wadyabala alit menika beda?
- O2 : nggih kangge mbedakaken drajatipun wadyabala ageng kaliyan kaliyan alit mbak, wadyabala alit menika lak kroco drajate luwih andhap denen wadyabala ageng menika drajate luwih inggil mbak.
- O1 : lajeng riasanipun menika pak, kok wonten ingkang nglumuri badan utawi awakipun menika kanthi werni pethal, ijem, abrit, kuning menika wonten maknanipun?
- O2 : maknanipun nggih nggambaraken werni mbak sami ingkang kula aturaken kalawau.
- O1 : menawi ijem menika maknanipun menapa Pak?
- O2 : menawi ijem menika tentrem, ayem. Karakter saking ijem menika sejatosipun tentrem, ning nuwun sewu senadyan ta buta ning kalamangsa nggih duwe wata tentrem barang ta mbak, wong buta yo titipane Gusti.

- O1 : oh..nggih, wonten ingkang nglumuri polos kaliyan wonten ingkang nglumuri gambar bunder, cekunthel – cekunthel wonten awak menika, lha menapa wonten maknaipun Pak?
- O2 : menawi saking werni lak kados menika kalawau, menawi dipunpepaes werni – werni nggih namung dipunpepaes mawon ta menika variasi mawon mbak ben boten monoton.
- O1 : paraga ingkang nari kalawangi dipuntemtokaken menapa boten Pak?
- O2 : sak – sake menika mbak, boten kedah pinten boen. Menawi badhe dipunkathahaken nggih saged menawi badhe dipunkirangi nggih saged. Ingkang baken menika durga, wisnu, joromoyo, maling raga kaliyan maling suksma. Menika kedah wonten, menawi wadyabala saged dipunkathahaken ugi saged.
- O1 : menapa kok durga, wisnu, joromoyo, maling raga, maling suksma menika kedah wonten Pak?
- O2 : lhah ratune wadyabala menika Durga, wisnu ingkang dados dewaning katentreman, joromoyo lajeng maling raga lan maling suksma menika sampun pakemipun mbak.
- O1 : ingkang dipunbekta wisnu kalawangi cupu ingkang isinipun sekar nggih Pak, menapa kedah sekar pak?
- O2 : nggih kedahipun tetep sekar mbak, sekaripun telon antawisipun mawar, kenanga lan kanthil, saged telon nggih saged gangsal werni mbak inggih menika mawar abrit, pethak, kanthil, kenanga lan mlathi.
- O1 : sekar menika wonten maknaipun Pak?
- O2 : wonten ta, gangsal menika duweni makna kathah sanget. Menika saged dipungambaraken negari kita dhasaripun pancasila ingkang gadhahi gangsal sila. Lajeng kula nuwun sewu nggih rasukan kula islam, menika rukun islam kwajibanipun nggih wonten gangsal. Menika salah satunggaling makna sekar kalawau mbak.

C. Makna Tembang Iringan miturut Konteks Temanipun Alam Lingkungan

1. Tembang Macapat Pangkur Lasar Pelog Pathet Nem

- O1 : kadospundi watakipun tembang pangkur menika Pak?
- O2 : watakipun pangkur menika sereng, nepsu, mathuk kangge suka pitutur, cariyos perang, kagem bebukaning cariyos perang.
- O1 : menapa kok bapak menika milih pangkur kangge miwiti pentas menika Pak?

- O2 : nggih amargi tembang Pangkur menika tembang ingkang gagah, kula ningali watakipun pangkur ingkang kula sebataken kalawau trep sanget menawi dipunginakaken kangge miwiti pentas menika, awit adegan ingkang pisanan menika paring peringatan dhateng para manungsa supados alam menika dipunlestarikaken, lha jumbuh sanget menika kaliyan watakipun pangkur inggih menika mathuk kangge suka pitutur kaliyan kangge bebukaning perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs samangkih.
- O1 : tembang pangkur ingkang dipunginakaken menapa jinis tembang pangkur menapa Pak?
- O2 : tembang pangkur laras pelog pathet nem.
- O1 : tembang pangkur menika dipundamel piyambak menapa sampun wonten?
- O2 : tembang pangkur menika kula othak athik gathuk piyambak miturut temanipun inggih menika alam lingkungan mbak. Nanging nggih tetep guru lagu kaliyan guru wilanganipun sami mbak. Titilarasipun ugi sami mbak. Namung kula ewahi cakepanipun mawon.
- O1 : kadospundi pak cakepanipun saha maknanipun tembang kasebat?
- O2 : mekaten mbak,

Pratandha rusaking jagad
Yen ta alam datan den openi
Tirta asat jurang jugrug
Mangungsi buron wana
Wayang wuyungan manungsa padha bingung
Prasasat kaya kiamat
Nggenteni welasing gusti

Lajeng maknanipun menika kados mekaten mbak,
Pratandha rusaking jagad = *tanda – tanda rusaknya alam*
Yen ta alam datan den openi = *kalau alam itu kalau tidak dipelihara oleh manusia*
Tirta asat jurang jugrug = *kalau sumber air itu hilang dan tebing – tebing hancur*
Mangungsi buron wana = *digambarkan itu bahayanya hewan-hewan pada turun ke perkampungan bisa merusak juga*
Wayang wuyungan manungsa padha bingung = *ketika hal itu terjadi manusia itu tidak punya pegangan dia lari tidak tau arahnya mau kemana dia bingung mau mencari kehidupan dan penghidupan*

Prasasat kaya kiamat = *kejadian itu digambarkan seperti kiamat*

Nggenteni welasing gusti = *bisa tentram ketika Tuhan memberikan Anugerah*

- O1 : makna sedaya tembang menika kadospundi pak?
 O2 : makna sedaya tembang menika mekaten sekar menika dados peringatan utawi pepeling dhateng manungsa saha gegambaran alam menawi risak kathah akibatipun, pramila para manungsa menika kedah njagi saha nglegantunaken alam, amargi menawi alam menika boten dipunjagi dipungulawentah kanthi saestu niscaya alam menika saged risak, pramila saking sekar menika paring pepeling bilih tanda – tanda risakipun alam menika ing antawisipun sumber toya asat ical lajeng jurang sami jugrug utawi longsor, kewan – kewan sami mandhap dhateng perkampungan menika saged dipungambaraken kiamat alit, menawi sampun kedadosan mekaten lajeng para manungsa kadospundi? Bahayanipun ugi kadospundi? Para manungsa mesthi sami bingung amargi sedaya sumber panggesangan menika sampun boten wonten malih, manungsa namung saged pasrah ngentosi pitulunganipun Gusti Kang Maha Welas Asih. Amargi manungsa menika saged tentrem, rahayu wilujeng malih menika kersaning Gusti ingkang paring kanugrahan. Mekaten mbak.

2. Tembang Macapat Mijil Gagad Waspa

- O1 : pak tembang ingkang dipunginakaken salajengipun menika tembang menapa?
 O2 : tembang salajengipun menika mijil mbak.
 O1 : menapa bapak menika ngginakaken tembang mijil Pak?
 O2 : awit tembang mijil menika watakipun prihatos, mathuk kangge cariyos ingkang ngemu kesedihan, suka pitutur ingkang welas asih utawi kangge gandrung.
 O1 : menawi sedaya watak kasebat ingkang jumbuh kaliyan tema menika kaliyan adegan cariyos menika menapa pak?
 O2 : menika nalika durga miyos kula gambaraken mijil awit piyambakipun arep majeng ngrisak alam menika saged kasil menapa boten? Durga menika gadhah raos sedhih ugi awit saben piyambakipun badhe ngrisak alam mesthi gagal lan wonten ingkang nentang. Lha lajeng kula pendhetaken mijil gagad waspa.
 O1 : menapa bapak mendhet mijil gagad waspa? Boten mijil sanesipun?
 O2 : nggih supados sesuai kaliyan temanipun saha adeganipun nalika durga medal mbak.
 O1 : gagad waspa menika menapa Pak?
 O2 : waspa menika eluh, gagad menika netes. Dados netesi tumeluh. Mijil menika karakteripun lak nggih sedhih, kalawau ingkang sampun kula andharaken durga menika gadhah raos sedhih, ngarosaken saged kasil boten anggenipun ngrisak alam menika.
 O1 : tembang mijil gagad waspa menika dipundamel piyambak menapa boten pak?

- O2 : tembang mijil niki kula damel piyambak mbak, namung ngewahi cakepanipun dene titilarasipun sami mawon mbak. Supados trep kaliyan swasana saha cariyosipun.
- O1 : durga menika kahyanganipun wonten pundi pak?
- O2 : wonten ing gondomayit wonten ingkang wastani gondolumayit.
- O1 : gondomayit kaliyan gondolumayit menika sami menapa beda pak tegesipun?
- O2 : sami mawon mbak niku.
- O1 : lajeng pak cakepan saha makna tembang mijil menika kadospundi?
- O2 : nggih mekaten mbak,

Sang hyang durga wus katon kumijil

Laku tan wewaton

Ngrusak jagad kang dadi sedyane

Pangajab alam datan lestari

Mrih manungsa kalis

Watekeku mringsun

Maknanipun saben gatra menika mekaten,

Sang hyang durga wus katon kumijil = *Sang Hyang Durga sudah kelihatan turun dari kahyangan gondomayit*

Laku tan wewaton = *dia punya watak yang tidak punya aturan*

Ngrusak jagad kang dadi sedyane = *dia punya niat atau keinginan untuk merusak alam*

Pangajab alam datan lestari = *dia ingin alam itu hancur biar manusia itu banyak yang meninggal*

Mrih manungsa kalis = *agar manusia hancur atau mati*

Watekeku mringsun = *dia punya watak siapa berani aku*

Menawi makna sedaya menika tembang kasebat nyariosaken watakipun saha niat alanipun Sang Hyang Durga, Durga sampun ketinggal medal mandhap saking kahyanganipun inggih menika kahyangan gondomayit kanthi raos manah sedhih amargi saben badhe ngrisak alam mesthi wonten ingkang ngalang – ngalangi. Ananging durga menika tetep kepengen ngrisak alam utawi jagad ingkang dipuncipta marang Sang Hyang Tunggal, kanthi pangajab alam menika rusak saha sedaya manungsa menika pejah, lajeng alam saged dipunkuwasani dening durga, kanthi paring dhawuh dhateng Patihipun inggih menika Joromoyo, durga ngutus para wadyabalanipun supados ngrisak alam. Durga menika gadhah watak sinten ingkang wani kaliyan kula, dados durga menika dewi ingkang ala polahe boten karuan lan nentang dhateng sinten kemawon. Pramila tembang menika jumbuh sanget menawi kangge ngiringi medalipun sang durga.

3. Tembang Bidhalan para wadyabala

- O1 : tembang bidhalan menika dipundamel piyambak menapa sampun wonten pak?

- O2 : tembang bidhalan menika namung othak athik gathuk kemawon, menika sekar nggih boten wonten pakemipun utawi nada nggih kula othak athik gathuk mawon. Namung kangge nyocokaken kaliyan temanipun.
 O1 : titilarasipun kaliyan cakepanipun dipundamel piyambak?
 O2 : nggih sedaya kula damel piyambak.
 O1 : lajeng cakepan saha maknanipun tembang menika menapa pak?
 O2 : cakepanipun tembang menika

Sigra bidhal untabing pra wadya
 Wadyabala kang wujud raseksa
 Cacahe datan bisa kawaca
 Surake mboto rubuh manut aba – aba
 Siji loro telu ayo bareng maju
 Nunggal karsa sedyane sang durga
 Ngrusak alam uga sumber tirta
 Ji ro lu pat ayo bareng mangkat
 Ji ro lu pat aja nganti kliwat

Lajeng maknanipun menika:

Sigra bidhal untabing pra wadya = *segera berangkat wadyabala dari gondomayit*

Wadyabala kang wujud raseksa = *wadyabala yang wujudnya rasaksa*

Cacahe datan bisa kawaca = *jumlahnya tidak bisa dihitung saking banyaknya*

Surake mboto rubuh manut aba – aba = *dia sambil berjalan sambil bersorak sorai tapi ngikuti aba – aba*

Siji loro telu ayo bareng maju = *aba – abanya begini satu dua tiga ayo sama – sama maju*

Nunggal karsa sedyane sang durga = *menyatukan hati untuk mendukung rencana sang durga*

Ngrusak alam uga sumber tirta = *si durga punya visi misi merusak alam dan sumber air dengan meracuni air tadi*

Ji ro lu pat ayo bareng mangkat = *satu dua tiga empat ayo bareng – bareng kita berangkat*

Ji ro lu pat aja nganti kliwat = *satu dua tiga empat jangan sampai ada yang terlewat*

Dados makna tembang bidhalan menika nyariosaken bidhalipun para wadyabala utusanipun bathari durga saking kahyangan gondomayit, kanthi dipunpimpin dening joromoyo. Buta – buta menika wujudipun raksasa cacahipun kathah sanget, temtunipun wadyabala menika gadhah watak sami kaliyan durga inggih menika ala, damel rerusuhan badhe ngrisak alam lan sumber tirta. Wadyabala kasebat sami sorak – sorai bengok – bengok kanthi suwanten ingkang glegar, lajeng sareng – sareng manut aba – aba setunggal kalih tiga sekawan sami – sami mangkat, stunggal kalih tiga sekawan boten ngantos wonten ingkang kliwat.

4. Kidungan Asmaradana Cengkok Semarangan

- O1 : sasampunipun bidhal menika lajeng dipunsekaraken kidungan nggih pak?
Kidungan menika namanipun menapa?
- O2 : kidungan asmaradana cengkok semarangan
- O1 : asmaradana menika watakipun menapa pak?
- O2 : prihatos ing asmara, mathuk kangge cariyos ingkang sedih lan asmara
- O1 : ingkang trep kaliyan tema menika bapak mendhet watak menapa pak?
- O2 : kula nggambaraken wonten ing mriku ingkang asmara kemawon. Asmara gandrung menika boten kedah gandrung antawisipun kakung kaliyan putri, gandrung kaliyan alam, gandrung kaliyan kasil. Lha menika kula gambaraken ingkang kasilipun wisnu damel katentreman wonten ing alam.
- O1 : cakepanipun menika kadospundi pak?
- O2 : mekaten mbak,

Rina pantaraning wengi
Ana dewa nganglang jagad
Nyangking bokor kencanane
Isine donga tetulak
Sandhang kalawan pangan
Yaiku bagiyanipun
Wong melek sabar lan nrima

Lajeng maknanipun menika

Rina pantaraning wengi = *siang juga malam*

Ana dewa nganglang jagad = *ada utusan Tuhan yang selalu melihat suasana di alam*

Nyangking bokor kencanane = *dia membawa sebuah kendi tapi bentuknya agak panjang berlapis emas*

Isine donga tetulak = *disitu berisi doa tolak bala*

Sandhang kalawan pangan = *kadang dia juga memberikan serpiha – serpihan kepada manusia sebuah penghidupan bisa sandang bisa pangan*

Yaiku bagiyanipun = *semua itu yaitu jatahnya atau bagiannya*

Wong melek sabar lan nrima = *diberikan kepada orang yang sabar menerima apa adanya dan mau prihatin*

makna tembang kidungan menika Gusti kang Maha Agung utawi malaikat menika paring kanugrahan dhumateng manungsa ananging kanthi syarat manungsa kasebat kedah kersa ihtiyar utawi usaha ngudi lahir kaliyan ngudi batosipun. Lairipun menika nyambut damel menawi batos menika betah melek wengi, gadhah watak narima sabar, kersa prihatin.

5. Tembang Durma Laras Pelog Pathet Barang

- O1 : tembang durma menika watakipun menapa pak?
- O2 : tembang durma menika watakipun sereng, nepsu, mathuk kangge medharaken raosing manah ingkang sereng, gregeten kaliyan cariyos perang.

- O1 : menawi dipungayutaken kaliyan tema kadospundi pak watakipun durma menika?
- O2 : nalika pentas lak wonten perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs, mila kula ngginakaken tembang durma, awit wonten salebeting cariyos adegan kasebat trep sanget sedaya watak durma ingkang kula sebataken wonten ing ngajeng kalawau.
- O1 : tembang durma menika wonten 2 pada nggih pak? Lha menapa kok ngginakaken 2 pada? Awit tembang sanesipun menika namung 1 pada.
- O2 : inggih, menika tembang kangge ending nggih mbak, dados kula pendhetaken 2 pada. Awit menika ugi kangge ngrantu kisahipun wisnu ingkang sampun kasil nylametaken alam saha tembang menika ingkang dados gong – gonganipun tembang sanes, awit tembang menika paring amanat utawi pesen dhateng pamiarsa.
- O1 : lajeng cakepanipun saha maknanipun tembang menika menapa pak?
- O2 : mekaten mbak cakepanipun,

Pada I :

Dha elinga bumi butuh pengayoman

Ywo nganti dadi garing

Polahing manungsa

Ngrusak isining alam

Tan nganggo rasa nastiti

Kayu lan tirta

Temahan dadi kalis

Lanjeng maknanipun menika mekaten,

Dha elinga bumi butuh pengayoman = *manusia harus ingat bahwa bumi sebenarnya membutuhkan suatu pelestarian*

Ywo nganti dadi garing = *jangan sampai rusak atau tidak terpelihara akan menjadi kering kerontal*

Polahing manungsa = *karena dari polah atau tingkah laku manusia*

Ngrusak isining alam = *yang kadangkala manusia itu suka merusak alam sehingga terjadi eksploitasi*

Tan nganggo rasa nastiti = *tidak bisa memakai rasa keberhati – hatian dia bertindak semaunya sendiri*

Kayu lan tirta = *kayu dan air*

Temahan dadi kalis = *bisa menjadikan sirna dan hancur kayu dan air*

Makna tembang durma pada I menika kangge pepeling pangeling – eling dhateng sedaya manungsa supados saged njagi saha nglestantunaken alam, amargi alam menika dipuncipta marang Gusti kangge kabetahan manungsa, pramila manungsa kedah saged njagi saha nggulawentah kanthi saestu, ananging manungsa samenika palah polah sakerepipun piyambak (sembrono, boten ngatos - atos ingkang dadosaken alam menika sirna ancur, kekayon, sumber tirta ical telas. Awit saking menika, boten ngantos alam menika sirna amargi polahing manungsa, kita kedah njagi saha ngrumat kanthi saestu.

Pada II : Pra manungsa aja serakah lan murka
 Sekar dadi pepeling
 Yekti alas tirta
 Kabutuhke manungsa
 Mula ayo dipepetri
 Dimen raharja
 Tan rusak kanthi aglis
 Maknanipun pada II menika kados mekaten,
 Pra manungsa aja serakah lan murka = *manusia diharapkan jangan sampai punya watak yang serakah dan berbuat semaunya sendiri*
 Sekar dadi pepeling = *tembang ini sebagai ajakan kepada semua manusia agar ingat kepada alam*
 Yekti alas tirta = *sebernarnya hutan dan air*
 Kabutuhke manungsa = *sangat dibutuhkan oleh manusia*
 Mula ayo dipepetri = *mari kita lestarikan alam ini*
 Dimen raharja = *agar tumbuh hijau dan asri*
 Tan rusak kanthi aglis = *tidak segera rusak dengan waktu yang sangat cepat, kalau dipelihara dengan bagus dan baik maka tidak akan mudah cepat rusak*

makna tembang durma pada II menika mekaten mbak, dados tembang menika ngajak dhateng para manungsa supados eling kaliyan alam, boten malah ngrisak alam kanthi sembrono, manungsa ugi boten pareng gadhah watak ingkang serakah, amargi sedaya manungsa menika mbetahaken toya kaliyan kekayon wonten alam menika, sumangga alam menika kita lestantunaken supados ijo royo – royo, subur makmur lan asri, kanthi nglestantunakaken alam menika niscaya alam menika boten saged risak kanthi wekdal ingkang saklerapan utawi cepet. Pramila sumangga ngginakaken paedahing alam menika kanthi premati boten serakah lan boten boros.

6. Sulukan Bidhalan Wadyabala

- O1 : ingkang dipunginakaken wonten ing pentas kalawingi menika sulukan menapa ada – ada?
 O2 : ingkang dipunginakaken menika sulukan mbak.
 O1 : sulukan kaliyan ada – ada menika beda menapa sami pak?
 O2 : beda mbak, menawi ada – ada menika tetengere wonten dhodhoganipun, menawi sulukan menika tengeripun boten wonten dhodhoganipun.
 O1 : kadospundi cakepanipun menika pak?
 O2 : cakepanipun mekaten mbak,
 Sang Patih sigra anata baris
 Nyawiji gumolong
 Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing

Binarung swara watak krapyak agathik

Gumelar ngebaki swarane gumuruh

O1 : lajeng maknanipun sulukan kasebat menapa pak?

O2 : maknanipun menika

Sang Patih sigra anata baris = *patih Joromoyo sedang menata baris*

Nyawiji gumolong = *agar semua berkumpul jadi satu*

Dhampyak – dhampyak gumregut lampahing = *barisannya itu berjajar dengan rasa semangat*

Binarung swara watak krapyak agathik = *ada suara untuk mengiringi perjalanan wadyabala*

Gumelar ngebaki swarane gumuruh = *sampai suara itu terdengar di bumi, menggema dan terdengar dimana – mana*

makna sulukan kasebat menika nyariosaken kahanan wonten ing kahyangan gondomayit, ingkang para wadyabala menika samekta baris kangge mandhap wonten ing jagad ngrisak alam ingkang dados niyatipun sang durga. Ingkang kapimpin joromoyo, wadyabala kalawau mandhap kanthi iringan saha suwanten ingkang gumuruh, menggema, nggelegar amargi wujudipun para rasaksa, suwanten para wadyabala menika kepireng wonten pundi – pundi.

O1 : menawi dipuntarik dudutan makna sedaya tembang menika menapa nggih pak?

O2 : nggih makna geguritan, tembang saha tari menika setunggal visi kaliyan misi inggih menika kagem peletarian alam, amargi alam menika dipunbetahaken sanget kaliyan manungsa wonten ing pagesangan, tanpa alam manusia menika boten saged gesang utawi urip amargi alam menika ngandhut toya, alas, pangan lan sandhang. Dados makna saking sedaya tembang, geguritan lan tari menika sami paring pepeling dhateng manungsa supados purun nglestarikake alam, awit nalika alam menika lestari niscaya pagesangan manungsa ugi lestari. Nalika alam menika ancur, pangan boten wonten niscaya badhe kiamat menika. Otomatis manungsa boten saged ngginakaken asiling saking alam malih.

O1 : lajeng amanat utawi pesen ingkang saged dipuncaosaken dhateng pamiarsa menapa pak?

O2 : amanatipun menika salebeting tarian, tembang kaliyan geguritan menika sumangga kita minangka manungsa kita kedah gadhah raos pedhuli tumrap alam, kita kedah eling bilih kita boten saged gesang tanpa alam. Napa ingkang kita tedha, napa ingkang kita agem menika sedaya asiling saking alam. Pangan saged urip saking bumi menika ugi perangan saking alam, sandhang ingkang kita agem menika ugi asiling saking bumi perangan saking alam. Alam menika minangka

sumber panguripan manungsa, sumangga kanthi kawontenanipun tarian saha kesenian menika kaajab supados manungsa sae menika saking kalangan elit menapa saking kalangan andhap sami – sami nglestantunaken alam, supados saged lestari, subur, ayem tentrem, ugi kaajab saking kawontenanipun tarian menika, Indonesia tansaya majeng wonten ing hal menapa kemawon. Nuwun

- O1 : inggih pak tri, kula kinten sampun cekap wawanrembag babagan sejarah, tema saha konsep cariyosipun. Kula aturaken agunging panuwun pak sampun kepareng maringaken wekdal saha panggenanipun kangge kula. Menawi kiranging reh subasita kula anggenipun nyuwun pirsu kalawau, kula nyuwun agunging sih samudra pangaksami nggih Pak?
- O2 : inggih nduk, mugi menapa ingkang kula aturaken kalawau saged manpangat dhateng panjengan lan tiyang sanes.
- O1 : Assalamu'alaikum pak?
- O2 : wa'alaikumsalam.

Refleksi Wawancara Mendalam 02

1. Asal usulipun grasak menika saking kesenian campuran antawisipun wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan buta – buta. Lajeng dipunpendhet buta – butanipun kemawon, dipunwastani grasak. Grasak menika wujudipun buta – buta ingkang tumindakipun bedigasan, brangasan, boten saged alus.
2. Grasak madeg taun 2003 ingkang ngrintis Pak Timbul, grasak menika saben pentas ngginakaken konsep tema beda – beda. Menawi pentas pribadi kedah ngginakaken sajen, menawi boten ngginakaken sajen mangkih wonten ingkang kesurupan. Grasak pentas wonten ing acara bebas, antawisipun khitanan, manten, sukuran nazar, merti dhusun lan sanesipun.
3. Alesan ngginakaken tema alam lingkungan, amargi kula raosaken para manungsa menika sampun boten nggatosaken alam lingkungan, awit alam menika minangka panggesanganing manungsa, boten namung manungsa, kewan kaliyan tetuwuhan mesthi mbetahaken toya kaliyan alam, manungsa, kewan kaliyan tetuwuhan boten sagd gesang tanpa alam.
4. Cariyosipun menika mendhet babad kadewatan, tokohipun durga kaliyan wadyabalanipun, wisnu. Amargi durga menika sejatosipun karakteripun pengrusak alam dados saged jumbuh kaliyan temanipun. Dene wisnu menika dewaning katentreman jagad.

5. Pagelaran grasak sasi Desember 2012 kalawingi wonten 4 adegan, ringkesaning cariyos menika bathari durga ngejak para wadayanipun kangge ngrisak alam lumantar Joromoyo (panglimanipun gondomayit), para wadyabala bidhal mandhap ing jagad ngrisak alam, sang hyang tunggal ngutus wisnu supados ngalang – alangi durga cs, wisnu mandhap ing jagad mbekta cupu isi tirta kamandanu (toya panggesangan) supados alam menika tentrem, lestari malih. Durga cs perang kaliyan wisnu, wisnu menang lajeng durga cs wangsul wonten kahyangan gondomayit.
6. Pagelaran grasak tema alam lingkungan kalebet kontemporer, amargi seni beksan, kostum-riasan, iringan musik kaliyan saperangan tembangipun dipungarap piyambak, dados boten pakeman.
7. Ngginakaken sekar macapat amargi sekar macapat menika minangka babonipun sekar, kaliyan badhe nglestantunaken kejawi tarianipun ugi sekaripun supados boten ical.
8. Kesenian grasak menika saged ngginakaken tembang macapat menapa kemawon, dipunginakaken tembang pangkur, mijil, durma kaliyan asmaradana amargi namung badhe nggayutaken kaliyan temanipun saha adeganipun supados saged jumbuh, trep, sae dipunpirsani.
9. Tembang pangkur watakipun kangge suka pitutur saha kangge bebukaning perang antawisipun durga cs kaliyan wisnu samangkih. Maknanipun menika kangge peringatan utawi pepeling dhateng manungsa supados para manungsa menika kedah njagi saha nglestantunaken alam, amargi menawi alam menika boten dipunjagi saestu saged risak kanthi aglis utawi cepet.
10. Tembang mijil gagad waspa watakipun gegambaran watak sedhik durga nalika badhe ngrisak alam, amargi saben badhe ngrisak alam menika mesthi gagal. Maknanipun durga kang dados gegambaran watak ala, ingkang gadhahi sipat sapa wani aku, badhe ngrisak alam kanthi utusan wadyabalanipun lumantar panglimanipun gondomayit inggih menika Joromoyo.
11. Tembang bidhalan wadyabala maknanipun menika gegambaran para pasukan buta kang gadhah watak ala utusanipun Durga, bidhal sami ngrisak alam kanthi komando Joromoyo. Padha pating brengok ora kamaruwan, semangate para wadyabala ngrisak alam.
12. Kidungan asmaradana cengkok semarangan, watakipun asmara. Gegambaran wisnu ingkang saged kasil damel tentreming alam (gandrung kaliyan alam). Maknanipun gusti menika paring kanugrahan dhateng manungsa, syaratipun menungsa kedah kersa ikhtiyar lair saha batosipun. Kedah prihatin.

13. Tembang durma laras pelog barang, watakipun cariyos perang, gegambaran nalika perang antawisipun wisnu kaliyan durga cs. maknanipun sedaya tembang pada 1 kaliyan 2 menika kangge pepeling saha ngejak dhateng sedaya manungsa supados njagi saha nglectantunaken alam kanthi saestu, supados alam menika subur, makmur, rahayu, awit alam menika dipunbetahaken dening para manungsa. pramila dipunpepetri, dipunjagi supados alam menika boetn rusak kanthi aglis utawi cepet.
14. sulukan bidhalan para wadyabala maknanipun nyariosaken kahananipun gondomayit, para wadyabala sampun samekta baris kangge mandhap ing jagad ngrisak alam kanthi pimpinan Joromoyo. Mandhapipun para wadyabala ing jagad kanthi dipuniringi sorak – sorakipun para buta ingkang kepireng wonten pundi – pundi.

Katrangan :

- O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag
- O2 : Bapak Triyono minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 03

Nama : Nuryanto

Informan : Kunci

Yuswa : 28 taun

Padamelan : Swasta

Alamat : Dhusun Petung Kidul

Surya kaping : 23 Februari 2013

Dinten : Setu

Panggenan : Paguyuban Lumaras Budaya

Tabuh : 10.30 – 12.00 WIB

Jabatan : Tata Tari Paguyuban Kesenian Grasak

“Lumaras Budaya”

Babagan : Sejarah Kesenian Grasak saha Tata Tari

Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu

Vs Durga

A. Sejarah Kesenian Grasak

O1 : Assalamu'alaikum mas?

O2 : Wa'alaikumsalam, pripun?

O1 : nyuwun pangapunten mas, menika kula minangka mahasiswa UNY jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, badhe nyuwun wekdalipun kangge wawanrembag babagan kesenian grasak kaliyan gegayutan antawisipun tari beksan kaliyan tembang iringanipun.

O2 : nggih, nggih.

O1 : saderengipun mlebet wonten ing kesenian grasak, kula badhe nyuwun pirsaa panjenengan menika jabatanipun wonten ing salebeting paguyuban menika menapa, mas?

O2 : kula menika *koreografer*, tata tari.

- O1 : Mas Nur menika mangertos boten sejarahipun Grasak?
- O2 : menawi sejarahipun kula menika ngertos sithik – sithik mbak, kula namung mangertos grasak menika milai taun 2003 ingkang ngedege menika pak timbul ketuanipun.
- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi?
- O2 : rumiyin pertama kali pentas menika saking kesenian campur bawur mbak, dadi wonten rajanipun, alusan, piyayi, cakil, kethek, buta. Lha kaliyan pak Timbul niku namung dipendhet butanipun kemawon, amargi lare – larenipun kantun sekedhik, dipunpethil buta kemawon dipunparingi nama Grasak niku mbak.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : nek menurute kula, gegambaran grasak niku jane nggambaraken tiyang ingkang tumindak sarwa kasar, boten saged alus, bringasan, gas – gasan. Wujudipun nggih buta ta mbak, dados cocok kliyan watakipun sing bringasan kalawau. Lajeng dipunjenengi grasak. Grasak niku lak intinipun boten saged alus tumindakipun. menawi langkung cethanipun tanglet pak timbul mawon mbak. Kula menika lak namung tata gerak sanes ingkang melopori.
- O1 : inggih mas, lajeng kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen?
- O2 : nggih menawi pentasipun pribadi kedah ngginakaken sajen. Ananging menawi pentasipun rame – rame kaliyan paguyuban sanes mriki boten ngginakaken sajen mbak.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa?
- O2 : dampakipun nyurupi pemain utawi anggota paguyuban lumaras budaya mbak, ananging boten nyurupi tiyang njawi.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami?
- O2 : beda – beda, pak tri menika ingkang damel konsep tema, kula ingkang gerak tarinipun, sampun wonten porsinipun piyambak – piyambak mbak. dados kula mangertosipun nggih babagan gerak tarinipun mawon mbak, menawi sanesipun namung ngertos sekedhik. Kula damel gerak tari grasak ningali temanipun, lokasi pentas, larenipun wonten pinten, acaranipun menapa. Lha saking mriku kula saged nemtokaken badhe kontemporer menapa klasik gerakipun mbak. ngoten.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?

- O2 : bebas mbak, wis tau wonten acara khitanan, manten, sukuran nazar, merti dhusun, agustusan.
- O1 : panjenengan menika sampun pinter taun dados koreografer grasak?
- O2 : sampun dangu mbak, rumiyin kula tumut nari. Umur 15an kula tumut nari, lajeng taun 2003 kula sampun dados koreograferipun mbak.
- O1 : panjenengan menika sampun nate damel gerak tari menapa mas?
- O2 : rampak kurawa sampun nate, dados sedaya dados kurawa sedanten. Blindren nggih sampun nate, blindren niku buta ingkang saweg dilatih cakil. Menawi ingkang kontemporer kathah mbak, kados kalawingi tema alam lingkungan menika kula sedaya ingkang damel gerak tarinipun.

B. Kesenian Grasak tema Alam Lingkungan Wisnu Vs Durga (Gegayutanipun Seni Beksan kaliyan Tembang Iringanipun)

- O1 : kula badhe nyuwun pirsaa babagan gerak tarinipun ingkang sampun dipuncipta kaliyan panjenengan kalawingi rikala pentas ing sasi Desember, menika panjenengan ngginakaken gerak tari kontemporer menapa klasik?
- O2 : oh lha menika ngangge gerak kontemporer mbak.
- O1 : menapa panjenengan mendhet gerak kontemporer? Kok boten klasik?
- O2 : amargi gerak ingkang kula cipta menika boten pakem nggih, nanging jumbuhaken kaliyan temaanipun alam lingkungan, menawi gerak klasik tarinipun menika langkung cetha, etanganipun joget menika ugi cetha, pakem, tuladhaipun menawi sabetan kedah genep, saged bendrong. Naha niki menawi kontemporer, kadhang ngginakaken sabetan kadhang boten, lan etanganipun menika mengikuti kaliyan tema kaliyan musikipun. Intinipun nggih njumbuhaken kaliyan tema cariyosipun saha iringanipun.
- O1 : bendrong menika menapa nggih mas?
- O2 : bendrong menika istilahé wonten wayang menika misale wonten buta nika medal sampun pakem manut itunganipun, dados tari khusus nggen wayang.
- O1 : menapa gerak tari ingkang sampun panjenengan ciptakaken kalawingi wonten gegayutanipun kaliyan tembang iringanipun?
- O2 : nggih wonten nika mbak, nggih miturut kula gerak tari kaliyan tembangipun menika erat sanget nggih, hubunganipun manunggal ngoten. Dados gerak tari menika dipundukung kaliyan tembang, kaliyan iringan musik. Dados tembang menika nyariosaken tema, gerakanipun ngoten.

- O1 : inggih, lajeng mas babagan paraga ingkang nari nggih, menika saking kalangan menapa kemawon?
- O2 : ow nggih sing kalawingi menika mbak, ingkang paraga tari menika saking anggota paguyuban Lumaras Budaya niku saking dhusun Petung, lha nika wonten ingkang sampun bapak – bapak, ning nika nggih kathah lare – lare aing taksih anem.
- O1 : menawi lare alit menika wonten boten?
- O2 : nggih wonten, ananging nalika pentas wingi boten dipuntumutke.
- O1 : cacahipun paraga ingkang nari grasak tema alam lingkungan menika dipuntemtokaken menapa boten?
- O2 : menawi cacahe niku boten dipuntemtokaken, dadi menika sing penting menika tokoh utami menika kedah wonten, ingkang pakem lak nggih wonten Durga, Wisnu, Joromoyo, maling raga, maling suksma. Menawi sasanesipun menika mlebet wadyabala buta alit, saged dipunkathahi boten namung gangsal. Kalawingi awit larenipun namung wonten gangsal, nggih sampun gangsal niku.
- O1 : lajeng kalawau dipunsebataken maling raga kaliyan maling suksma, menapa nggih?
- O2 : oh nggih ngeten, lha menika kados nami tokoh – tokoh senopati, drajate menika sangadhaping Joromoyo. Joromoyo menika panglimane ngoten, luwih wenang daripada senopati kalawau maling raga kalih maling suksma.
- O1 : lajeng babagan tembang menawi dipungayutaken kaliyan seni gerakipun, tembang wiwitan menika tembang pangkur nggih, lha menika boten wonten gerakanipun menapa?
- O2 : lha ngeten mbak, pangkur menika nggambaraken kahananing alam dereng wonten menapa – menapa taksih ayem tentrem.
- O1 : menawi tembang mijil menika menawi dipungayutaken kaliyan gerak tarinipun menika kadospundi?
- O2 : oh nggih, tembang mijil menika dipungambaraken durga menika metu, mijil menika tegesipun lak metu utawi medal, pramila dipungambaraken medalipun durga saking kahyangan Gondomayit kaliyan wadyabala, amargi kahyangan menika lak boten saged digambarke kanthi cetha, lajeng kula damel gerak durga menika medalipun mancik wadyabala alit, amargi menungsa menika lak boten saged mabur mbak, durga menika dipunjunjung istilahipun dipunjunjung utawi mbopong menika istilahipun ngunggul – ngunggulke, durga mandhap ulat – ulat menika tegese ngulati, ndelok kahanane alam, trus piyambake pengen ngrisak alam, lajeng durga

mandhap wadyabala tata – tata kangge nindakaken dhawuhe durga menika. Tembang mijil menika kados menika.

- O1 : babagan sulukan kangge ngrisak alam menika kadospundi?
- O2 : sulukan menika gambaraken durga menika ngutus wadyabala lumantar Joromoyo, supados nyiapaken wadyabala kanthi trengginas. Lajeng Joromoyo menika mbidhalaken kangge ngrisak alam. Joromoyo mbidhalaken kanthi tetembungan “he pra wadyabala, siyaga makarsa, lumaksana magito – gito” ingkang tegesipun menika para wadyabala supados siyap siyaga sareng – sareng ngrisak alam menika.
- O1 : tembang bidhalan wadyabala menawi dipungayutaken kaliyan tarinipun kadospundi?
- O2 : nggih, bidhalipun para buta – buta menika rampak, gerakanipun sami. Buta sing gedhe menika miwiti lakuning badhe ngrisak alam, ingkang buta ageng menika gerakanipun menika istilahipun gerakan tata – tata, lajeng dipuntututi kaliyan buta ingkang alit gerakanipun dipunarani rampogan, lajeng dipunkomando kaliyan salah sijining senopati, amargi ingkang gadhah mandhat menika senopati, sajane niku nggih Joromoyo mbak, ning terus dilimpahke ingkang berhak ten nggen urusan niku inggih senopatinipun, para wadyabala alit menika ngubengi panglima kaliyan senopati kalawau, lajeng wadyabala alit nari gerak mbantheng ngamuk, istilahipun mbantheng ngamuk menika ngamuk alam kanthi trengginas.
- O1 : kalawau dipunsebataken gerak rampogan, gerak rampogan menika menapa?
- O2 : gerak rampogan menika nggambaraken nalika badhe sareng – sareng mlampah perang, teng mriki menika dipungambaraken badhe ngrusak alam menika, dadi menika istilahipun menika bareng – bareng ayo ayo. Lha ngoten niku istilahipun dipunarani rampogan.
- O1 : lajeng ingkang dipunwastani gerak mbantheng ngamuk menika kadospundi?
- O2 : nggih, gerak mbantheng ngamuk menika istilahipun para wadyabala menika ngamuki alam menika sareng – sareng, kados istilahipun membabi buta sarusak – rusake ngoten.
- O1 : lajeng panjenengan menika wastani gerakan – gerakan kasebat saking pamanggih panjenengan menapa sampun wonten?
- O2 : nek sik rampogan niku istilahe wonten ing pewayangan niku sampun wonten, nanging benten nggone benten critane nika benten arti, lajeng mbantheng ngamuk menika wonten ing tari latar menika nggih saged wonten, gerakan menika saged dipunkembangaken ning taksih ontan pakeme.

- O1 : menawi wonten kidungan asmaradana menika menawi dipungayutaken kaliyan tarinipun kadospundi?
- O2 : nggih, nalika sekar asmaradana menika buta – buta taksih ngamuk taksih ngrisak alam, ngrisak tetanduran, wit –witan kalih sumber tirta. Para wadyabala menika ngrisak kanthi ngracuni sumber tirta menika, lajeng mandhap dewa wisnu menika istilahipun midhun gunung munggah gunung, teng mriki digambarke ngeten, mandhapipun dewa wisnu menika lak mbekta cupu ingkang isinipun tirta kamandanu.
- O1 : tirta kamandanu menika menapa?
- O2 : tirta kamandanu menika toya panguripan. Kalawau nalika buta ngamuk menika dipunalang – alangi kalih wisnu.
- O1 : dewa wisnu menika titisan saking sinten?
- O2 : dewa wisnu menika titisanipun sang hyang tunggal utawi gusti kang maha agung. Durga sawadyabalane wau ngrusak alam nanging dipunalang – alangi dewa wisnu, njur perang, durga sawadyabalane nika kawon kalah lajeng kondur ing kahyangan gondomayit.
- O1 : lajeng wonten ing tembang macapat durma menika gegayutanipun kaliyan gerak tari menika kadospundi?
- O2 : wisnu menika mlampahe anteng, intinipun menika kan boten saged menawi kita nggambaraken dewa menika sejatosipun kadospundi, nggih wisnu menika tenang, badhe nentremke alam menika intinipun tenang. Ewadene durga sampun kawon, wisnu menika nyebar donga – donga supados alam menika waged tentrem, ayem, subur, makmur, lan migunani dhumateng manungsa lan sedaya makluk. Ngoten menika mbak.
- O1 : dados durma menika jumbuh sanget menawi dados tembang pungkasan?
- O2 : nggih menika tembangipun menyentuh, amanatipun nggih wonten kangge ingkang nonton
- O1 : nggih sampun mas, maturnuwun awit wekdalipun ingkang sampun dipunparengaken dhateng kula.
- O2 : nggih mbak, sami – sami.
- O1 : assalamu'alaikumsalam.
- O2 : wa'alaikumsalam.

Refleksi Wawancara Mendalam 03

1. Kesenian grasak menika madeg wiwit taun 2003 ingkang ngrintis bapak Timbul, rumiyin pertama kali pentas saking kesenian campur bawur wonten raja, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan butanipun. Dening pak Timbul dipunpendhet butanipun kemawon, amargi larenipun kanton sekedhik, lajeng dipunwastani grasak, amargi wujudipun menika buta –buta ingkang tumindakipun boten saged alus sarwa kasar.
2. Kesenian grasak saben pentas pribadi ngginakaken sajen, menawi pentas sesarengan kaliyan paguyuban sanes boten ngginakaken sajen.
3. Saben pentas kesenian grasak ngginakaken konsep tema beda – beda, dados anggenipun damel gerak tari nggatosaken tema, lokasi, larenipun pinten, acara menapa. Grasak sampun nate pentas ing acara khitanan, manten, agustusan, sukur nazar, merti dhusun.
4. Seni beksan nalika pentas grasak tema alam lingkungan Wisnu Vs Durga menika ngginakaken gerak tari kontemporer, amargi konsepipun menika kontemporer sedaya, saking iringanipun, ageman saha riasanipun.
5. Tembang kaliyan seni beksan menika gadhah sambungrapetipun, amargi tembang menika nyariosaken tema saha adegan gerakipun paraga ingkang nari. Paraga ingkang nari menika cacahipun boten dipuntemtokaken, ingkang wigatos menika tokoh utaminipun kedah wonten inggoh menika durga, wisnu, joromoyo, maling raga, maling suksma. Menawi wadyabalanipun durga saged dipunkathahi boten namung 5.
6. Tembang Pangkur menika kangge nggambaraken kahananing alam dereng wonten menapa – menapa taksih ayem tentrem, dene tembang Mijil menika nyariosaken durga medal saking kahyanganipun kanthi mancik wadyabalanipun, menika dipungambaraken durga menika medalipun mebur kaliyan ulat – ulat. Ulat – ulat menika ngulati ningali kahananipun alam.
7. Sulukan ngutus wadyabala menika durga menika gerakipun kados ngutus lumantar Joromoyo (Panglima) supados ngrisak alam sesarengan.
8. Tembang Bidhalan Wadyabala menika kanthi rampak, gerakanipun sami. Buta sing gedhe menika miwiti lakuning badhe ngrisak alam, ingkang buta ageng menika gerakanipun tata – tata, lajeng dipuntututi kaliyan buta alit gerakanipun dipunarani rampogan, lajeng dipunkomando kaliyan salah satunggaling senopati, amargi ingkang gadhah mandhat menika senopati, para wadyabala alit menika ngubengi panglima kaliyan senopati, lajeng wadyabala alit nari gerak mbantheng ngamuk, istilahipun mbantheng ngamuk menika ngamuk alam kanthi trengginas.
9. Tembang Kidungan Asmaradana Cengklok Semarang menika kangge nggambaraken dewa wisnu mandhap saking kahyangan, istilahipun mandhap

gunung minggah gunung, dados mebur ngoten mandhapipun wisnu kanthi mbekta toya panguripan.

10. Nalika tembang Durma menika dewa wisnu mlampahipun alon – alon tenang, lajeng nyebar dedonga kangge tenrentreming jagad kaliyan ngajak dhateng manungsa supados njagi alam boten malah ngrisak alam.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Mas Nuryanto minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 04

Nama : Agus Priyono
 Informan : Kunci
 Yuswa : 26 taun
 Padamelan : Kadhus Petung
 Kidul

Alamat : Dhusun Petung Kidul

Surya kaping : 2 Maret 2013

Dinten : Setu

Panggenan : Paguyuban Lumaras Budaya

Tabuh : 13.00 – 15.00 WIB

Jabatan : Tata Iringan Paguyuban Kesenian Grasak
 “Lumaras Budaya”

Babagan : Sejarah Kesenian Grasak saha Struktur
 Iringan Grasak Tema Alam
 Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

A. Sejarah Kesenian Grasak

O1 : Assalamu’alaikum?

O2 : Wa’alaikumsalam, piye mbak?

O1 : nyuwun pangapunten mas, menika kula minangka mahasiswa UNY jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, badhe nyuwun wekdalipun kangge wawanrembag babagan kesenian grasak kaliyan gegayutan antawisipun struktur iringan kaliyan tembang iringan grasak tema alam lingkungan kalawingi.

O2 : oh yo mbak.

O1 : saderengipun mlebet wonten ing kesenian grasak, kula badhe nyuwun pirsaa panjenengan menika jabatanipun wonten ing salebeting paguyuban menika menapa, mas?

- O2 : kula menika tata iringan, musik cara gampang.
- O1 : Mas Agus menika mangertos boten sejarahipun Grasak?
- O2 : ngerti mbak.
- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi?
- O2 : sejarahé seka seni campur bawur, sing nari kuwi ana rajane, piyayi, alusan, cakil, kethek karo buta. Piyayi karo alusan kuwi kaya permaisurine raja. Karo pak timbul dijupuk butane thok, wong bicahe kene wis entek, dijenengi grasak wiwit taun 2003.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : nek menurutku yo mbak, grasak kuwi artine bedigasan, ora isa alus, penarine grasak kuwi lak wujudé buta – buta to, dadi yo kuwi ki gegambarane tumindake buta lek ora isa alus. Mulane dijenengi grasak.
- O1 : oh... mekaten, lajeng kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen?
- O2 : mesthi mbak, tapi nek pas pentase nggon paguyubanku thok, nek karo liyane yo ora gawa sajen ora papa, wong bareng rame – rame.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa?
- O2 : dampake kesurupan, kuwi mengko takon pak kuwat wae mbak nek masalah sajen karo kesurupan, aku wong ora bidhange.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami?
- O2 : beda – beda, manut temane. Nek temane kontemporer yo gerake, iringan, tembang, kostum-riase ngetutke kontemporer mbak. kejaba tema, delok lokasi pentas, pemaine ana po ora, acarane apa.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?
- O2 : bebas mbak, wis tau neng acara sukuran nazar, merti dhusun, supitan, manten, agustusan.
- O1 : panjenengan menika sampun pinten taun dados tata iringan grasak?
- O2 : yo aku melu ki taun 2004an mbak.

**B. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan Wisnu Vs Durga
(Gegayutanipun struktur iringan kaliyan tembang iringanipun)**

- O1 : pagelaran kesenian grasak tema alam lingkungan (Wisnu Vs Durga) kalawingi menika kalebet kontemporer menapa kalebet klasik mas?
- O2 : nek sing tema alam lingkungan wingi kae, kae ki mlebu kontemporer sanes klasik.
- O1 : titikanipun bilih pagelaran grasak kalawingi menika kalebet kontemporer menika menapanipun mas?
- O1 : lha kae ki konsep temane we wis kontemporer yo mbak yaiku alam lingkungan, terus njerone ana tembang iringan, pirantos musike, gerak tarine karo kostume kuwi kontemporer kabeh mbak. Kabeh kontemporer kuwi tujuane ben cocok utawi jumbuh karo temane mbak. Dadi siji lan sijine ki saling berkaitan ngoten.
- O1 : mlebet wonten ing pirantos iringan musikipun nggih mas, lha menapa bedanipun pirantos iringan musik kontemporer kaliyan pirantos iringan musik klasik menika mas?
- O2 : miturute kula nggih mbak, pirantos musik kontemporer ki berarti ora pakem, dados titilaras utawa notasinipun menika boten ndherek ingkang sampun wonten utawi ngginakaken gamelan pakem, tegese nek kontemporer ki titilarase isa diowah – owahi. Ning nek musik klasik menika kedah jumbuh saha ndherek pakeman mbak, dados titilarase ora isa diowah – owahi apa – apa, ning nek kontemporer lak notasine isa diowah – owahi mbak. Ana meneh mbak, nek kontemporer ki jinis alat musike wis modern mbak kaya ta bass drum, senar drum mbak, ning nek klasik kuwi alat musike yo tradhisional kaya bendhe gedhe ro cilik mbak. Dadi cetha to mbak bedane alat musik kontemporer karo klasik ki?
- O1 : oh... mekaten mas, inggih cetha mas. lajeng mas, kula menika badhe mangertos babagan pirantos gamelan utawi musik menapa kemawon ingkang dipunginakaken nalika pagelaran grasak tema alam lingkungan ing sasi Desember 2012 kalawingi mas?
- O2 : nggih, lha nika kula nganggo alat musik 7 mbak, yaiku bendhe gedhe, bendhe cilik, senar drum, bass drum, bedhug, trunthung karo suling mbak. Lha kuwi kabeh alat musik sing tak nggo wingi pas pentas tema alam lingkungan kae mbak.
- O1 : inggih mas, lha kenging menapa mas panjenengan menika saged milih saha nemtokaken pirantos musikipun cacahé 7 kalawau menika?

- O2 : nggih amargi mbak kula menika ngengeti lare – larenipun Petung Kidul kaliyan konsep temanipun mbak. Kalawingi lak personil anggenipun nabuh radi kirang, dados kula menika ningali alate ingkang dipunginakaken nggih sacekapipun kemawon ning tetep jumbuh karo gerake lan temane. Kalawingi temanipun lak alam lingkungan nggih mbak, ingkang critanipun menika lak durga badhe ngrisak alam. Lha dados kula mendhet alat musik sing isa ditabuh kanggo swasana hening karo pas ditabuh ki isa jumbuh karo swasanane pas wadyabala gek do ngamuk. Lha kuwi intine lak mesthi ana musik pas banter sero karo musik pas alon to mbak. Dadi lek nabuh kuwi manud swasanane, adegane yo karo gerak tarine mbak, sing pas gerak nari banter karo gerake wisnu sing alon, nastiti ngati ati mbak.
- O1 : pirantos gamelan utawi musik kalawau ingkang dipunginakaken menika kalebet kontemporer menapa klasik?
- O2 : lha nek jinis – jinise alat musik sing dinggo wingi kae ana sing kontemporer karo ana sing klasik mbak, kuwi jan – jane tak kolaborasi mbak antawisipun kontemporer karo klasik, kareben nambahi semangat paraga sing nari ora monoton karo ora mboseni. Nek klasik lak miturut kula radi mboseni mbak nek dirungokke, ning nek kontemporer kuwi akeh variasine, senggakan – senggakane dadi ora monoton tur nek dirungokke luwih greget sing kontemporer mbak.
- O1 : pirantos musik bendhe ageng, bendhe alit, senar drum, bass drum, trunthung, bedhug kaliyan suling menika menapa nggadhahi makna mas?
- O2 : yo nek makna ki ora ana mbak, ning pirantos alat musik mau kuwi ana peranane mbak, nek sing peranane dadi kendhang mbak yaiku trunthung. Trunthung kuwi ki lek nabuh nek pas ganti gerak tari karo ngabani ngge ganti struktur musike utawa tabuhane musike. Dadi lak fungsine padha karo kendhang to mbak nek neng gamelan? Dadi trunthung kuwi pathokane kabeh alat musik mbak.
- O1 : menawi gerak tari menika nggih mesthi tetep wonten etanganipun sanadyan boten pakem sanget ngaten, lha anggenipun nari supados saged sareng – sareng kompak menika menapa wonten pirantos musik ingkang dados pathokanipun?
- O2 : oh ana mbak, kuwi alat musike senar drum mbak. Dadi senar drum kuwi sing kanggo pathokan pas nari, ben isa bareng – bareng kompak. Tuladhane pas sing nari wingi kae yo pas wadya bala cilik saumpamane,

kae lak lek nari ana sing manut itungan tabuhane senar drum mbak. Ning sakjane mbak, kabeh iringan sing dinggo nalika pentas kae ki ana fungsine mbak, nek bass drum karo bedhug kuwi kanggo ngiringi ben musike ki manteb isa ndukung semangate sing padha nari. Nek bendhe gedhe karo cilik yo kuwi sing ngge pathokan nadane mbak, meh kepiye arepan tabuhane suwarane ki meh kepiya ngono, nek suling kuwi ming ngge swasana pas nyep, hening dadi diiringi suling kuwi pas banget mbak.

- O1 : oh inggih mas, strukturipun iringan kalawingi menika wonten gegayutanipun kaliyan tembangipun menapa boten mas?
- O2 : oh lha cetha ana kaitane mbak, wong struktur iringan musik utawa lek nabuh musik kuwi manut karo tembang iringane mbak. Dadi kudu nyocokke dhisik mbak, ora kena waton. Lha nek waton mengko blero mbak, ora penak dirungokke. Sanadyan alat musike ora pakeman nanging yo ana bendhe barang mbak, dadi tetep jumbuhake. Dadi kapan pas ditabuh banter, kapan pas ditabuh ming saperangan utawa sebagian alat wae ora kabeh kuwi manut kahanan, tembange arep diiringi piye karo gerak tarine mbak.
- O1 : menawi mekaten nggih mas, kula badhe nyuwun pirsa gayutanipun nalika tembang wiwitan kalawingi, tembang pangkur nggih mas. tembang pangkur menika dipunsarengi kaliyan paduan suwanten “Hee...manungsa”, lha kadospundi menawi dipungayutaken kaliyan struktur iringan utawi tabuhanipun mas?
- O2 : oh kae mbak pas tembang pangkur lak ora ana alat musik sing ditabuh mbak, ning diiringi karo paduan swara “Hee...manungsa”, lha paduan swara hee manungsa kuwi sing tak dadeke iringan musike mbak. Dadi kaya acapella mbak, musike nggo cangkem. Tapi nek iki ora njur muni kaya munine alat musik, ning ming kanggo ngisi ben ora ketok kosong pas tembang pangkur karo nambahi greget swasana medeni ngono mbak. Hee... manungsa kuwi ki kanggo peringatan marang manungsa lek alam ki arep dirusak karo wadyabalane durga, dadi sing muni hee manungsa kuwi para wadyabalane durga mbak.
- O1 : oh mekaten mas, lajeng wonten ing tembang macapat mijil gagad waspa kalawingi mas, menika lak kangge ngiringi medalipun durga saking kahyangan gondomayit, lha menika gegayutan antawisipun struktur iringan kaliyan tembangipun menika kadospundi mas agus?

- O2 : lha nalika durga metu kae lak swasanane yo sereng, yo durga kae sedhih to mbak, sedhih mergane durga ki mikir isa kasil ora anggone arep ngrusak alam kuwi, wong mesthi nek arep ngrusak alam ki ana sing ngalang - ngalangi. Kae lak musike rancak, banter to mbak, kabeh ditabuh kecuali suling. Kuwi kanggo gambarake tembange karo kahanane mbak, tembange lak nyritakake durga anggone metu, durga kuwi duwe watak sapa wani aku karo durga kuwi duwe pepenginan sing menggebu arep ngrusak alam ta mbak, lha seka kono musike banter mbak, tur kahanane lak gek ribut mbak, para wadyabala saking semangate, karo membara membabi buta padha teka kumpul kanggo nyembah lan nindakake sedyane sang durga supaya ngrusak alam. Ora ming kuwi mbak, gerak tarine wadyabala nalika metu kumpul kanggo sang durga kuwi lak yo rancak, mumbul – mumbul to mbak, ora isa alus, lha kuwi yo cocoke diiringi tabuhan sing rancak banter sero mbak. Ora klemak klemek. Titikane kesenian grasak lak yo tariane sing semangat, greget, banter lha kuwi nggambarake watak – watake wong – wong petung kidul kene mbak.
- O1 : nalika sulukan durga ngutus wadyabala menika boten wonten iringan musikipun nggih mas, namung suwanten ngguyu – ngguyu kemawon lha menapa mas?
- O2 : nek nggon wayangan kae sulukan lak pancen ora diiringi gamelan to mbak? Ora beda neng kesenian grasak iki mbak sulukan yo ora diiringi karo musik, ning nang pentas wingi kae ana swara ngguyu – nguyu, kuwi ki yo jane kaya mau kae mbak, tak dadeke musik acapella senadyan mung ngguya – ngguyu kae gegambaran swarane panglimane wadyabala durga yaiku Joromoyo nalika nampi karo nyampeke dhawuhe durga neng wadyabalane, supaya ngrusak alam, lha kuwi lak ben manut isine sulukan to mbak. Yo kareben pas sulukan kuwi ora mung monoton krungu swara anggone pak tri nyuluk, tapi yo ben nambahi kereng anggone buta – buta meh ngrusak alam.
- O1 : menawi tembang bidhalan buta – buta utawi wadyabala dipungayutaken kaliyan struktur iringanipun menika kadospundi mas?
- O2 : lha nek kuwi cetha mbak nalika tembang bidhalan para wadyabala kuwi lak nggambarake utawa isine nyritakake nalika para wadyabala budhal kuwi tansaya sereng, rame dhampyak – dhampyak lampihe, bengak bengok swarane kurung neng ngendi - endi, semangat kanggo ngrusak alam, gerak tarine yo banter tur ora alus, tembangane yo banter tempone,

lha mesthine tabuhane yo banter mbak manut tempo tembang karo gerak tarine mbak. Kabeh ditabuh sing ora ming suling.

- O1 : nalika tembang kidungan asmaradana cengkok semarangan menika menawi dipungayutaken kaliyan tembangipun menika kadospundi?
- O2 : nalika kidungan kae lak nyritakaken dewa wisnu mandhap saking kahyangan kangge ngalang – ngalangi wadyabala durga cs to mbak, lha neng kono aku mung nganggo gamelan bendhe ageng dithuthuk alon – alon karo suling mbak, awit kahanane nyep, hening dadi tabuhane yo manut tembangane mbak, ben kahanane nyep kuwi bisa kecekel.
- O1 : nggih mas, menawi wonten ing tembang macapat durma laras pelog barang menika namung dipuniringi kaliyan paduan swara “Hee...manugsa” ugi mas, lha menika kok boten dipuniringi kaliyan iringan musik mas?
- O2 : ngene mbak, tembang durma kuwi lak dadi tembang pungkasan utawa penutup seka tembang liya – liyane ta mbak. Tembang kuwi lak nyritakake sejatine ngajak para manungsa supaya nglestarikake alam yaiku tetanduran, sumber tirta supaya cepet ora rusak. Lha ana cakepan muni “sekar dadi pepeling” lha kuwi sing ndadekake sekar durma iki dadi tembang gong – gongane. Supaya tembang iki isa greget karo kecekel, lha kuwi diiringi karo “hee...manungsa”, kuwi kareben tembang durma mau ora ketok sepi banget, ora monoton. Hee... manungsa kuwi peringatan kanggo manungsa supaya para manungsa ora padha ngrusak isining alam tur gelem nglestarikake alam supaya alam iki bisa lestari, rahayu, ijo royo – royo.
- O1 : dados dudutan ingkang saged dipunpendhet babagan gayutipun antawisipun struktur iringan kaliyan tembang iringanipun menika menapa mas agus?
- O2 : lha kesimpulane kuwi ngene mbak, struktur utawa tabuhane iringan musik kuwi tetep ana gayutane karo tembang iringane, awit tabuhan musike kuwi mesthi njumbuhake tempo tembange karo isine tembange mbak, nek isine ki nyritakake kamurkan utawa semangat karo tempone tembange kuwi banter, yho tabuhane melu banter mbak. Ning nek tembangane kuwi alon, lha kuwi tabuhane yo lirih mbak. Dados antawisipun tema, struktur musik, tembang iringan kaliyan gerak tari menika boten saged dipunpisahaken mbak, awit tembang menika nyariosaken temanipun, lajeng struktur musik menika manut tempo

tembangipun lan cariyos tembang. Dene cariyos tembang kuwi mbak gegambarane nganggo gerak tarine. Ngoten mbak.

O1 : oh nggih mas, kula kinten sampun cekap mas wawanrembag kula menika, menawi wonten kiranging reh subasita kula nalika nyuwun pirsu kalawau kula nyuwun agunging smudra pangaksami, dene kula ngaturaken agunging sembah nuwun sampun kepareng wawanrembag kaliyan panjenengan mas. Assalamualaikum mas?

O2 : wa'alaikumsalam mbak.

Refleksi Wawancara Mendalam 04

1. Kawontenanipun grasak taun 2003, grasak saking kesenian campur bawur antawisipun raja, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan buta, lajeng dipunpethil butanipun dipunwastani grasak menika ateges buta – buta ingkang watakipun bedigasan, boten saged alus, kangge gegambaran tiyang ingkang tumindakipun kasar.
2. Grasak menawi namung pentas piyambak kedah ngginakaken sajen, ananging menawi pentasipun sareng – sareng kaliyan paguyuban sanes menika boten ngginakaken sajen. dampak boten ngginakaken sajen saged kesurupan.
3. Saben pentas kesenian grasak ngginakaken konsep tema ingkang beda – beda. Grasak sampun nate pentas ing sukuran nazar, pitulisan, merti dhusun, supitan.
4. Pentas grasak tema alam lingkungan ngginakaken struktur iringan kontemporer, awit temanipun sampun kontemporer dados iringan ugi ndherek kontemporer.
5. Bedanipun struktur iringan kontemporer kaliyan klasik, menawi kontemporer titilarasipun saged dipunewahi – ewahi piyambak, dene klasik titilarasipun boten saged dipunewahi dados sampun wonten saha pakem.
6. Pirantos ingkang dipunginakaken nalika pentas grasak tema alam lingkungan antawisipun bendhe ageng, bendhe alit, sener drum, bass drum, bedhug, trunthung saha suling.
7. Pirantos musik kalawau boten gadhah makna, ananging peranipun piyambak, trunthung kangge pathokan sedaya pirantos musik kangge gantos tari kaliyan gantos struktur tabuhan, sener drum kangge ngetang anggenipun nari, bass drum kaliyan bedhug supados manteb musikipun, bendhe ageng kaliyan alit nemtokaken suwanten utawi tabuhanipun badhe kadospundi.

8. Struktur iringan kaliyan tembang wonten gegayutanipun, amargi struktur iringan ndherek tembangipun, dados boten waton. Nalika tembang pangkur boten wonten iringan musikipun namung paduan suwanten “Hee manungsa”, menika gegayutanipun supados tembang pangkur boten ketingal kosong kaliyan kangge nambahi greget swasana medeni, awit tembang pangkur menika kangge peringatan dhateng manungsa babagan alam.
9. Nalika tembang mijil sedaya pirantos dipuntabuh kejawi suling, menika kangge gegambaran Sang Durga medal ingkang gadhahi watak ala, sapa wani aku. Dados musikipun rancak banter.
10. Sulukan durga ngutus wadyabala menika boten wonten iringanipun, amargi menika ndherek pakem wewayangan menawi nalika sulk boten wonten iringanipun. Ananging wonten suwanten ngguya – ngguyu, lha menika supados nambahi swasana kereng anggenipun buta – buta badhe ngrisak alam.
11. Tembang bidhalan wadyabala menika temtunipun musikipun rancak, banter, amargi tembangipun nyariosaken bilih wadyabala wujudipun raksasa, sareng – sareng mandhap, bengok – bengok badhe mandhap ing jagad kangge ngrisak alam.
12. Nalika kidungan asmaradan cengkok semarangan menika namung dipuniringi suling, amargi swasananipun nyep utawi hening gegambaran mandhapipun dewa wisnu saking kahyangan kangge nemtremaken jagad.
13. Tembang durma laras pelog barang menika sejatosipun ngejak dhateng manungsa supados nglectantunaken kaliyan njagi alam, tembang menika namung dipuniringi kaliyan paduan suwanten “Hee manungsa” ateges ngejak para manungsa kaliyan paring peringatan supados boten ngrisak alam, kangge pangeling- eling dhateng manungsa.
14. Dados antawisipun sekar kaliyan struktur iringan menika gadhah gegayutan, amargi tabuhanipun musik menika miturut temponipun sekar, dados kedah njumbuhaken rumiyin supados boten blero. Menawi isining tembang menika kereng kamurkan langkung saenipun tabuhanipun banter, sero. Ananging menawi isinipun tembang menika nyariosaken tiyang alus, tabuhanipun lirih.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Mas Agus minangka narasumber

- O2 : menawi sejarahipun kanthi komplit kula boten mangertos mbak, jenengam tanglet kaliyan pak timbul kemawon. Kula menika namung dipunpasrahi kangge kostum kaliyan riasan kemawon.
- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi?
- O2 : miturut samangertosipun kula, grasak madeg wiwit taun 2003, lha larah – larahanipun saking kesenian campuran wonten rajanipun, piyayi, alusan, cakil, kethek kaliyan butanipun. Lajeng dipendhet butanipun kemawon. Ngoten mbak.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : grasak menika ingkang nari wujudipun buta – buta, samenika buta watakipun lak nggih grasakan, boten saged alus, bedigasan.
- O1 : oh... mekaten, lajeng kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen?
- O2 : ho.o mbak, sajen kasebat manut kaliyan karemenanipun dhayang mriki mbak.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa?
- O2 : dampakipun kesurupan mbak.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami?
- O2 : beda – beda, miturut temanipun. Menawi temanipun kontemporer, kula nyameptakaken kostumipun kaliyan riasanipun ugi kontemporer, menawi klasik nggih kostum kaliyan riasipun klasik utawi pakeman.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?
- O2 : bebas mbak, sampun nate wonten acara sukuran nazar, merti dhusun, supitan, mantenan, agustusan.
- O1 : panjenengan menika sampun pinten taun dados tata ageman kalitan rias grasak?
- O2 : nalika grasak madeg, pak Timbul langsung nunjuk kula ingkang dados tata ageman kaliyan rias.

B. Kesenian grasak tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) babagan tata ageman kaliyan tata riasipun

- O1 : bapak menika anggenipun ngrancang ageman saking pamanggihipun bapak piyambak menapa tiyang sanes?

- O2 : lha niku saking kula piyambak mbak, awit ing paguyuban Lumaras Budaya menika kula ingkang minangka panata ageman. Idene aku dhewe kuwi mbak, paling kanca – kanca mung ngrewangi lek golek – golek bahane.
- O1 : menawi bedanipun ageman grasak kontemporer kaliyan grasak klasik menika menapa nggih pak?
- O2 : bedane ki nek kostume grasak kontemporer ora pakem mbak, dadi isa nganggo suket, debog garing, klaras manut kreatifne kene. Ning nek kostum klasik kuwi wis pakem, dadi sandhangane sapengadeg kuwi padha sing dinggo nggon wayang uwong, ora kena diowah – owahi utawi divariasi dhewe.
- O1 : nalika pentas kalawingi menika pak, bapak ngginakaken ageman kontemporer menapa klasik?
- O2 : oh..lha kae cetha kontemporer mbak, amarga klambine sing dinggo kae ora pakem banget to mbak, kae wis akeh divariasi dhewe ben masarakat ki ndelok ora bosen tur seneng mbak. Wong tak gawe unik kae mbak. Kae butane klambine tak gawe seka rakitan debog garing mbak, gelangane, kalunge yo tak gawe seko debog garing.
- O1 : lajeng pak ingkang dipunagem bathari durga menika menapa kemawon pak?
- O2 : durga kae nganggo kuluk seka godhong simbar dirakit dikei paesan debog diplintir cilik – cilik, terus nganggo gelangan tangan kae yo seka debog garing mbak, njur kain abang, ireng karo kuning kanggo klambine mbak.
- O1 : wonten maknaipun boten pak kok kedah ngginakaken kuluk, gelangan pak?
- O2 : yo kuwi mung kanggo gambarane ratu karo ben wong ki ndelok oh ki tokoh pewayangan, sanadyan kontemporer nanging tetep gegambaran klasik ora dilaleke mbak. Sanadyan ora komplit kaya klasik.
- O1 : kedah ron simbar nggih ingkang dados kuluk pa?
- O2 : oh..lha kuwi mung ideku wae mbak, jane godhong apa wae isa. Ning aku ndelok nek godhong simbar ki apik ngge kuluk. Bentuke barang kuwi yo apik to mbak, cocok nek digawe kuluk.
- O1 : inggih pak, lha lajeng menapa kok kain ingkang dipunagem dening Bathari Durga menika kain werni abrit, cemeng kaliyan kuning. Lha werni menika gadhah makna menapa boten? Menapa?

- O2 : wonten, jane werni kuwi duweni watak dhewe – dhewe mbak. Abang kuwi watak murka, kamurkan, ireng kuwi nesu utawa duka, kuning kuwi hawa nepsu sing nggugah kepinginan manungsa mbak.
- O1 : menawi agemanipun wisnu menika kalawingi menapa kemawon pak?
- O2 : ageman wisnu wingi ku ana kain putih, iket bali karo cupu mbak.
- O1 : ageman wisnu kalawingi menika pethak sedaya lajeng ngginakaken iket Bali, menika maknanipun menapa Pak?
- O2 : menawi pethak kuwi lambang kasucen nggih ta? Wisnu kuwi caradene lak gek ngemban wajib suci kanggo nentremaken jagad, lha tak gambarke nek kasucen kuwi dhasare putih mbak sandhangane. Nek iket bali kuwi ki tak kolaborasike antarane jawa karo bali mbak, dadi nganggo iket bali. wisnu lak dewaning hindu to mbak? Dewa katentreman, lha mila kula menika ngangen – angen agami hindu ingkang kathah wonten ing Indonesia lak mapan wonten ing Bali to mbak, dados kula ngginakaken iket bali menika.
- O1 : ananging menika saged ngginakaken iket sanesipun?
- O2 : saged, nggih pokokmen iket mekaten, menawi saged nggih wernipun pethak.
- O1 : iket ingkang dipunginakaken kalawingi menika werni wungu Pak?
- O2 : nggih boten menapa, kalawingi wontenipun namung wungu nggih dipunagem kemawon. Sak – sake kok mbak wong menika namung dados simbol kemawon.
- O1 : menawi ageman ingkang dipunagem dening para wadyabala menika ngginakaken alami nggih Pak, menika maknanipun menapa?
- O2 : nggih maknanipun ngeten, gandheng tema saking alam, saking kanca pengrakit ageman menika gadhah pamanggih “*iki apike pakeane yo sing alam*” lha dados ageman menika gumantung temanipun mbak.
- O1 : ageman ingkang dipunagem wadyabala ageng menika menapa kemawon pak?
- O2 : oh..kae ana kuluk mbak seka simbar sithik, sungu karo rami mbak. terus pakeane kae seka debog garing dirakit mbak, ana gelangan karo kalung seka debog garing ugi mbak.
- O1 : menika sedaya menapa wonten maknanipun pak?
- O2 : ora ana mbak, kuwi kabeh mung gawe gegambaran nek wujuding buta utawa wadyabalane durga ki kaya ngono kuwi. Ana sungune, njur rambute semrawut ngoten mbak.

- O1 : dene ingkang ageman wadyabala alit menika menapa kemawon pak?
- O2 : kuwi ana kuluk seka debog garing rambute klaras, terus ageman karo gelangan yo dirakit seka debog garing mbak, nganggo krincing 2 neng sikile. Kuwi kabeh yo padha mbak, mung ngge gambaran nek buta kroco iseh cilik ki kaya ngono.
- O1 : kok kedah ngagem krincing pak menawi buta alit menika?
- O2 : lha nek buta cilik kan kroco ta mbak, mesthi barise neng ngarep, nek perang kae tentara kroco neng ngarep ta mbak? lha kuwi kanggo prantandha wae mbak nek wadyabala wis siap maju perang. Ora ming kuwi mbak, polahe wadyabala cilik ro gedhe lak wis beda mbak. nek wadyabala cilik kuwi lak luwih pethakilan mbak, dadi nek dinggone krincing swasanane tambah gayeng tambah rame mbak.
- O1 : oh mekaten pak, kenging menapa pak kok ageman ingkang dipunagem wadyabala ageng kaliyan wadyabala alit menika beda?
- O2 : kuwi mau mung kanggo mbedakake drajate wadyabala gedhe karo cilik mbak, wadyabala alit menika lak kroco drajate luwih andhap dene wadyabala ageng menika drajate dhuwur.
- O1 : dene riasanipun menika ngginakaken menapa pak?
- O2 : riasan sing kanggo rai kae nganggo pigmen warna mbak ana ireng, putih karo abang mbak. nek riasan awak, sikil lan tangan kae nganggo body painting mbak, cat tembok sing dicampur nganggo pigmen warna. Sing mesthi ana siunge mbak.
- O1 : kok wonten ingkang nglumuri badan utawi awakipun menika kanthi werni pethak, ijem, abrit, kuning menika wonten maknanipun?
- O2 : maknane kuwi nek putih lak resik, ijo ki tentrem, abang kuwi murka, kuning kuwi hawa nepsu nek ijo kuwi tentrem mbak, yo senajan buta nanging lak kadhangkala duwe watak ayem to mbak duwe watak apik, wong buta kuwi yo titipaning Gusti to mbak.
- O1 : oh..nggih pak, lajeng pak wonten ingkang nglumuri polos kaliyan wonten ingkang nglumuri gambar bunder, cekunthel – cekunthel wonten awak menika, lha menapa wonten maknanipun Pak?
- O2 : oh lha kuwi mung gawe hiasan utawa pepaes wae mbak, kuwi ora ana maknane apa – apa mbak. kuwi mung gumantung variasine wae, kuwi kadhangkala yo gumantung bocah – bocahe sing do nari mbak, do divariasi dhewe – dhewe mbak.
- O1 : menawi ageman menika wonten kaitanipun kaliyan makna tembang boten Pak?

- O2 : menawi ageman menika boten wonten kaitanipun mbak.
- O1 : oh nggih sampun pak, kula kinten sampun cekap mas wawanrembag kula menika, menawi wonten kiranging reh subasita kula nalika nyuwun pirsu kalawau kula nyuwun agunging samudra pangaksami, dene kula ngaturaken agunging sembah nuwun sampun kepareng wawanrembag kaliyan panjenengan pak.
- O2 : oh inggih mbak, sami – sami.
- O1 : assalamu'alaikum pak.
- O2 : wa'alaikumsalam mbak.

Refleksi Wawancara Mendalam 05

1. Grasak menika madeg wiwit taun 2003, saking kesenian campur wonten raja, alusan, piyayi, cakil, kethek kaliyan buta. Lajeng dipunpendhet butanipun kemawon.
2. Grasak menika buta – buta ingkang gadhah watak garasakan, boten saged alus, bedigasan.
3. Sajen menika miturut dhayangipun mriki, menawi boten ngginakaken sajen wonten ingkang kesurupan.
4. Saben pentas grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda, grasak sampun nate pentas ing acara pitulisan, supitan, sukuran nazar, merti dhusun.
5. Bedanipun ageman kontemporer kaliyan klasik, kontemporer saged ngginakaken suket, klaras, debog garing miturut kreatifitas piyambak. Menawi klasik sampun wonten pakem sandhanganipun sampun dipuntemtokaken saking mrika, sandhangan komplit sapengadeg.
6. Nalika pentas grasak tema alam lingkungan menika ngginakaken ageman kontemporer.
7. Bathari durga ngginakaken kuluk simbar, gelangan saking debog garing kaliyan kain werni abrit, cemeng kaliyan jene. Abrit tegesipun murka, cemeng tegesipun duka saha jene tegesipun hawa nepsu.
8. Dewa wisnu ngginakaken iket bali, kain werni pethak kaliyan cupu. Pethak pralambang kasucen, iket bali namung kolaborasi Jawi kaliyan Bali kemawon, amargi agami hindu mayoritas wonten Bali.

9. Ageman wadyabala ageng kaliyan alit ngginakaken debog garing dipunrakit, gelangan, kalung, kuluk simbar, rami saha krincing. Menika gegambaran buta ingkang wujudipun boten kamaruwan. Dipunbedakaken ageman wadyabala ageng kaliyan alit, amargi drjatipun sampun beda.
10. Riasan ngginakaken *body painting* kaliyan cat. Riasan ingkang dados titikan menika wonten siungipun. Anggenipun ngrias menika miturut kreatifitasipun paraga ingkang nari piyambak. Nglumuri awak wonten ingkang werni pethak, abrit, jene kaliyan ijem. Sedaya buta menika ugi gadhah watak ayem tentrem, kadhangkala nggih sae, ananging boten dangu. Amargi buta nggih titipaning Gusti.
11. Ageman boten wonten gegayutanipun kaliyan tembang iringanipun.

Katrangan :

- O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag
- O2 : Bapak Haryadi minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 06

Nama : Sukardi
 Informan : Kunci
 Yuswa : 36 taun
 Padamelan : Penjaga SMP
 N 2 Pakis

Alamat : Dhusun Petung Kidul
 Surya kaping : 10 Maret 2013
 Dinten : Minggu
 Panggenan : dalemipun Bapak Sukardi
 Tabuh : 13.00 – 14.00 WIB
 Jabatan : Paraga Tari Paguyuban Kesenian Grasak
 “Lumaras Budaya” (Wadyabala
 Ageng/Joromoyo)
 Babagan : Sejarah Kesenian Grasak saha Paraga Tari
 Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan
 (Wisnu Vs Durga)

A. Sejarah Kesenian Grasak

O1 : sugeng siyang pak?

O2 : nggih.

O1 : kula minangka mahasiswa UNY jurusan Pendidikan Bahasa Daerah,
 badhe nyuwun wekdalipun kangge wawanrembag babagan kesenian
 grasak nggih pak nggih?

O2 : nggih.

O1 : bapak menika mangertos boten sejarahipun Grasak?

O2 : menawi sejarahipun kanthi komplit kula boten ngertos mbak, kula
 menika namung ingkang koordinator kaliyan ingkang nari kemawon.

- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi?
- O2 : kula nggih boten mangerto mbak menawi usulipun saking pundi, menawi madegipun menika taun 2003.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : menika ingkang mangertos pak Timbul, menawi kula menika namung negesi grasak menika buta – buta ingkang nari kang sarwa kasar.
- O1 : oh... mekaten pak, lajeng kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen?
- O2 : inggih mbak, menawi sajen sampun wonten ingkang ngurusi piyambak, kula boten ngertos, menawi pak kuwat menika ngertos sedaya mbak.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa?
- O2 : dampakipun kesurupan. Nggih saged pemain saged anggota paguyuban ingkang boten nari.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami?
- O2 : beda – beda, saged klasik saged kontemporer. Menawi kula lak nggih namung niroke menapa ingkang dipunajaraken kaliyan panata gerak tari.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?
- O2 : bebas mbak, sampun nate wonten acara merti dhusun, supitan, manten, agustusan, sukur, nazar.
- O1 : panjenengan menika ndherek kesenian grasak sampun pinten taun pak?
- O2 : nggih kinten – kinten sepuluh taunan mbak.
- O1 : bapak menika sampun nate ndherek nari menapa kemawon wonten ing paguyuban menika?
- O2 : rumiyin kula sampun nate ndherek campur wonten kronthe, grasake, rajane, kethek. Niku dipunarani kesenian campur dados werni – werni ngoten.
- O1 : bapak menika anggenipun nari grasak, ngraos gampang nari grasak kontemporer menapa pakem?
- O2 : kula langkung gampang menika sing pakem.
- O1 : menapa panjenengan langkung gampang ingkang pakem?

- O2 : Nek pakem kan kados sampun wonten, kanton ngembangaken. Menawi kontemporer ndadak damel garap gerakan, nek kula ngoten niku.
- O1 : menawi nari pakem menika nggih wonten kesulitanipun ta nggih pak? Lha menika menapa kesulitanipun?
- O2 : nggih wonten, kesulitanipun nek pas pentas sareng repote nek dhewe wis sportif ngene, nek kancane ora lek tumandang niku lak tobat. Kekompakan dereng kompak dados angel.
- O1 : menawi kesulitanipun gerak tari kontemporer menika menapa?
- O2 : praktekipun anggenipun nari menika boten boten pathokanipun, ndadak gawe gerakan enggal dados angel.
- O1 : cacahipun paraga tari grasak menika dipuntemtokaken boten?
- O2 : oh..boten sesuai kawontenan wonten mriki, grasak menika saged pentas lare 6 saged, 20 nggih saged. Dados ningali lare – lare.
- O1 : miturut panjenengan titikanipun grasak kontemporer kaliyan klasik menika kadospundi?
- O2 : menawi kontemporer ageman ngginakaken alami, menawi klasik menika sampun wonten agemanipun sapengadeg.
- O1 : menawi riasanipun?
- O2 : menawi grasak pakem mawi topeng, menawi kontemporer mawi cat.
- O1 : menawi gamelan kontemporer kaliyan klasik menika kadospundi?
- O2 : nek kontemporer boten kedah mawi gamelan to, menawi klasik menika pakem mawi gamelan.
- O1 : panjenengan menika sampun nate pentas wonten pundi kemawon mas?
- O2 : sampun tau sumbing, merbabu daerah gejayan, acara mriki nggih namung supitan, ngantenan, pitulasan, merti dhusun.
- O1 : menawi wonten luwar kota sampun nate?
- O2 : sampun, teng solo, jogja, Jakarta nggih sampun tau.

B. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) babagan paraga tari

- O1 : menawi kalawingi ingkang pentas ing kasan rejo tema alam lingkungan menika kalebet kontemporer menapa klasik?

- O2 : wingi nika mlebet kontemporer mbak.
- O1 : lha lajeng sedaya paraga ingkang nari menika boten ndherek urun pamanggih damel seni beksanipun?
- O2 : boten mbak, kula namung nirokaken mas nur mawon. Dados sedaya gerak tari ingkang damel mas nur.
- O1 : miturut panjenengan antawisipun tembang, seni beksan kaliyan iringanipun menika sampun jumbuh menapa dereng kaliyan temanipun?
- O2 : menawi kula sampun cocok mbak.
- O1 : nalika pentas grasak tema alam lingkungan kalawingi menika, panjenengan ngraos angel menapa gampang?
- O2 : angel mbak, gerak tarine sedaya anyar, dados ra kena lali mbak. nek lalai koreografere nesu – nesu.
- O1 : cacahipun buta alit kalawingi menika pinten mas?
- O2 : wadyabala alit nika wonten 5.
- O1 : menawi ingkang buta ageng kalawingi cacahipun pinten mas?
- O2 : wadyabala ageng wonten 4. Joromoyo ingkang werni kuning kalawingi.
- O1 : paraga ingkang nari menika dipuntemtokaken kaliyan koreograferipun menapa boten?
- O2 : nek jumlahe buta saged dikirangi saged ditambahi, ning nek tokoh utama nika dipuntentoke mbak kaliyan mas nur.
- O1 : panjenengan menika remen boten kaliyan grasak alam lingkungan kalawingi?
- O2 : remen kula mbak, saged tambah pengalaman babagan kontemporer. Dadi ora ming pakeman mawon.
- O1 : oh nggih sampun pak. Kula kinten sampun cekap anggenipun kula nyuwun pirsaa. Kula nyuwun pangapunten menawi kathah lepat, kula aturaken matur sembah nuwun panjenengan sampun kersa dipunsuwuni pirsaa.
- O2 : nggih mbak, sami - sami.
- O1 : assalamu'alaikum.
- O2 : wa'alaikumsalam.

Refleksi Wawancara Mendalam 06

1. Kesenian grasak madeg taun 2003, grasak inggih menika buta – buta ingkang nari sarwa kasar.
2. Saben pentas kedah ngginakaken sajen, dampak boten ngginakaken sajen wonten ingkang kesurupan, kesenian grasak pentas ing acara bebas antawisipun supitan, pitulasan, merti dhusun, sukuran nazar. Luwar kitha antawisipun jakarta, solo kaliyan jogja.
3. Gerak tari kontemporer kaliyan klasik, gampil ingkang klasik amargi sampun wonten pathokanipun kanton mekaraken kemawon. Menawi kontemporer kedah garap damel gerakan enggal.
4. Cacahipun paraga tari grasak menika boten dipuntektokaken ningali larenipun wonten menapa boten, kostum kontemporer saking garapan piyambak saking bahan alami, menawi klasik sampun wonten pakeyanipun komplit. Riasan klasik menika ngginakaken topeng, menawi kontemporer ngginakaken cat.
5. Pentas ing kasanrejo tema alam lingkungan kalebet kontemporer, ingkang damel gerak tari pyur mas nur piyambak.
6. Antawisipun gerak tari, tembang kaliyan iringanipun sampun trep jumbuh kaliyan tema.
7. Nalika nari grasak tema alam lingkungan ngraos kawratan amargi gerak tarinipun enggal sedaya garapan mas nur piyambak.
8. Cacahipun wadyabala alit 5, wadyabala ageng 4. paraga tari grasak boten dipuntektokaken saged dipunkirangi saged dipuntambahi, menawi tokoh utaminipun dipunpilih kaliyan koreograferipun mas nur.
9. Ngraos remen boten kaliyan kesenian grasak tema alam lingkungan kalawingi, amargi saged nambah pengalaman grasak kontemporer.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Bapak Sukardi minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 07

Nama : Sulis
 Informan : Kunci
 Yuswa : 24 taun
 Padamelan : Wiraswasta
 Alamat : Dhusun Petung Kidul
 Surya kaping : 13 Maret 2013
 Dinten : Rebo
 Panggenan : dalemipun Mas Sulis
 Tabuh : 13.00 – 14.00 WIB
 Jabatan : Paraga Tari Paguyuban Kesenian Grasak
                   “Lumaras Budaya” (Wadyabala Alit)
 Babagan : Sejarah Kesenian Grasak saha Paraga Tari
                   Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan
                   (Wisnu Vs Durga)

A. Sejarah Kesenian Grasak

- O1 : assalamu'alaikum mas?
- O2 : wa'alaikumsalam.
- O1 : nyuwun sewu mas, kula menika saking mahasiswa Uny jurusan pendidikan bahasa daerah badhe nyuwun wekdalipun panjenengan kangge wawanrembag babagan kesenian grasak tema alam lingkungan kalawingi saged?
- O2 : oh lha piye mbak?
- O1 : saderengipun mlebet wonten ing babagan sejarah kesenian grasak, jabatanipun panjenengan wonten ing paguyuban lumaras budaya menika menapa?
- O2 : aku sing nari buta, tepate buta cilik.
- O1 : panjenengan menika sampun dangu ndherek nari grasak menika?

- O2 : aku wis ket umur 15 taun. Dadi pas aku sekolah wis melu grasak.
- O1 : panjenengan menika mangertos boten grasak menika sejatosipun kesenian menapa?
- O2 : kuwi sejarane apa ming grasak ki apa?
- O1 : menika namung pangertosan grasak menika menapa?
- O2 : oh..nek artine ngerti. Ning nek sejarane aku ra ngerti, sampeyan takon pak timbul wae. Nek artine grasak ki menurutku yo kesenian buta – buta sing jogetane ora isa alus alias kasar. Critane biyasane tentang wayang uwong. Jane kuwi sing nari satusan mbak, ning saiki didelok bocane ming geri semene, yo njur bocane sing nari paling ming cah sepuluh.
- O1 : kesenian grasak menika sejatosipun asal – usulipun saking pundi?
- O2 : aku ora ngerti j mbak.
- O1 : kenging menapa kok dipunwastani grasak?
- O2 : nek menurutku yo ming buta kuwi, tingkahe kasar.
- O1 : lajeng kesenian grasak menika nalika pentas kedah ngginakaken sajen?
- O2 : ho.o mbak, nganggo sajen.
- O1 : menawi boten ngginakaken sajen dampakipun menapa?
- O2 : dampake sing nari apa wong njero ki kesurupan.
- O1 : saben pentas kesenian grasak menika ngginakaken konsep tema beda – beda menapa sami?
- O2 : beda – beda, wis tau klasik yo wis tau kontemporer. Nek aku lak ming manut koreone mbak. aku ora ngerti makna gerake apa. Wong ming niroke.
- O1 : kesenian grasak pentas wonten ing acara – acara tartamtu menapa bebas?
- O2 : bebas, wis tau ning acara merti dhusun, supitan, manten, pitulasan, sukuran nazar.
- O1 : panjenengan menika sampun nate ndherek nari menapa kemawon wonten ing paguyuban menika?
- O2 : aku wis tau nari topeng ireng.
- O1 : panjenengan menika langkung remen nari topeng ireng menapa grasak?
- O2 : nek aku grasake.

- O1 : kening menapa mas kok ingkang grasak?
- O2 : luwih menantang narine, nek nggo olahraga awak ki cocok. Temane yo beda – beda dadi ora bosen, kadhang tembang, kostum, gerak tari ro iringane ki dipadhake ro temane. Dadi gonta – ganti ora monoton ngono kuwi wae gerake. Nek topeng ireng lak gerake, lagune, musike karo kostume ming monoton ora ganti.
- O1 : panjenengan menika sampun nate pentas wonten pundi kemawon mas?
- O2 : wis tau ning sumbing, merbabu daerah gejayan, ning sekitar kene acara supitan, ngantenan, pitulasan, mertu dhusun. Akeh poko.
- O1 : menawi wonten luwar kota sampun nate?
- O2 : wis tau, neng Jakarta, solo, jogja.

B. Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga) babagan paraga tari

- O1 : menawi kalawingi ingkang pentas ing kasan rejo tema alam lingkungan menika kalebet kontemporer menapa klasik?
- O2 : seprene aku melu nari grasak, kae ki mlebu kontemporer. Wong kabeh seka tembang, musike, gerak tari lan kostume ki garapan kabeh. Dadi ora ana sing pakem.
- O1 : panjenengan menika ngraos langkung gampang joget grasak kontemporer menapa klasik mas?
- O2 : nek aku gampang klasik, nek klasik lak wis ana pedomane lek joget. Ning nek kontemporer ndadak melu garapane mas nur to? Nek kontemporer ki dadi ora gerak asline, gerake wis manut garapan koreografer.
- O1 : panjenengan menika ngraos awrat nalika nari grasak kontemporer amargi menapa mas?
- O2 : jane mbak, lek nari kae ki dhewe ming manut karo koreografer e mas nur. Dadi mas nur gawe gerakan anyar manut karo tema, penarine ming geri nirokke. Nek selama iki aku angele nari kontemporer ki yo mergane gerak e anyar kuwi mau, lek ngepaske gerakan – gerakane rada angel wung kudu manut tema. Dadi dhewe ki kudu ngerti maksute karo lek nari seko mas koreografer.
- O1 : lha lajeng sedaya paraga ingkang nari menika boten ndherek urun pamanggih damel seni beksanipun?

- O2 : ora, kuwi kabeh mas nur sing gawe. Mesthi nek angge arep pentas temane mesthi lak beda, mas nur mesthi sing garap tarine, mas agus sing garap iringane musik, ning mesthi kuwi nentokke tema ro critane dhisik karo pak tri.
- O1 : miturut panjenengan antawisipun tembang, seni beksan kaliyan iringanipun menika sampun jumbuh menapa dereng kaliyan temanipun?
- O2 : nek menurutku uwis pas kabeh. tembange yo kepenak pas ngge gerakan, musike yo pas. Kostume lak nganggo alami. Yo pas menurutku.
- O1 : nalika pentas grasak tema alam lingkungan kalawingi menika, panjenengan ngraos angel menapa gampil?
- O2 : angel mbak, lha gerak tarine anyar kabeh. sing nari kan jane ra patiya ngerti nek gerakan, ora isa gawe gerakan dhewe dadi manut koreografer. Dhewe yo dituntut kudu langsung isa, ora lalen. Ning wis kulina kok, dadi yo rada cepet wingi lek isa nari grasak kuwi.
- O1 : cacahipun buta alit kalawingi menika pinten mas?
- O2 : balaku buta sing cilik kae ana 5 penari. Kuwi rata – rata wis ra do sekolah.
- O1 : menawi ingkang buta ageng kalawingi cacahipun pinten mas?
- O2 : sing gedhe kae jumlahe ana 4, sing dadi panglimane joromoyo sing kuning kae. Liyane ro mas nur didadekke senopatine.
- O1 : paraga ingkang nari menika dipuntemtokaken kaliyan koreograferipun menapa boten?
- O2 : oh yo ora, nek jumlahe sing nari buta ki sak – sake, luwih akeh luwih apik, ning yo tetep manut temane. Nek tokoh – tokoh utamane kuwi tetep ditentokke. Ben ora wagu tur dipilih sing wis mumpuni.
- O1 : panjenengan menika remen boten kaliyan grasak alam lingkungan kalawingi?
- O2 : seneng aku, wong njur duwe pengalaman anyar. Tur isa ngrasake grasak kontemporer meneh, nek saiki lak grasake lek nari pakeman terus. akeh – akehe ki rampak kurawa kuwi.
- O1 : oh nggih sampun mas. Kula kinten sampun cekap anggenipun kula nyuwun pirsu. Kula nyuwun pangapunten menawi kathah lepat, kula aturaken matur sembah nuwun panjenengan sampun kersa dipunsuwuni pirsu mas.
- O2 : padha – padha mbak.

O1 : assalamu'alaikum.

O2 : wa'alaikumsalam.

Refleksi Wawancara Mendalam 07

1. Kesenian grasak inggih menika kesenian buta – buta ingkang jogete kasar, boten saged alus.
2. Saben pentas kedah ngginakaken sajen, dampak boten ngginakaken sajen wonten ingkang kesurupan, kesenian grasak pentas ing acara bebas antawisipun supitan, pitulasan, merti dhusun, sukuran nazar. Luwar kitha antawisipun jakarta, solo kaliyan jogja.
3. langkung remen nari grasak tinimbang topeng ireng, amargi grasak menika saged kangge olahraga, gerake beda – beda boten monoton, kostumipun unik sae, riasanipun kendel.
3. Gerak tari kontemporer kaliyan klasik, gampil ingkang klasik amargi sampun wonten pathokanipun. Menawi kontemporer kedah damel gerakan enggal, lan gerakipun menika dipunjumbuhaken kaliyan temanipun.
4. Cacahipun paraga tari grasak menika boten dipuntemtokaken ningali larenipun wonten menapa boten.
5. Pentas ing kasanrejo tema alam lingkungan kalebet kontemporer, ingkang damel gerak tari pyur mas nur piyambak.
6. Antawisipun gerak tari, tembang kaliyan iringanipun sampun trep jumbuh kaliyan temanipun.
7. Nalika nari grasak tema alam lingkungan ngraos kawratan amargi gerak tarinipun enggal sedaya garapan mas nur piyambak.
8. Cacahipun wadyabala alit 5, wadyabala ageng 4.paraga tari grasak boten dipuntemtokaken saged dipunkirangi saged dipuntambahi, menawi tokoh utaminipun dipunpilih kaliyan mas nur.
9. Ngraos remen kaliyan kesenian grasak tema alam lingkungan, amargi saged nambah pengalaman babagan grasak kontemporer boten namung pakeman.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Sulis minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 08

Nama : Kuwat Pawit

Informan : Kunci

Yuswa : 65 taun

Padamelan : Tani

Alamat : Dhusun Petung Kidul

Surya kaping : 17 Maret 2013

Dinten : Minggu

Panggenan : dalemipun Bapak Kuwat

Tabuh : 09.30– 12.00 WIB

Jabatan : Sesepuh Paguyuban Kesenian Grasak

“Lumaras Budaya”

Babagan : Sajen Kesenian Grasak Tema Alam

Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

A. Sesajen ingkang dipunginakaken nalika Pentas Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

O1 : Assalamu’alaikum pak, sugeng enjing?

O2 : Wa’alaikumsalam.

O1 : menika kula saking Uny, pendidikan bahasa daerah badhe nyuwun wekdalipun bapak kangge wawanrembag babagan sajen ingkang dipunginakaken wonten ing kesenian grasak.

O1 : jabatan wonten ing paguyuban Lumaras Budaya menika menapa?

O2 : babagan kasepuhan teng mriki.

O1 : bapak menika ingkang ngurus sajen menapa sanesipun?

O2 : nggih ngurus sajen, supados gayeng, saged, regeng, saged kompak, boten onten alangan setunggal menapa.

- O1 : kula badhe nyuwun mangertos babagan sajen kalawau menika pak, sajen miturut bapak menika menapa?
- O2 : sajen menika sampun adat, tradhisi wiwit sesepuh nenek moyang rumiyin ngendikake. Dados menika minangka waris, nguri – uri kebudayaan Jawi, tradhisine adat petung ngoten nika. Kedah ngontenaken sajen ubarampe sakomplite miturut adat ampun ngantos dipunlirwakaken utawi dipunicalaken. Dados dipunuri – uri.
- O1 : menapa saben pentas kesenian mliginipun kesenian grasak kedah ngginakaken sajen menapa boten?
- O2 : miturut adat kedah.
- O1 : menika kenging menapa pak?
- O2 : supados menika nyuwun ijin dhumateng pepundhen nggih almarhum seniman – seniman ingkang sampun tilar, lajeng supados nyuwun ijin dhateng dhayangipun dhusun petung mriki, panembahanipun dhusun petung mriki nyuwun doa restu, nyuwun ijin lantaran sajen menika, supados menika mberkahi dhateng seniman sesepuhipun dhusun petung kidul, saged gayeng, lancar, boten wonten setunggal kendhala menapa kemawon. Menawi bekta sajen, mangkih wonten kendhala nggih saged jerjah reputijir, enten mawon tantanganipun. Nggih kesurupan enten.
- O1 : nyuwun sewu pak, kula badhe nyuwun mangertos menika seniman – seniman ingkang sampun suwargi menika sinten kemawon menawi wonten mriki?
- O2 : menawi wonten mriki kathah nggih, ingkang raket kaliyan seni menika termasuk suwargi Sudarmo, mas Sunarko, mbah Kasanrejo, enten mbah Wongsoito kaliyan mbah Petung Lumaras. niku termasuk ngrungkebi kesenian mriki, ngantos sepuh ngantos seda niku kenthel sanget nggen seniman. Lajeng Marto Slamet nggih niku kenthel sanget. Ngantos seda ngoten taksih ngemutke kesenian supados boten ical.
- O1 : ingkang raket sanget kaliyan kesenian petung menika sinten?
- O2 : ingkang mbah petung lumaras mbak, amargi mbah petung lumaras nika tiyang saking solo dados jiwa senimane inggil. Milanipun paguyuban mriki dipunparingi nama paguyuban Lumaras Budaya, awit mbah petung lumaras menika.

- O1 : menapa wonten bedanipun sajen ingkang dipunginakaken kesenian grasak kaliyan kesenian sanesipun?
- O2 : boten onten, menika sami mawon. Kedah ngangge sajen ngoten niku.
- O1 : ubarampenipun nggih sami?
- O2 : nggih, sami mawon. Sampun adat niku nggih.
- O1 : ubarampe ingkang dipunginakaken nalika pentas kalawingi menika menapa kemawon pak?
- O2 : menika wonten
1. Tukon pasar komplit (gedhang raja temen, rambutan, jambu, mundhung, timun, criping, kacang, tape, enten pepakan: jadah, wajik, jenang, bumbon: tempe) kangge caos bulupeti ki Ajisaka.
  2. Dupa kangge kukuse mawon tumuju wonten ing Gusti, nyuwun doa restu kaliyan dhayangipun, pepundhenipun kaliyan panembahanipun.
  3. Sekar setaman, kangge nyranani sedaya menika lair pejah badhe bekta kembang, gandane supados werni – werni boten namung pethak kaliyan abrit mawon, nanging werni – werni setaman.
  4. jungkat, kaca alit, dupa kina, lawe, pupur/wedak make up, maknaipun sedaya ingkang ningali roh halus, misale roh halus menika leluhur sing pun boten gadhah badan wadag, menika kepengin ajeng tampil gerak kados penari, mila sok ngilo kaliyan macak senjata namung alit menika kangge ngaca roh halus.
  5. kreweng isi lawe kaliyan lisah mambet, maknaipun jaman kuna menika lak dereng onten lampu, dados dipunpadhang ngangge lawe kaliyan kreweng menika.
  6. kreweng isi bahan pokok uwos kaliyan tigan jawi, maknaipun kangge kacekapan saben dintenipun nggih bahan pokok ngoten.
  7. kendhi alit, maknaipun jaman rumiyin nek ngunjuk lak ngginakaken kendhi.
  8. gelas isi toya pethak kaliyan sekar mawar pethak kaliyan abrit, maknaipun menika menawi sampun kesel, sayah nika ngunjuk niki, nek seniman nika ngunjuk niki supados saged bening, saged padhang, saged lawas.

9. tumpeng pitu kangge caos bulupeti empu pitu walisanga.

10. lawuhan (jenang pethak, jenang abrit, kelan lumbu ireng, kelan tahu abrit, tempe, krupuk) maknanipun kita lair menika lak kakang kawah adhi ari – ari menika caos pakurmatan lair pertama niku lak enten roh pethak kaliyan abrit, nha kedah niku dicaosi bulupeti, diperteni nek cara wong Jawa ngoten, ampun dilirwake. Kedah ngginakaken kelan lumbu, jaman kuna selaranipun ngoten sanesipun boten purun. Nika nek dhong kesurupan nggih nyuwun kelan lumbu, dereng dipadoske niku dereng mantun.

11. palawija (tela, jagung, midra, gembili, ron riwana, dhadhasrep, waloh kento, waloh jipang, godhong dhundhung, godhong pare) kangge caos bulupeti Jaka Sengkala, kangge nungkulke Jaka Sengkala saking siluman supados boten ganggu.

12. unjukan toya pethak, teh pait, kopi pait, tegan ijo legi, sleranipun dhayang – dhayangipun menika sekawan niki. Onten ingkang remen toya pethak, onten ingkang teh, kopi pait, onten ingkang remen degan ijo, menika kangge ngunjuk dhayang kaliyan seniman mriki.

13. sesipun utawi rokokipun (jo lali, jeruk, gudang garam kaliyan damel piyambak) maknanipun dhayangipun kaliyan seniman kalawau sami ningali sinambi ngeses namung gandane mawon.

O1 : nggih pak, sampun cekap wawanrembag menika. Maturnuwun awit wekdalipun, kula nyuwun pangapunten menawi kathah lepatipun.

O2 : nggih sami – sami.

O1 : assalamu'alaikum.

O2 : wa'alaikumsalam.

Refleksi Wawancara Mendalam 08

1. Sajen inggih menika sampun adat saking sesepuh nenek moyang ingkang dados warisanipun leluhur rumiyin, supados boten dipulirwakaken klaiyan dipunuri – uri.

2. Saben pentas kesenian mliginipun kesenian grasak kedah ngginakaken sajen amargi kangge nyuwun ijin dhumateng para seniman, pepundhen, dhayangipun

dhusun petung mriki supados saged regeng, gayeng, lancar boten wonten alangan setunggal menapa.

3. Seniman petung antawisipun suwargi Sudarmo, Sunarko, kaliyan Marto Slamet. Dene dhayangipun inggih menika mbah Kasanrejo, mbah Wongsoito, mbah Petung Lumaras. Dhayang ingkang rumaket sanget kaliyan dhusun petung kidul menika mbah Petung Lumaras, amargi tiyang saking Solo.
4. Sedaya kesenian wonten ing paguyuban Lumaras Budaya menika ngginakaken ubarampe sesajen ingkang sami.
5. Makna saben ubarampe sajen : tukon pasar (kangge caos bulupeti ki Ajisaka), dupa (kangge nyuwun donga dhateng gusti, pepundhen lan sapiturutipun), sekar setaman (lair pejah mesthi ngginakaken sekar, supados arum gandane), jungkat, kaca alit, pupur/makeup, dupa kina (kangge macak, ngilo para seniman ingkang sami kepengin joget), kreweng isi lawe kaliyan lisah mambet (kangge pepadhang, amargi jaman rumiyin dereng wonten lampu), kreweng isi uwos kaliyan tiga Jawi (kangge kabetahan saben dinten), kendhi alit (kangge ngunjuk), toya pethak isi sekar mawar abrit kaliyan pethak (kangge ngunjuk para seniman menawi sampun sayah, supados bening, padhang saged lawas), tumpeng pitu (kangge caos bulupeti empu pitu walisanga), lawuhan (kangge dhahar para seniman, lawuh tumpeng kalawau), palawija (kangge caos bulupeti Jakasengkala, supados diganggu siluman), unjukan 4 werni (kangge unjukan miturut sleranipun saben dhayangipun), ses utawi rokok werni 4 (kangge dhayangipun menika ningali sinambi ngeses, ananging namung gandane kemawon).

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Bapak Kuwat Pawit minangka narasumber

WAWANCARA MENDALAM 09

Nama : Eko Satrio
 Informan : Biyasa
 Yuswa : 27 taun
 Padamelan : Wiraswasta
 Alamat : Dhusun Bolong
 Surya kaping : 16 Desember 2012
 Dinten : Minggu
 Panggenan : Alas Pinus Kasanrejo, Ngrangkah
 Tabuh : 13.00 – 14.00 WIB
 Jabatan : Pamirsa Kesenian Grasak Tema
                   Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)
 Babagan : Pagelaran Kesenian Grasak Tema
                   Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

A. Pagelaran Kesenian Grasak Tema Alam Lingkungan (Wisnu Vs Durga)

- O1 : sugeng siyang mas?
- O2 : sugeng siyang. Piye mbak?
- O1 : nyuwun sewu mas, kula saking mahasiswa UNY jurusan pendidikan bahasa Daerah badhe nyuwun pirsaa babagan kesenian ingkang sampun panjenengan tingali kalawau mas.
- O2 : oh kesenian grasak mau po mbak? Yo piye?
- O1 : lha panjenengan menika mangertos menawi wonten pagelaran grasak menika infonipun saking pundi mas? Amargi pentas kesenian menika boten dipunbiwarakaken sinten – sinten mas.
- O2 : oh...aku ki seka kancaku cah petung sing nari grasak mau, jenenge bardi. aku dikabari arep ana pentas tapi dishooting njur aku nonton mbak.

- O1 : panjenengan menika asring menapa mas ningali kesenian – kesenian tradhisional? Menapa kemawon mas?
- O2 : aku pancen seneng nonton kesenian tradhisional, akeh sing wis tak tonton ki ana topeng ireng, jathilan, warok cilik, grasak mau kae mbak.
- O1 : kenging menapa panjenengan menika kok saged remen ningali kesenian tradhisional? Awit tiyang enem samenika malah remenipun lak *band* – *bandnan* to mas?
- O2 : nek aku ora, aku luwih seneng karo kesenian sing merakyat kaya grasak ngene iki. Nek kesenian tradhisional ki menurutku luwih unik mbak, nyatane pakeyane sing dinggo pentas mau tak delok kok unik banget. Cah – cahe petung ki pancen do kreatif – kreatif mbak, angel lho gawe kostum seka suket – suket apa debog ki. nek *band* – *bandnan* ki malah ming gedhombrengan bengok – bengok ra cetha, aku ra patiya seneng.
- O1 : pajenengan menika sampun dangu menapa mas ningali kesenian tradhisional mliginipun kesenian grasak menika?
- O2 : aku wes suwe mbak, sekitar aku umure 20 taun mbak. aku pertama kali ndelok grasak ki biyen nganggo kostum wayang uwong komplit critane iseh pakem crita wayang. ning selot suwe aku ndelok wis beda, akeh kontemporer saiki. Wingi sing tak delok kuwi lak kontemporer mbak. yo aku ngerti sithik – sithik, wong aku sok dicritani karo kancaku cah petung kuwi.
- O1 : panjenengan menika langkung remen kaliyan kesenian tradhisional ingkang menapa mas?
- O2 : nek aku seneng karo grasak kuwi mbak, makane aku tak bela – belake nonton rene.
- O1 : lha kenging menapa kok panjenengan langkung remen kaliyan kesenian grasak menika mas?
- O2 : ngene, nek kesenian grasak iki aku senenge isoh ngerti crita wayang uwong ra ketung sithik, terus aku seneng tembang – tembangane jawa mbak, apik nek dirungokke ra ketung aku yo ra patiya mudeng apa artine, tapi aku seneng ngrungoke. Terus nek seka pakeyane grasak ki pakeyane unik – unik manut temane, nek seka musike semangat banget tur pas karo jogetane karo tembang – tembange. Riasane we kendel mbak, nganggo cet karo pewarna, apik nek tak delok.

- O1 : sadangunipun panjenengan mirsani kesenian grasak menika miturut pamanggihipun panjenengan grasak menika menapa?
- O2 : grasak kuwi menurutku kesenian sing wujud buta – buta lek nari do bringasan, ora isa alus. Grasak kuwi kesenian sing nyritake wayang uwong, kuwi menurut lek aku ndelok selama iki lho.
- O1 : bedanipun kesenian grasak kaliyan kesenian sanesipun menika menapa mas?
- O2 : jelas beda akeh mbak nek karo kesenian liyani, kaya topeng ireng kae lak keseniane ora seka wayang, nek grasak lak seka wayang uwong. Yo grasak ki nek menurutku kesenian sing gek entes wae ana, dadi kesenian anyar. Cetha beda seka tarine, pakeyane, lagune, musike, critane.
- O1 : menawi miturut panjenengan menika ingkang meh sami kaliyan kesenian grasak menika kesenian menapa mas?
- O2 : nek keseniane ra ana mbak, tapi sakprene aku ndelok kesenian – kesenian, grasak ki meh padha karo wayang uwong. Wong critane grasak we nyok jupuk crita wayang uwong to mbak.
- O1 : pagelaran grasak nalika pentas kalawau panjenengan mangertos boten mas temanipun menika menapa?
- O2 : nek tak delok seka lokasi sing ngge pentas, terus pakeyane, karo tembange ki aku ngertine temane alam. Wong kabeh kuwi nganggo alami, tur pas pentas mau ki aku ngrungoke tembange rada gampang dingerteni, intine kon jaga alam kuwi.
- O1 : inggih mas leres menawi temanipun kalawau menika alam lingkungan. Pagelaran kalawau menika miturut panjenengan menika gadhah makna boten mas?
- O2 : nek menurutku ana, yo seka tembangane karo geguritane kuwi mau mbak. aku yo ngerti ra ketung sithik intine ki yo menungsa ki urip neng donya kon jaga alam ben ura cepet rusak. Sing ta ngerteni yo ming kuwi intine, nek kabehane aku ra dong mbak, wong aku yo ora seniman asli, ming sok nonton dadi yo mudheng sithik – sithik.
- O1 : panjenengan menika mangertos menapa mawon jinisipun sekar – sekar ingkang dipunsekaraken ing pentas kalawau mas?
- O2 : aku ngertine ming mijil karo asmaradana mau mbak. liyane ra ngerti.

- O1 : menawi maknanipun tembang mijil kaliyan asmaradana menika panjenengan mangertos menapa boten mas?
- O2 : nek maknane mijil mau ki intine aja dadi wong sing duwe watak ala, tingkahe ora maton. Nek asmaradana ki maknane dadi wong kudu duwe watak sing apik, prihatine gedhe, sabar nrima. Aku ming ngertine ming kuwi.
- O1 : menawi tembang sanesipun kados tembang wiwitan kaliyan pungkasan panjenengan mangertos boten maknanipun?
- O2 : aku ra ngerti jenenge tembang pertama karo akhir mau, tapi nek maknane aku ngerti sithik – sithik, nek sing tembang awal kuwi intine yo ngelingke manungsa nek alam ki rusak mengko dadi kiamat, nek sing tembang kerik dhewe kae ki maknane yo ngejak karo menungsa ben do nglestarika alam ora malah ngrusak. Intine ngono kuwi mbak nek aku ora salah lho.
- O1 : inggih mas, menawi tembang iringan kalawau menika miturut mas eko menika gadhah gagayutan kaliyan tari beksanipun menapa boten?
- O2 : wah ra ngerti j mbak aku nek kuwi.
- O1 : lha menawi struktur musikipun kaliyan tembangipun menika jumbuh menapa boten mas?
- O2 : nek musike karo tembang kuwi yo pas, tapi aku ra ngerti ana maknane po ora. Aku ming ngrungoke wae kepenak.
- O1 : miturut panjenengan menika pentas kalawau dipunpirsani saking seni beksanipun, tembangipun, iringan musik, agemanipun menika sampun trep menapa dereng kaliyan temanipun?
- O2 : nek menurutku kabeh kuwi wis pas mbak, cocok karo temane alam lingkungan kuwi mau. didelok, dirungoke yowis apik kabeh.
- O1 : inggih mas, panjenengan minangka pamiarsa kula suwun pamrayoginipun saha kritikipun kangge kesenian grasak Lumaras Budaya menika menapa mas?
- O2 : saranku ki mung siji mbak, lek pentas luwih diakehi durasi wektune aja mung setengah jam nek isa yo sakjaman. Ben ora ming sedelok mbak. nek kritikku ki ora ana mbak, menurutku pentase kuwi wis apik kabeh

kok. Pas karo temane. Nek tak rungoke tembange karo musike yowis pas. Tak delok pakeyane karo narine yo pas.

- O1 : inggih maturnuwun mas eko awit wekdalipun ingkang sampun dipunparingaken dhateng kula, kula nyuwun pangapunten menawi kathah lepat anggenipun nyuwun pirsu kalawau. Kula nggih ngaturaken matur sembah nuwun sampun kepareng wawanrembag babagan kesenian grasak.
- O2 : oh yo mbak padha – padha. Ning kuwi mau ming sakngertiku wae, nek tenane yo takon karo ketuane wae, apa anggota paguyubane mbak.
- O1 : inggih mas, nggih sampun maturnuwun mas.
- O2 : oh yo mbak.

Refleksi Wawancara Mendalam 09

1. Kesenian tradhisional menika unik, dipuntingali saking agemanipun, tiyang petung mriki sami kreatif – kreatif, damel ageman piyambak.
2. Langkung remen kaliyan kesenian grasak, amargi saged mangertos cariyos wayang uwong, tetembangan Jawanipun sae, sekeca dipunmidhangetaken, menawi saking agemanipun menika unik miturut temanipun, musikipun menika damel semangat penari nggih tiyang ingkang mirsani, dene riasanipun menika kendel ngginakaken cat.
3. Grasak inggih menika kesenian ingkang wujudipun buta – buta bringasan, boten saged alus. Grasak menika cariyosipun mendhet saking wayang uwong.
4. Bedanipun grasak kaliyan kesenian sanes menika beda sanget menawi dipuntandhingaken kaliyan kesenian sanesipun, grasak menika kesenian enggal dados tarinipun, ageman, tembang, musik kaliyan cariyosipun menika sampun beda. Menawi kados ta topeng ireng kesenian monoton gerak tarinipun, namung ngoten kemawon boten gantos, pakeyane kados ndayak. Grasak namung sami kaliyan wayang uwong.
5. Pagelaran grasak kalawau temanipun alam, amargi dipuntingali saking tembangipun, ageman, kaliyan lokasinipun menika gegayutan kaliyan alam.
6. Pagelaran grasak alam menika gadhah makna saking tembangipun menika intinipun manungsa menika gesang ing alam donya kedah njagi, nglestunaken alam supados boten cepet risak.

7. Namung ngertos naminipun sekar mijil kaliyan asmaradana, menawi sekar sanesipun boten mangertos. Maknanipun mijil menika boten ngantos dados tiyang ingkang gadhah watak ala, tingkah boten maton. Menawi asmaradan menika dados manungsa kedah gadhah raos prihatin kaliyan sabar nrima.
8. Tembang sanesipun maknanipun tembang ingkang wiwitan menika ngelingke manungsa menawi alam menika sampun risak dados kiamat, menawi tembang pungkasan menika ngejak para manungsa supados njagi, nglectantunaken alam boten malah ngrisak.
9. Struktur iringan utawi musik kaliyan tembangipun menika sampun trep, sampun kepenak dipunmirengaken.
10. Seni beksan, tembangipun, iringan musikipun, ageman kaliyan riasanipun menika sampun cocok utawi jumbuh kaliyan temanipun alam lingkungan, dipunmirengaken, dipunpirsani menika sampun sae.
11. pamrayoginipun kangge kesenian grasak paguyuban lumaras budaya inggih menika wekdalipun pentas boten namung setengah jam kemawon, menawi saged dipuntambahi dados setunggal jam. Dene kritikipun boten wonten, pentas grasak tema alam lingkungan menika sampun sae.

Katrangan :

O1 : Linda Agusta minangka pawawanrembag

O2 : Eko Satrio minangka narasumber

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

Nama : *Timbul*
 Umur : *50 th*
 Pekerjaan : *Tani*
 Peran dalam Penelitian : *Ketua Lumbung Budaya*

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

Timbul
Timbul

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

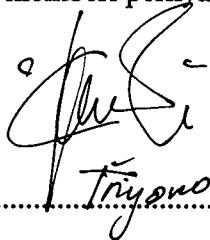
Nama : *Triyono*
 Umur : *47 th*
 Pekerjaan : *Dhalang*
 Peran dalam Penelitian : *Pengrajin Tembang Iriyan Gresik*

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (.....*Triyono*.....)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

Nama : NURYANTO
 Umur : 28 Th.
 Pekerjaan : SWASTA
 Peran dalam Penelitian : KOREOGRAFER

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

(.....NURYANTO.....)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

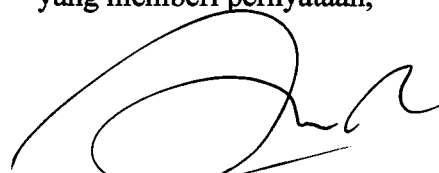
Nama : Agus priyono
 Umur : 26 Th
 Pekerjaan : Kadus Petung kidul
 Peran dalam Penelitian : Tata iringan

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (...Agus priyono...)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

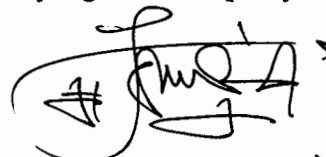
Nama : HARYADI
 Umur : 35 Th
 Pekerjaan : Wira sawasta
 Peran dalam Penelitian : Penata busana / Penata Rias

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (...HARYADI...)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

Nama : Sukardi
 Umur : 36 th
 Pekerjaan : Penjaga SMP 2 Pakis
 Peran dalam Penelitian : Koordinator/parago tari

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (.....Sukardi.....)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

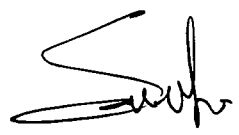
Nama : SULIS
 Umur : 24 th
 Pekerjaan : Wiraswasta
 Peran dalam Penelitian : Penari Buto Glik

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (.....SULIS.....)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

Nama : *ku wat*
 Umur : *65 tahun*
 Pekerjaan : *tani*
 Peran dalam Penelitian : *Jeseput*

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

ku wat
 (.....)

SURAT KETERANGAN

Yang bertanda tangan di bawah ini :

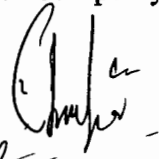
Nama : Eto Satrio
 Umur : 27 th
 Pekerjaan : Swasta
 Peran dalam Penelitian : Penonton

Menerangkan bahwa :

Nama : Linda Agusta Indra Widiastuti
 NIM : 09205244027
 Jur/Fak/Universitas : Pendidikan Bahasa Daerah/ Fakultas Bahasa dan
 Seni/ Universitas Negeri Yogyakarta

Benar – benar telah melakukan kegiatan wawancara mendalam dan observasi partisipasi.

yang memberi pernyataan,

 (.....Eto Satrio.....)

**PEMERINTAH KABUPATEN MAGELANG
KECAMATAN PAKIS
DESA PETUNG**

Jl. Candimulyo-Pogalan KM 06 Petung, Pakis, Magelang 56193

SURAT - IZIN

NOMOR : 470 / 58 / Ds / 01 / 2013

Pertimbangan

1. Bahwa telah dipenuhinya segala hal yang merupakan persyaratan Formal dalam permohonan penelitian kesenian yang diajukan oleh pihak pemohon.
2. Bahwa kegiatan yang akan dilaksanakan dipandang tidak bertentangan dengan kebijaksanaan pusat pada umumnya , serta pemerintahan daerah pada khususnya ditempat kegiatan dilaksanakan
3. Bahwa kegiatan yang akan dilaksanakan itu dimungkinkan untuk tidak menimbulkan kerawanan terutama dalam lingkungan dimana kegiatan Penelitian dilaksanakan.

Dasar

1. Undang- Undang Republik
2. Perdes Petung Ds / 01 /2008 tanggal 1 januari 2008 , Tentang Perizinan .
3. Petunjuk Lapangan Pemerintah Desa Petung 1 Januari 2008 Tentang Perizinzn dan pemberitahuan Kegiatan.

Memperhatikan

1. Segala kebijaksanaan pemerintah berhubung adanya Ketentuan – ketentuan perundang-undangan yang berlaku tentang kegiatan .
2. Surat permohonan izin dari yang berkepentingan Tanggal 1 November 2013 tentang permohonan izin penelitian **Tembang Iringan Kesenian Grasak kanti Tema Ala Lingkungan (Wlsnu VS Durga) di Dsn Petung Kidul Ds Petung Kec Pakis Kab Magelang “.**

MEMBERIKAN IZIN KEPADA

Nama	: LINDA AGUSTA INDRA WIDIASTUTI
Nim	: 09205244027
Jurusan/Prodi	: Pendidikan Bahasa Derah /Pendidikan Bahasa Jawa
Alamat	: Kampus UNY Jogjakarta
Waktu Pelaksanaan	: November 2012 – Maret 2013
Lokasi Penelitian	: Dsn Petung Kidul Ds petung Kec Pakis Kab Magelang.

Untuk : Penelitian Kesenian Di Dusun Petung

1. Bentuk / Macam : Penelitian Kesenian Berupa :
Tembang Iringan Kesenian Grasak kanti Tema Ala Lingkungan (Wisnu VS Durga) di Dsn Petung Kidul Ds Petung Kec Pakis Kab Magelang .
2. Waktu : November 2012 – Maret 2013
3. Tempat Kegiatan : Dsn Petung Kidul Desa Petung kec Pakis Kab Magelang.
4. Dalam Rangka : Adanya kegiatan penelitian untuk memperoleh data guna Menyusun Tugas ahir Skripsi (TAS)
5. Peserta : 1 Orang / 1 Peneliti
6. Lain-lain : -

Dengan catatan :

1. Peneliti Wajib mentaati ketentuan –ketentuan sebagai berikut ;
  - a) Menjaga Ketertiban didalam kegiatan dimansud.
  - b) Tidak melakukan kegiatan yang bertentangan ataupun menyimpang dari pada dari kegatan penelitian tersebut dinyatakan tertulis dalam surat pernyataan permohonan izin.
  - c) Wajib melapor setiap melakukan kegiatan dilaksanakan pada Pemerintah Desa.
  - d) Wajib menjaga ketentuan – ketentuan lain yang diberikan oleh pejabat setempat sehubungan dengan kegiatan yang akan dilaksanakan.
2. Bila terdapat penyimpangan dan atau pelanggaran terhadap ketentuan- ketentuan dalam surat izin ini petugas / pemerintah Desa dapat membubarkan, menghentikan atau mengambil tindakan lain berdasar ketentuan hukum yang berlaku.
3. Surat izin ini diberikan kepada yang berkepentingan untuk dipergunakan sebagaimana mestinya kecuali dalam hal terdapat kekeliruan akan diadakan ralat seperlunya.
4. Setelah selesai pelaksanaan penelitian maka peneliti agar melaporkan hasilnya pada Pemerintah Desa Petung yang mengeluarkan izin dalam waktu selambat-lambatnya 1 (satu) Minggu Setelah selesai Kegiatan Penelitian tersebut.

Petung , 01 November 2013

Kepala Desa Petung

**PAGUYUBAN KESENIAN LUMARAS BUDOYO DUSUN PETUNG
DESA PETUNG KECAMATAN PAKIS KABUPATEN MAGELANG**

Jl. candinulyo-Pogalan Km7 Cp. 085713584655 Imel. Suket Merbabu

---

Nomor : 450 / LB / PTG / 2013

Petung Kidul , 1 Maret 2013

Lampiran : 1 Berkas

HaL : Perizinan Penelitian

Berhubung dengan adanya kegiatan penelitian untuk memperoleh data guna menyusun tugas akhir skripsi (TAS) , dengan judul :

“Tembang Iringan Kesenian Grasak kanti Tema Ala Lingkungan (Wisnu VS Durga) di Dsn Petung Kidul Ds Petung Kec Pakis Kab Magelang “.

Kami telah memberikan izin penelitian kepada :

Nama : LINDA AGUSTA INDRA WIDIASTUTI
Nim : 09205244027
Jurusan/Prodi : Pendidikan Bahasa Derah /Pendidikan Bahasa Jawa
Waktu Pelaksanaan : November 2012 – Maret 2013
Lokasi Penelitian : Dsn Petung Kidul Ds petung Kec Pakis Kab Magelang.

Demikian surat keterangan perzinan penelitian ini kami buat dengan sebenar-benarnya dan untuk sebagaimana mestinya.

Ketua Kesenian Lumaras Budoyo

Timbul Prayitno